

Jog

történeti szemle

2004
3. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Filangieri és
a felvilágosodás
büntetőjogi filozófiája

Kísértet história

Röviden a burgundok
adásvételi szokásairól

Az ártatlanul kiállott
büntetésért járó
kártalanítás szabályai

A pécsi és
a Baranya megyei
börtönügyi szervek
és a fogházszemélyzet
a 19- és 20. század
fordulóján

A villamosszék
feltalálása

Gaetano Filangieri

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Kurt Seelman: Filangieri és a felvilágosodás büntetőjogi filozófiája	1
Herbert Steininger: Az osztrák Legfelsőbb Bíróság (az Oberster Gerichtshof) történetéből	11
Jány János: Kísértet história	18

MŰHELY

Babják Ildikó: Röviden a burgundok adásvételi szokásairól	25
Gedeon Magdolna: A tesserákon való tulajdonszerzés problematikája	29
Madai Sándor: A család bukás néhány történeti és dogmatikai kérdése	31
Orosz P. Gábor: Az ártatlanul kiállott büntetésért járó kártalanítás szabályai az 1896-os Bűnvádi Perrendtartásban	35
Polgár András: A pécsi és a Baranya megyei börtönügyi szervek és a fogházszemélyzet a 19- és 20. század fordulóján	40
Szabó István: A villamosszék feltalálása	46
Szabó Szilárd: A közös külügyek alkotmányos kérdései	48
Varga Norbert: A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák– Magyar Monarchia által kötött 1870-es államszerződésre	54

FORRÁS

Durczi Zsuzsanna: A szatmári adózó nép állapotáról	57
--	----

SZEMLE

A katonai igazságszolgáltatás szerepe és eljárásjoga – Csapó Csaba	61
Az európai magánjogtól Bihari Mihály köszöntéséig – Kelemen Miklós	61
Büntetőjog-történeti kiállítás a Kassai Miklós Börtönben	64
Párhuzamos életrajzok – Bakonyi Péter	65
Alkotmány, tradíció, modernizáció – Mezey Barna	68
A kontinentális jogrendszerek magánjogának fejlődése	69

HÍREK

E számunk szerzői	72
-------------------------	----

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Jog

történeti szemle

A kiadást támogatta: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Szerkesztő bizottság:

Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna

Dr. Izsák Lajos, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. II. em. 211. Tel./Fax: 266-4129

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Kurt Seelman:

Filangieri és a felvilágosodás büntetőjogi filozófiája

Beszámítás és megelőzés
a felvilágosodás
büntetőjogi filozófiájában

A beszámíthatóság különleges jelentőséggel bír a büntetőjogban. A fogalom alaposabb elemzése során joggal hivatkoznak többek között a XVII. és XVIII. század gyakorlati filozófiájának eredményeire.¹ A kor íróinak tollából született olvasmányok azonban arról is árulkodnak, hogy napjaink büntetőjogi tudományának egy másik központi problémája sem új keletű: a beszámíthatóság kritériumainak meghatározása a büntető elméletek segítségével. A beszámítás (Imputation) mértékét és határait a felvilágosodás számos képviselőjénél a büntetés és a büntetőjog alkalmaságáról, szükségességéről és legitimitásáról vallott felfogás alapozza meg. A következőkben ezt a kijelentést támasztjuk alá. A kiindulási pontot az a mű jelenti, amelynek jelentőségére *Feuerbach Revízió* című művében mutat rá. Beszámítási tanításának két legjelentősebb pontján ugyanis kifejezetten erre támaszkodik: mind a „dolus” és a „culpa,” mind pedig a bűnösségi mérce² megértése kapcsán Feuerbach a „találékony és szellemes Filangierire” hivatkozik. Ezzel a Scienza della legislazione íróját, Gaetano Filangierit méltatja, aki nyolckötetes művének³ harmadik, 1783-ban megjelent könyvét a büntetőjognak szentelte.

A XVIII–XIX. század fordulójának és a XIX. század első felének német büntetőjogászai – Feuerbach mellett többek között *Klein, Kleinschrod, Grolman és Tittmann*⁴ – gyakran igen részletes vitába szálltak Filangierivel. Írónk büntetőjogi műve Németországban annyira ismertté vált, hogy *Hepp* 1844-ben Filangierit magától értetődően „a régi német (!) elrettentési elmélet képviselőjeként”⁵ mutathatja be. A XIX. század végén, illetve a XX. század elején még gyakran illetik elismeréssel Filangierit,⁶ ám ezt követően a német büntető jogtudományban – beleértve Schmidt tankönyvét is – néma csönd lesz körülötte. Az elmúlt évtizedekben úgy tűnik, Filangierit fokozatosan újra felfedezik.⁷

Filangieri büntetőjogi műve egy eljárásjogi és egy anyagi jogi kötetből áll. Alig két évtizeddel *Beccari A büntettekről és a büntetésekről* című – manapság szélesebb körben ismert – írása,⁸ illetve hat évvel a francia forradalom után jött létre. A hagyományos korszakolás⁹ szerint utóbbi dátum jelöli a felvilágosodás korának végét, illetve előzetes beteljesedését,¹⁰ Megjelenése után négy évvel a könyv már német fordításban is elérhető volt.¹¹

Filangieri büntetőjogi értekezése azonban nemcsak jogelméleti és büntetőpolitikai irányban orientált. Jóval azelőtt, hogy a büntető jogtudományban Kant recepciója¹² végbement volna, Filangieri egy sor büntetőjogi dogmatikai témát tárgyal. (Ugyanúgy, ahogy a XVIII. század büntetőjogi dogmatikája is tanult a természetjogi rendszerezőktől.) A büntető jogtörténelmi kutatások szerint a büntetőjogi dogmatikában a természetjogilag orientált büntetőjogi filozófiának a század elejétől folyamatosan növekvő befolyása érvényesült. A természetjog beszámítási elmélete a büntetés enyhítésének joga, illetve általánosságban a büntetéskiszabás elvei révén a büntetőjogi dogmatika részévé vált.¹³ Értekezésünkben Filangieri büntetőjogi filozófiájának kizáró-

lag a bűncselekmény és a büntetés arányosságát elemző vetületét mutatjuk be. Ennek oka az imént érintőlegesen említett összefüggés. Bemutatjuk, hogy az arányosság problematikája messze meghaladja a beszámítási tanítás recepcióját, mivel a XVIII. század írói számára alkalmat nyújt arra, hogy a büntetőjog egyéb alapvető problémáit is vizsgálják. Sokan éltek ezzel a lehetőséggel. Az arányossághoz mindenekelőtt a bűncselekmény súlyának meghatározására volt szükség. Amennyiben akaratlagosságot állapítottak meg, természetesen létrejött a híd a beszámítási tanokhoz. A bűncselekmény súlyát ezen kívül (esetleg emellett) még olyan tényezők is befolyásolták, mint például a kár vagy a kárveszély. Tehát a tett értékelésekor az egyéni jogok sérelmén felül számításba vették azt az „eszmei” kárt is, amit a rossz példa okozott. Ezáltal létrejött a kapcsolat a büntetés célját vizsgáló tanokkal. Az arányossági elméletnek azonban megbízható kritériumokat kellett szolgáltatnia a célszerűségi elem korlátozásához. Felmerült a kérdés, hogy a bűncselekménynek a beszámítási elméletben tárgyalt szubjektív oldala milyen preventív, ugyanakkor bűnözés-korlátozó értelmet nyerjen. A Berni Ökonómiai Társaság 1777-ben kiírta a büntető törvényhozás tervezetére vonatkozó híres pályázatát.¹⁴ A társaság három napirendi pont között elsőként a bűncselekmény és a büntetés megfelelő arányát tárgyalta, és Európából 44 résztvevőt mozgósított a téma feldolgozása kapcsán. Láthatjuk tehát, hogy figyelmét nyilvánvalóan nem a büntető jogtudomány egyik peremproblémájának szentelte.

FILANGIERI ARÁNYOSSÁGI ELMÉLETÉNEK PROBLÉMAKÖREI

Filangieri elmélete a bűncselekmény és a büntetés arányosságáról már a kezdetektől büntetőjogi filozófiája központjába vezet minket: „Ahogy azt másutt már említettem, a bűncselekmény nem más, mint szerződészegés. Amennyire a megsértett szerződés értékes a társadalom számára, olyan mértékben a büntetésnek is nagyobb kell lennie...”¹⁵ A „szerződészegés” kifeje-

zessel Filangieri a büntetés legitimációjáról vallott nézeteire utal. Szerinte ezt a legitimációt az elkövető szerződésszegéséből eredő jogvesztés adja meg. Ha a bűncselekmény súlya ahhoz igazodik, hogy a megsértett szerződés mennyire értékes a társadalom számára, felmerül a kérdés, miben áll ez az értékesség. Filangieri szerint abban a hatásban, amelyet a mindenkori szerződés „a társadalom fennmaradására gyakorol.”¹⁶ Filangieri ezzel a büntetőjog általános célorientáltságát fejezi ki. Másrészt ez kétirányú behatároltságot is jelent: a „társadalom” fogalmában éppúgy, mint ahogy abban a követelményben is, amely szerint az ily módon meghatározott (bűncselekmény és büntetés közötti) arány feltétlen megóvása mellett azon büntetések élveznek előnyt, amelyek „az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekményektől való lehető legnagyobb elrettentést ... eredményezik”¹⁷.

Filangieri számára az így meghatározott mérce valójában csak relatív, amennyiben súlyuk alapján elhatárolja egymástól a különböző bűncselekményeket, vagy – gyakorlati szemszögből nézve – a mindenkori bűncselekmény büntetési keretét alkotja. Ez a keret a megsértett szerződés súlyához igazodik. Filangieri ebben az összefüggésben a bűncselekmény „minőségéről”¹⁸ beszél. A keretet egy további bünteteskiszabási szempont alapján kell kitölteni, amely „a szív gonoszsága” az elkövetői oldalon, a bűncselekmény „foka,” azaz a „dolus” és a „culpa” eltérő intenzitása. Ez adja tehát Filangieri beszámítási elméletének jelentőségét (v.ö. 5. fejezet). A szubjektív tényállási oldal bevonásához Filangieri a következő magyarázatot fűzi: ez alapján ugyanis kiderül, hogy az elkövető milyen mértékben hajlamos arra, hogy visszaesővé, vagyis „a társadalom rettegésének tárgyává”¹⁹ váljon; továbbá – tekintettel a prevencióra – kihatással van a büntetendőségre is. Összefoglaló jelleggel a következőt írja: „A bűncselekmény minőségét a megsértett szerződés határozza meg, fokát pedig a bűnösség foka vagy az a szándék, amellyel a bűncselekményt elkövetik. Ennek megfelelően tehát a büntetésnek arányban kell állnia a bűncselekmény minőségével és fokával.”²⁰

Ez az arányosság azonban – ahogy azt Filangieri is kiemeli – történetileg változik. „A társadalom tökéletesedésének függvényében”²¹ meghatározott okokból sor kerülhet a büntetések enyhítésére. Ezen okokat a következőkben szintén részletes vizsgálat alá vonjuk.

A BÜNTETŐJOG LEGITIMÁCIÓJA FILANGIERI FELFOGÁSÁBAN

Filangieri szerint a törvénysértő személy éppen a (sok közül egy) társadalmi szerződés megsértése következtében veszti el valamely jogát. Ez a társadalmi szerződéses felfogás összhangban áll a XVIII. században közkedvelt büntetőjogi legitimációkkal, ugyanakkor azoktól már első pillantásra eltér. Így például: a védelemhez fűződő jogokat (a potenciális áldozatok) nem előzetesen ruházzák át az államra; vagy a pactum societatis létrejöttének pillanatában (potenciális elkövető-

ként) nem mindenki adja beleegyezését ahhoz, hogy később megbüntessék. Ellenkezőleg: a szerződésben legitimált büntetés kapcsolódási pontja maga az elkövetett bűncselekmény. „1. Ha a törvény a forma, amelyen keresztül valamely társadalmi szerződés megnyilvánul, akkor minden egyes törvénysértés valamely szerződés megszegése. 2. Ha a társadalmi szerződés nem egyéb, mint azon a kötelezettségek összessége, amelyeket minden egyes polgár szerzett jogaiért cserébe a társadalommal szemben vállal, akkor minden szerződésszegés szükségképpen jogvesztést eredményez.”²²

Filangieri előtt természetesen mindkét legitimációs magyarázat ismert. Egyértelműen elhatárolja magát attól a modelltől, amelyben a polgár jogait feltételeken ruházza át az államra. Ezt kiváltképp a halálbüntetéssel kapcsolatban hangsúlyozza. Ez a téma a XVI-XVII. század folyamán – érthető okokból – a legitimációs problematika középpontjában állt. Beccaria azzal az érveléssel utasítja el a halálbüntetést, hogy senki sem adhat többet, mint amivel rendelkezik; ebből kifolyólag senki sem ruházhatja át saját élete feltéti rendelkezési jogát az államra. Filangieri ezen a ponton támadja őt.²³ Ad absurdum következtetéssel a vita gyakorlati jelentőségét világítja meg: ebben az esetben az összes többi büntetést is megengedhetlennek kellene tekinteni, hiszen a munkabüntetések végső soron szintén csökkentik az élettartamot. Ugyanígy: a szabadsággal és a becsülettel sem rendelkezhet senki (szabadságvesztés- és megszégyenítő büntetések alkalmazásával).²⁴ Rousseau Beccariával ellentétes álláspontot képvisel: az élethez való jogot meghatározott körülmények között igenis át lehet ruházni.²⁵ Filangieri Rousseau véleményét hibásnak tartja, mivel osztja Beccaria premisszáját, amely szerint ilyen átruházásra egyáltalán nincs szükség.²⁶

Az állam büntetéshez való jogát Filangieri a védelemhez való jog átruházása révén tartja elfogadhatónak. Christian Wolffra, a nápolyi egyetemeken általánosan ismert és királyi dekrétumban²⁷ is elismert tudósra hivatkozik, amikor a következőt írja: ha az ember természetes kötelezettsége, hogy saját és embertársai jogát biztosítsa, akkor szükségszerűen megilleti a jog is, hogy „e cél eléréséhez szükséges eszközöket alkalmazza.”²⁸ A tézist, amely e jognak az államra ruházását hirdeti, Filangieri valószínűleg szintén Wolfftól vette át. Hobbes még egészében elvetette a szerződéses aspektust,²⁹ továbbá Pufendorf³⁰ és Thomasius³¹ is az állam eredeti jogából indult ki. Annak ellenére, hogy Filangieri a társadalmi szerződéses jogátruházás elmélete iránt bizonyos szimpátiát táplál, a továbbiakban mégsem ezt követi. Érdektelenségét a büntetőjog társadalmi szerződéssel történő legitimációja iránt két ponton is világosan jelzi: egyrészt csak ezzel magyarázható, hogy – Rousseau és a korai felvilágosodás szellemében – valamennyi (védelmi) jogot a polgári társadalomba helyezett.³² Hiszen alig néhány oldallal korábban – Locke szellemében – a természetes szabadságnak csak egy részét biztosította a társadalom számára.³³ Másrészt csak ily

módon érvelhetett Beccaria variációja ellen, aki a büntetési jognak az államra történő eredeti átruházását hirdette. Filangieri szerint ugyanis a támadó a támadás révén elveszítheti akár az életéhez való jogát is, és ez az elvesztett jog az áldozat halála után sem éled fel. Ezért bárkinek jogában áll a támadót megölni (itt Locke jogos védelemről alkotott elméletére hivatkozik).³⁴ Tehát szembeállítja egymással a két klasszikus tanítást, és az egyik magyarázatán keresztül visszatér saját, az előbbiektől eltérő elméletének kifejtéséhez: a bűncselekményen keresztül bekövetkező jogvesztéshez.

Filangieri felfogásában a szerződésszegés valójában bűncselekményen keresztül történő törvénysértés. Ennek során nem egy társadalmi szerződést, hanem a „sok társadalmi szerződés”³⁵ egyikét sértik meg. Ez a nézet azon időszakra utal, amely a társadalmi szerződéses átruházási elméleteket jogtörténetileg megelőzte: Grotius tanításával mutat fel rokon vonásokat, amelyben a bűncselekmény a büntetésnek való alávetés szerződéses kötelezettségét vonja maga után. Ahogy az eladó ráutaló magatartással kötelezettséget vállal mindarra, ami az adásvétel kapcsán az üzleti szokásoknak megfelel, ugyanúgy a bűncselekmény elkövetője is aláveti magát tetteivel a büntetésnek.³⁶ Filangieri mindazonáltal eltér Grotius álláspontjától: szerinte a szerződés megkötése (azaz a törvényhozás) már a bűncselekményt megelőzően létrejön. Ennyiben tehát eleget tesz a XVIII. század társadalmi szerződéses legitimáció-elméleteinek is. Ám ha figyelembe vesszük, hogy ez a „szerződés” azonos a mindenkor (pozitív) törvénnyel, sok minden szól amellett, hogy Filangieri számára a szerződéses érvelés mégis a háttérben marad. A (pozitív) törvények minőségét ugyanis semmiféleképpen sem lehet valamely szerződésnek való megfelelésre visszavezetni. Sőt: kizárólag arra, hogy mennyire összeegyeztethetők „az erkölcs egyetemes alapelveivel, amelyek minden nép, minden kormányforma számára közősek és minden égtájban alkalmazhatók”³⁷ („abszolút minőség”), valamint a „nemzet állapotának”³⁸ való megfelelésre („relatív minőség”). Ez újabb világos utalás a szerződéses elméleteket megelőző természetjogi felfogásra.

A szerződéses elméletektől való elfordulás és a pozitív, ám természetjogilag megalapozott törvény felé fordulás a XVIII. században nemcsak Filangierire jellemző. A gyakorlati filozófia XVII. és XVIII. századot átívelő problémája a következő: miként közvetíthető a boldogság, az erény, az egoizmus és a társadalmilag hasznos tevékenység a filozófiai individualizmus szempontjából?³⁹ Erre egyre ritkábban felelik azt, hogy a (történeti vagy hipotetikus) eredeti szerződésen keresztül. A válasz sokkal inkább a jól felfogott „érdek,” illetve – amennyiben előbbi mégis megsértik – a pozitív törvény.⁴⁰ Beccaria a büntetőjogi szerződésmodell beleegyezéses elemét karolta fel. Ez ellentétesnek tűnik az előbb vázolt fejlődéssel, ugyanis a modellt így még egy liberális védelmi funkcióval ruházta fel.⁴¹ Filangieri elméletében azonban ennek már nyoma sincs,⁴² hiszen ő a társadalmi szerződésmodellt nem fogadja el

történeti magyarázatként. Szerinte a társadalom fokozatosan, kis csoportokból alakul ki; a társadalmi lét pedig az ember természetéhez tartozik.⁴³

A BÜNTETÉS TÁRSADALMI CÉLHOZ IGAZODÁSA ÉS ANNAK KORLÁTAI

A bűncselekmény súlya Filangieri felfogásában – ahogy azt korábban láttuk – a megsértett törvény („szerződés”) társadalmi jelentőségéhez igazodik. Filangieri tehát leginkább a büntetőjogi „salus populihoz” igazodás felfogását vallja. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy *Thomasius* és Wolff tevékenységének kései szakaszában a „salus populi” érve árnyalatnyit megváltozott: államérdek helyett a polgárok összességének zavartalan boldogságának biztosítását jelenti. Ennek eléréséhez az állam pusztán eszköz: „Mivel a jólét biztosítását a társadalmon keresztül kívánjuk elérni (3.§), ez a társadalom szándéka (910.§), a társadalom pedig eszköz az általános jólét megteremtésében” – mondja Wolff.⁴⁴ A további fejlődést a következőképpen jellemezhetjük: a büntetőjogi filozófia szerzői a „salust” a „biztonsággal” kombinálják, ezáltal a büntetőjog által elérni kívánt cél a „tranquillitas” (*Böhmer*), a „tranquillité et sureté” (*Jaucourt*), illetve a „tranquillitas et securitas” (*Kemmerich*)⁴⁵ lesz. Ilyen kombinációkkal egészen a XVIII. század nyolcvanas éveig találkozunk (például *Püttmann*⁴⁶, *Cremani* és *Wieland*), miközben növekszik azoknak a száma, akiknél a „salus” vagy az annak megfelelő fogalom teljesen eltűnik. „Köznugalom és közbiztonság” – *Wieland*nál már csak ezt találjuk; Filangierinél pedig: „fennmaradás és biztonság.”⁴⁷ A tervező és rendőrállami dinamika, amely célját már Wolff idején megváltoztatta, immár a maga egészében háttérbe szorul, és helyet ad a létező, a fennálló biztosításának: ez lesz a büntetőjog végcélja. Figyelembe véve a büntetőjogi filozófia fokozatos fejlődését, a felvilágosult abszolutizmus elméletei (amelyek a XVIII. század második felében az államérdek kapcsán egyéni érdekeket vettek figyelembe) és a századvég „liberális” elképzelései között tehát még Németországban sem állapítható meg alapvető különbség.

Ezt a fejlődést a XVIII. század első felében létrejött és a század második felében kibontakozott relatív büntetési célhoz igazodó arányossági elméletek kísérték és támasztották alá. Pufendorf az arányosság gondolatát még kifejezetten elvetette. Felfogása szerint a büntetés mértékét kizárólag az uralkodó által meghatározott „utilitas rei publicae” alapján lehet meghatározni.⁴⁸ *Thomasius* tevékenysége korai szakaszában arányosság alatt szintén azt értette, hogy a büntetésnek megfelelő arányban kell állnia az állam számára nyújtott hasznosságával.⁴⁹ Az újonnan kifejlesztett két büntetőjogi arányossági elmélet azonban határt szab ezen hasznossági mérlegeléseknek.

A „dolog természetéhez” igazodó arányosság ki-mondja, hogy a büntetésnek a büntetési nem és mérték kapcsán a bűncselekmény természetéhez kell

igazodnia. Ezt először Montesquieu fogalmazta meg egyértelműen *A törvények szelleme* című művében. Az istenkáromlás a vallási előnyök megvonásával jár, ennek megfelelően az erkölcsi deliktumokra is nyilvános kiközösítéssel kell felelni: a nyugalom elvonására a nyugalom elvonásával,⁵⁰ stb.; ám éppen ezért lopás miatt nem lehet halálbüntetést kiszabni.⁵¹ *Jaucourt* felvette ezt az elméletet az Enciklopédiába,⁵² *Rousseau*,⁵³ *d'Alembert*⁵⁴ és sokan mások⁵⁵ pedig követték azt. Ezen kívül megjelent a pszichológiailag orientált arányossági elmélet is, amelyet *Heineccius*⁵⁶ és a kései *Wolff*⁵⁷ – *Locke*⁵⁸ és *Thomasius* elméletei nyomán – képviselték. Egyetlen büntetési mértékként a következőt említik: a bűncselekmény súlyát annak potenciálisan példamutató hatása határozza meg. A büntetés mértéke legyen képes arra, hogy elnyomja a „peccandi libidót” (a bűnözési hajlamot).⁵⁹ Annyira és csak annyira szabad büntetni, amennyi „ad avertendum periculum laesionis futurae” (azaz a jövőbeli bűnelkövetés veszélyének elhárításához) elkerülhetetlenül szükséges.⁶⁰

A két elméleti irányzatot a későbbiekben változtosan kapcsolták össze: *Beccaria*⁶¹ egyszerűen egymás mellé állította, *Wieland*⁶² pedig szorosabban összefűzte őket. „A bűncselekmény természete” már nem a bekövetkezett sérelemhez, hanem a bűnelkövetői szándékhoz igazodik. Így tehát „a dolog természetében” a pszichológiai arányosság is érvényre jut.

Már ezen a ponton világosan kitűnik, hogy *Filangieri* is összekapcsolja a két elméleti irányzatot: a szerződés (a törvény) megszegése folytán az elkövető éppen az ebben a szerződésben biztosított jogát veszti el.⁶³ „Azt a jogot, amelyet a társadalmi szerződésen keresztül szerezte, abban a pillanatban elveszít, amikor ezt a számodra jogot biztosító szerződést megsérted.”⁶⁴ Ez a „dolog természetéhez” igazodó arányosság, amelyet *Filangieri* itt kizárólag a jogokra vonatkoztat, hiszen a bűncselekményt törvénysértésként fogja fel. Másrészt megjelenik nála a pszichológiai arányosság is, amikor „az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekményektől való lehető legnagyobb elrettentést”⁶⁵ kívánja elérni. A pszichológiai arányosságot *Filangieri* azonban egészen egyértelműen egy szélesebb értelemben vett közgazdaságtani költség-haszonszámításként értelmezi. Ez szemléletesen kifejezi, hogy a XVIII. század végének büntetőjogi gondolkodásában a közgazdaságtan a gazdaság területén túllépve egy gondolkodási séma jelentőségére tett szert. A lényeg a minimális ráfordítás melletti maximális haszonra törekvés, s e reláció hosszú távú biztosítása.⁶⁶

Filangieri arányossági elméletének három eleme közül eddig csak kettőt tárgyaltunk. Mielőtt ezen elemek egymással és a büntetőjog céljának problematikájával való szorosabb összefüggését bemutatnánk, alaposabb elemzést igényel a harmadik elem, a bűncselekmény szubjektív tényállási oldalának vizsgálata is.

FILANGIERI BESZÁMÍTÁSI ELMÉLETE ÉS A BŰNELKÖVETŐKKEL KAPCSOLATOS LÉLEKTANA

Filangieri kizárólag azokat a törvénysértéseket tartja felróhatóknak, amelyeket akaratlagosan követnek el.⁶⁷ Ebben alapvetően a természetjogi beszámítási felfogás szellemét követi. Az „akarat” tehát egy voluntatív és egy episztemikus elemmel egészül ki: „Az akarat a léleknek azon képessége, amely a vágyak ösztönzése és a tudat belátása alapján irányít bennünket. A vágy előre hajt, a tudat ellenőriz, az akarat pedig dönt. Az akaratlagossághoz tehát szükség van a vágyakozásra és a tudati felismerésre is.”⁶⁸

A tudatnak át kell fognia a végcélt, valamint a körülményeket is.⁶⁹ Az akaratlagosságot csak az erőszak és a tudás hiánya zárja ki. *Feuerbach* ebből – alkalmassint helytelenül – arra a következtetésre jutott, hogy *Filangieri*-nél az „akarat” a „szabad akarat” azonosítható. Utóbbi azonban a pszichológiai értelemben használt akaratfogalom, és nem az etikai értelemben vett szabad akarat. *Feuerbach* erre a *Filangieri* által használt, pszichológiailag értelmezett bűnösségfogalomra alapozza saját beszámítási elméletét.⁷⁰ *Feuerbach*-nak akkor lenne igaza, ha *Filangieri* „az akaratot” csak külső hatások esetén zárná ki. *Filangieri* azonban belső hatások kapcsán szintén kizárja az akaratot, így a beszámítás lehetőségét is. Ezt a „nem tudás” definiálása során a következőképpen fejti ki: „A nem tudás az ember azon állapota, amikor cselekményének sem célját, sem körülményeit nem látja be. Az a személy, akit egy külső hatalom kényszerít a cselekvésre; vagy az, aki a vágytól hajtva cselekménye célját, valamint körülményeit nem látja be, illetve nem képes belátni: véleményem szerint ez a személy a törvénysértés ellenére nem lesz bűnöző.”⁷¹

Filangieri tehát elméleti síkon a *Pufendorf*-ra visszavezethető és a *Wolff* által megújított természetjogi beszámítási felfogáshoz csatlakozik: az ember cselekedeteinek – *Wolff* megfogalmazásában – „causa liberája” kell legyen,⁷² „imputari nequeunt actiones nisi liberae.”⁷³ Egyes interpretációkkal ellentétben megállapíthatjuk, hogy itt nincs ellentmondás *Wolff* büntetőjogi teóriájával kapcsolatban. *Wolff* pszichológiai arányosság-elméletében a bűncselekmény súlyát a „nocumento quod affertur et periculo, quod inde imminet”⁷⁴ alapján határozza meg. Ennek során a „nocumentum” (tehát az eszmei kár!) egyik elemeként beilleszti a szubjektív tényállási oldalt – olyan formában, ahogyan azt beszámítási elmélete alapján meghatározta.⁷⁵ A *Phil. Prac. Univ* 641. szakaszában tett megjegyzése sem áll ezzel ellentétben. Ott csak annyit mond, hogy beszámítási elmélete „in applicatione tamen non adeo facile,” hogy ebben a pontban az elméletet „in omni sua latitudine” (a maga egészében véve) értelmezi, és a jogi beszámíthatóságot még külön vizsgálat tárgyává teszi: „Quid enim usui fori conveniat, suo loco exposituri sumus.” *Thomasius* és iskolája felfogásával ellentétben a beszámíthatóság megállapításánál *Wolff* nem elég-

szik meg a (belsőleg nem szabad) pusztá „actio spontaneával”⁷⁶ (amely már megközelíti Feuerbach pszichológiai akaratfogalmát).

Feuerbach ezen elmélettel kapcsolatban kifogásolja, hogy Filangieri a „dolus” fokozatait következtetlően az akarat szabadság alapján határozza meg. Ez azonban sokkal inkább logikus következménye Filangieri beszámítási elmélete alapgondolatának. Filangieri a „dolus” három fokozatát különíti el:

1/ a legelső fokozat akkor áll fenn, „amikor az indíték rendkívül erős, vagy a tettet a szenvedély hevében követik el”;

2/ a középső fokozat, „amikor az indíték gyenge, vagy a tettet hidegvérrel és alapos megfontolás után követik el”;

3/ a legsúlyosabb fokozat, „ha a tettet indíték nélkül vagy olyan indítékból követik el, amelynek háttérében hitszegés vagy nagy kegyetlenség áll.”⁷⁷

Ez a fokozatokra való beosztás alapvetően szintén Wolff felfogásán alapul: „quod magis libera fuerit actio, eo quoque magis imputatur”⁷⁸ és „si quis deliberato animo dolum committit, magis is imputatur, quam si in deliberato fit animo.”⁷⁹ Számára is azok a „legrosszabbak” (malitiosissimi), „qui gratis (sine spe commodi) delinquent,”⁸⁰ nyilvánvalóan azért, mert náluk a szabad akaratot elhomályosító indíttatás teljességgel hiányzik.

Filangieri gondatlansági elméletét már nem ilyen egyértelműen hatja át Wolff szelleme. Egyrészt Wolffhoz hasonlóan – aki ebben a vonatkozásban Pufendorf természetjogi beszámítási elméletét követi⁸¹ – Filangieri megkülönbözteti a szándékosságot mint akaratlagos bűnösségi alakzatot és a gondatlanságot mint „a cselekmény által kiváltott hatás lehetőségének felismerését.”⁸² Ez megfelel Wolff különbségtételének: a „dolus,” amely „defectus actionis a rectitudine quoad voluntatem et noluntatem”⁸³ és a „culpa,” amely „defectus rectitudinis actionis quoad intellectum vincibilis.”⁸⁴ Másrészt azonban Filangieri a gondatlanságot is az akaratlagosság fogalma alá vonja: szándékosság esetén a törvénysértés szándéka áll fenn, gondatlanságnál azonban „pusztán azon szándék, hogy az elkövető kitegye magát a törvénysértés veszélyének.”⁸⁵ Ezáltal Filangieri csatlakozik az általános jogi felfogáshoz (amely a tulajdonképpen Wolff-recepció mellett halad): a bűnösségelmélethez (Willensschuldbegriff). Ez a fogalom a szándékosság és gondatlanság gyűjtőneve, amelyet Böhmer fogalmazott meg – szintén a természetjogi beszámítási elmélet hatására.⁸⁶

Wolff beszámítási elméletét Filangieri egy további szempontból is meghaladja: Filangieri beszámítási elméletében nem szerepel többé a „dolus indirectus” alakzata. Ezt Christiani híres írásában szintén elveti;⁸⁷ a két mű szinte egy időben keletkezett. A „dolus indirectus” elmélete a középkori felfogásban gyökerezik, és Carpzov óta az általános német büntetőjogban uralkodó felfogásként létezett. A „dolus indirectus” tana szerint a „dolushoz” szükséges beszámítási képesség olyan cselekmények kapcsán is megállapítható, amikor

bármilyen tiltott tettet követnek el, feltéve, hogy a tett általánosságban alkalmas a tiltott cél elérésére.⁸⁸ Ez az elmélet a XVIII. század folyamán némileg veszített jelentőségéből,⁸⁹ teljes meghaladására azonban Filangierit megelőzően nem került sor.

Mindezek alapján tehát Filangieri beszámítási elmélete azon túlmenően, hogy a természetjog beszámítási tanán alapul, azt egészen a végletekig tovább is fejleszti. Eközben a pszichológiai szándékfogalom, illetve a determinista irányultságú áramlatok felé a legkisebb engedményt sem teszi.

Különös módon Filangieri pszichológiai felfogását egészen másféle premisszákat határozzák meg. „A kényelem iránti vonzalom és a kellemetlen érzésekkel szembeni viszolygás az embereket mozgó két hajtókerék ...”⁹⁰ – fejt ki Filangieri *Helvetius*-ra hivatkozva. Ezért a „bölcs törvényhozásnak az emberi szív hajtókerékét, az önimádatot kell kiszolgálnia.”⁹¹ Igen, a bűncselekményt valóban pszichológiai alapon magyarázzák: az ember „a jó törvényekben biztonsága támaszait látja ugyan, ám egyúttal szenvedélye korlátozását is, amely visszatetszést kelt benne.”⁹² „Az effajta megfontolások ösztönzik a jogkövető embereket a törvények betartására. Eközben a tévesen gondolkodók fejében kialakul a titkos törekvés, hogy saját biztonságuk érdekében a törvények csak a többieket tartsák féken, miközben ők előnyök szerzése végett azok alól kivonják magukat.”⁹³

Filangieri itt – szintén a XVIII. század utolsó évtizedei paradigmájának megfelelően – összekapcsolja az általa nagyra becsült két szerzőt, *Hume*-ot és *Helvetius*-t.⁹⁴ Filangieri szerint az ember szívében eleve megtalálható az együttérzés, a jótékonyosság és a barátság csírája.⁹⁵ Ennek ellenére még csak érintőlegesen sem utal arra, hogy az embert esetleg más vezérelné, mint az önimádat, az élvhajhászás és a fájdalom elkerülése. Ez már nem a *Hobbes* és *Mandeville*⁹⁶ szellemében felfogott egoista individuum. Sokkal inkább egy minden önimádata ellenére együttérző altruista személyiség, akit *Hume* úgy mutat be, mint azon történelmi felfogás megtestesülését, amelyet *Mandeville* ellenfele, *Shaftesbury* alapozott meg.⁹⁷ Ez a („jogkövető”) normál polgárokat jellemzi. Emellett azonban léteznek jogsejtők is, „tévesen gondolkodók” (lásd fent), akik kivonják magukat a törvények alól, és akiknek szükségük van a törvény szankciójára annak megértéséhez, hogy az ő személyes szerencséjük is az erényben rejlik. *Helvetius* ennek kapcsán ismét felszítja a természetes egoizmus és a természetes altruizmus közötti vitát,⁹⁸ amelyet *Hume* láthatóan végleg félretett. Az ilyen személyeket az önimádattól a jogkövetésig kizárólag a törvény fenyegetése vezetheti el. A társadalmi szerződéses elmélettel való elfordulás az „érdekelmélet” (a „jogkövetők” számára) és a törvényi fenyegetés (a „tévesen gondolkodók” számára – lásd fent) irányában ily módon tehát pszichológiai megalapozást nyer. De hogyan illeszthető Filangieri beszámítási elméletébe Wolff indeterminizmusa mellett a potenciális elkövető lélektana, amely a brit-francia szenzualizmusból ered? A be-

számítás és a megelőzés ezen kapcsolata alaposabb vizsgálatot igényel.

MEGELŐZÉS BESZÁMÍTÁS ÚTJÁN

Filangieri beszámítási elméletében hangsúlyozza, hogy a bűncselekmény szubjektív tényállási oldalának figyelembevételét prevenció szempontból rendkívül fontosnak tartja. „(...) A törvény célja a büntetések kapcsán abban áll, hogy azt, aki a törvényt még nem sértette meg, visszatartsa attól, hogy a törvénysértő példáját kövesse, valamint hogy az államot megvédje a jövőbeli rossztól, ami a jogsértő részéről érne – abban az esetben, ha a jogsértőt a büntetés nem javítaná meg vagy nem iktatná ki a társadalomból. Azt mondom tehát, hogy a büntetésnek ezeket a célokat kell szolgálnia. A második cél megköveteli, hogy keményebb büntetést szenvedjen el azon elkövető, akinek a tette a szív nagyobb gonoszságáról, vagyis nagyobb bűnelkövetői hajlamról tesz tanúbizonyságot...”⁹⁹

A generális és a speciális prevenció büntetési célokként a legfőbb célt, a társadalom egészének fenntartását szolgálják. Filangieri ennek kapcsán hűen követi a kor irányzatát: a Hobbes óta élő felfogásban a büntetés kizárólagos céljaként összekapcsolódott a generális és a speciális prevenció. Ezt a tanítást a felvilágosodás büntetőjogi filozófusai közül sokan követték.¹⁰⁰ A megtorlást nem tekintik többé büntetési célnak – ebben ellentmondanak többek között Grotiusnak, a középkori büntető igazságszolgáltatásnak és morálteológiának, valamint a XVII. és XVIII. század számos közjogi irányultságú jogászának is. A büntetési cél ugyanis nem lehet „haszontalan.”¹⁰¹ De a bűn kiegyenlítése a büntetés igazolására sem szolgálhat, hiszen e célból jöttek létre a korábban említett szerződéses elméletek.

Filangieri a szubjektív tényállási oldalt, így beszámítási elméletét is a speciális prevenció érdekében építi be az arányossági modellbe. Amennyiben „a szív nagyobb gonoszsága” meghatározást kapcsolatba hozzuk beszámítási elméletével, az csak a komolyabb megfontolást és a szenvedély erejének megfékezését jelentheti. Filangieri minden bizonnyal abból indul ki – bár ez az értelmezés természetesen nem törvényszerű¹⁰² –, hogy abban az esetben, amikor a tettes a szenvedélyek sodrában cselekszik, megjavítására és ártalmatlanná tételére csak kisebb mértékben van szükség.

A szubjektív tényállási oldal, pontosabban az imputatio facti az akaratszabadság mértékének meghatározására szolgál, ezért kizárólag a speciális prevencióra koncentrálódik. Az objektív oldal, vagyis az imputatio iuris ezzel szemben a bűncselekmény és a büntetés arányát, tehát mind a bűncselekmény „minőségét,” mind a megsértett törvény társadalmi értékét meghatározza. Utóbbi emiatt a speciális és a generális prevenciót egyaránt szolgálja: „Abban a mértékben, amennyire a megsértett szerződés a társadalom számára értékkel bír, a büntetésnek is nagyobbnak kell lennie. Továbbá: egyrészt a társadalomnak nyomós oka van arra, hogy féljen az elkövetőtől, másrészt pedig nagyobb érdeke fűződik ahhoz, hogy a többi embert elrettentse.”¹⁰³

A kor polémiáinak vonatkozásában Filangieri álláspontja kapcsán említésre méltó, hogy a bűncselekménynek mind az objektív, mind a szubjektív súlyosságát a speciális és a generális prevencióval magyarázza. Ez a büntetés célját kutató elméletek alapul vételét jelenti. Az egyes magyarázatok levezetése is figyelmet érdemel, amelyet két ponton világítunk meg: azon a módon keresztül, ahogy prevenció céllal bevezeti a tett objektív súlyossági mércéjét, illetve ahogy összekapcsolja az arányosság objektív és szubjektív elemeit.

A tett súlyossága és a megelőzés – például Beccaria és von Soden felfogásában – meglehetősen függetlenek egymástól: ahol két különböző arányossági mércét alkalmaznak, egy „a dolog természete”-mérce és egy pszichológiai mérce, ott a megelőzéses megfontolások természetesen az utóbbi mércéből adódnak.”¹⁰⁴ Ahol a bűncselekmény súlyát a társadalom sérelme és ettől elkülönítve az elkövető előnye határozza meg, a preventív célú arányosság szintén az utóbbi mércére épül.¹⁰⁵ Wolff óta azonban léteznek törekvések, amelyek megkísérlik összekapcsolni a két álláspontot: a bűncselekmény súlyát, ahogy láttuk, annak potenciális példamutató jellege adja, az okozott kár tehát azonos a társadalom jövőbeli jogsértések általi fenyegetettségével.¹⁰⁶ Bár ez a koncepció önmagában is megáll, esetenként a kriminálpolitika vagy egyéb – pl. az igazságossági megfontolások – szempontjából nem kívánatos következményekhez vezethet. Ilyen például, amikor azokat a kis súlyú bűncselekményeket, amelyekhez a példa követésére kialakult jelentős késztetés vezet, viszonylag súlyosabban kell büntetni, mint a főbenjáró bünteteket, amelyek elkövetéséhez a példa általában nem jelent elegendő késztetést. Ezt a problémát néhányan felvetik: többek között Klein¹⁰⁷ is, aki a kérdést a tett szubjektív súlyossági mércéjével összekapcsolt, sajátos kombinációval próbálja feloldani (lásd később). Filangieri is szembesül ezzel a dilemmával. Az arányosság kapcsán a tett társadalmi jelentőségét állítja a középpontba, és nem a hasonló bűncselekményektől való elrettentés szükségességét hangsúlyozza. Ami még a pszichológiai arányosság elméletéből megmarad, az a szükségesség szempontjára egyszerűsödve beolvad ebbe a mércebe: „Azon büntetések a leginkább kívánatosak, amelyek – amellet, hogy minden egyes esetben megfelelő arányban állnak a bűncselekménnyel – az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekménytől való lehető legnagyobb elrettentést ... eredményezik.”¹⁰⁸

A megelőzés szükségességét tehát nem elsősorban a (potenciális) elkövetőre gyakorolt befolyás indokolja, hanem sokkal inkább a társadalom azon érdeke, hogy meghatározott bűncselekményeket vissza kell szorítani. Filangieri tehát – ahogy azt korábban is láttuk – viszszatér a „dolog természete”-mércehez, amely azonban már nem független a prevenció szempontjától. A „dolog természete”-arányosság felelevenítése viszont azt sem jelenti, hogy Filangieri egy az anyagi kár alapján meghatározott súlyossági mércehez térne vissza. A pszichológiai arányosság „pszichológiai” vonatkozása

gyakorlatilag egy másik csoportnál érvényesül: többé nem az elkövető vagy a potenciális elkövető hajlama a mérvadó, hanem a társadalom büntetési igénye. Utóbbi természetesen nem lehet önkényes, annak a társadalom fenntartására kell irányulnia.

Amikor Filangieri a szubjektív tényállási oldalt beépíti a preventív irányultságú arányossági elméletbe, a maga útját járja – jóllehet a megelőzés kapcsán a szubjektív oldal figyelembevétele nem újdonság.¹⁰⁹ A pszichológiai arányosság előbbiekben vázolt nehézségei miatt néhány szerző elszánta magát, hogy az elrettentés szükségességét és a bűncselekmény súlyát a tényállás belső oldalának figyelembevételével harmonizálja. Klein ellentmond korábban kifejtett ellenvetésének, amikor hangsúlyozza: a bűncselekményeket nem ésszerűségi okokból követik el (amelyek a kisebb súlyú bűncselekmények esetében valóban nagyobb szerepet játszanának), hiszen ésszerűen gondolkodó emberek egyébként sem sértik meg a törvényt. Emiatt a prevenció igény mércéjét kizárólag a törvény ellenében ható erők, azaz a gonoszság erői adják. A gonoszság fokát pedig az (anyagi) kárral, vagyis a bűncselekmény súlyosságával lehet pozitív korrelációba állítani.¹¹⁰ *Servin* és *Wieland* ugyanígy érvel:¹¹¹ a mások ellen irányuló ártási szándék összeköti a tett felett érzett örömet és a bűncselekmény objektív súlyát. A tett felett érzett örömet itt sem az elkövető ratiója, hanem a „gonosz szándék” határozza meg.

Filangieri elutasítja a szubjektív tényállási oldal ily módon történő bevonását. Beszámítási elmélete ugyanis ennek éppen az ellenkezőjén, az akarat indetermináltsága mértékén alapul. A szubjektív tényállási oldallal tölti ki a keretet, amelyet a bűncselekmény társadalomra való veszélyessége nyit. Emellett fenntartja a keret kitöltésének preventív szempontját is. Közelebbi vizsgálódás után azonban megállapíthatjuk, hogy a szubjektív tényállási oldal jelentősége meghaladja a keret pusztá kitöltését: ahol „az akarat” teljességgel hiányzik, ott a büntethetőség is megszűnik. Ennyiben tehát a cselekvés (szubjektív) beszámíthatósága egyúttal a büntethetőség szükséges feltétele is. Aki a tettet „akaratlanul” követi el, „a törvénysértés ellenére nem lesz bűnöző.”¹¹²

A természetjog beszámítási elméletében a szubjektív tényállási oldal figyelembevétele a célorientált arányossági elmélet további, rendkívül jelentős korlátozását jelenti. Ez a gyakorlati értelmezés fényt deríthet arra, hogy a bűncselekmény beszámíthatósága kapcsán miért ragaszkodik Filangieri – szenzualista pszichológiai felfogása ellenére – a wolffi indeterminizmushoz. Ebben a büntetőjogi praxis korlátozásának gyakorlati igénye mutatkozik meg, amely az arányossági elmélet történeti felfogásában még inkább előtérbe kerül.

A BÜNTETŐJOG ENYHÜLÉSE A TÁRSADALOM TÖKÉLETESEDÉSE SORÁN

A korábban vizsgált arányosság Filangieri szerint sok tekintetben változó, hiszen „a társadalmi jogok relatív értéke az eltérő politikai viszonyok függ-

vényében”¹¹³ változik. Ezt a relatív értéket „a nép erkölcsössége,”¹¹⁴ „különleges adottságai,” sőt „a klíma és egyéb fizikai körülmények”¹¹⁵ is alapvetően meghatározzák. A legjelentősebbek azonban a történeti változások, hiszen „a társadalom történeti tökéletesedése” átfogja „a politikai viszonyokat,” valamint „az erkölcsösséget” is. Filangieri felfogásában a klíma és az egyéb fizikai körülmények szerepe büntetőjogi vonatkozásban elenyésző.¹¹⁶

Filangieri büntetőjogi evolúciós elméletét kétirányú érveléssel támasztja alá: „Mivel az állam és a társadalom tökéletesedésével egyidejűleg a társadalmi jogok abszolút értéke az általános jólét arányában növekszik; és amint emez egyre inkább nő, a másik oldalon a bűnelkövetési hajlandóság egyre inkább csökken, és a társadalmi előnyök elvesztése érzékenyebben hat: ekként érthető, hogy a büntetések a társadalom tökéletesedésének arányában minden veszély nélkül enyhíthetők.”¹¹⁷

Az általános jólét növekedésével tehát egyrészt csökken a bűnelkövetési hajlandóság (ez az anómia-elmélet korai változata!), másrészt a társadalmi jogok elvesztése érzékenyebben hat. *Vico* és *Montesquieu* szerint szabad államban a büntetések enyhíthetők.¹¹⁸ Filangieri ezt a felfogást láthatóan történeti megvilágításba helyezi és összekapcsolja a XVIII. század széles körben elterjedt történeti fejlődésmodelljével.¹¹⁹ A társadalom fennmaradása szempontjából nyilvánvalóan kevésbé ártalmas az a (néhány) bűncselekmény, amely a jólét által megerősített társadalmi helyzetben megjelenik. Filangieri – arányossági elméletére alapozva – következetesen az enyhébb büntetések bevezetése mellett érvel. A büntetések enyhítésére egy további, kevésbé racionális okot is felfedez: „Ha a nép végre nagy előrelépést tesz kultúrája területén, akkor szokásai kifinomulnak, emberivé, együttérzővé válik és elveti a kegyetlenkedést. A büntető törvénykönyvnek ezért ugyanilyen visszafogottnak, kifinomultnak kell lennie. Ha a törvények szemben állnak a szokásokkal, akkor vagy a szokások romlanak le, vagy a törvények ereje fogyatkozik meg.”¹²⁰

A büntetések érzelmi alapon történő fokozatos enyhítése tézisében Filangieri előfutára Beccaria volt. Ő mindazonáltal – Filangieritől eltérően – a potenciális elkövető növekvő érzékenységevel magyarázta, hogy az enyhébb büntetések elegendők az elrettentéshez.¹²¹ Hű maradt tehát pszichológiai arányossági elméletéhez. Filangieri ezzel szemben itt is (lásd 6. fejezet) az elkövető pszichéje helyett a büntető társadalom felé irányítja a figyelmet. Az enyhülés feltételezése tehát egyrészt gazdasági megfontolásokra, másrészt emberiességre épül. Olyan aspektusok ezek, amelyek gyakran összekapcsolódnak a felvilágosodás büntetőjogi filozófiájában.¹²² Így az érzelmi indok is összeegyeztethetővé válik az arányossági elmélettel. Ha a törvények kegyetlenebbek annál, ami a nép igazságérzetének megfelel, akkor maguk is a jogi értelemben vett béke ellen hatnak. Ebben már a „pozitív” generális prevenció gondolata is megjelenik.

Az arányosságon keresztül végbemenő enyhülést Fi—

langieri a törvényhozás történetével kapcsolatos tanításával magyarázza, amely egy fázisokból felépülő modell: a népek gyermekkorában a törvények gyengék, elmentmondások és könnyelműek; az ezt követő ifjúkort szenvedélyek, vágyak, remények és veszélyek jellemzik; csak amikor a nép a férfikorba lép, akkor születnek tökéletesített törvények.¹²³ A büntetőjogban mindez a következőképpen jelenik meg: a bosszút, amelyet a törvényhozás csak kis mértékben képes megfékezni, a fejlődés során a megtorlás, majd az érett kor preventív beállítottsága követi.¹²⁴ A törvények történeti értelemben felfogott „relatív” minősége ennek során abban mutatkozik meg, hogy a barbárok törvényei (ezen a második fázist érti) „a filozófus szemlélők szemében bizonyos módon mindig megfelelők – még akkor is, ha azok tökéletlenek, és a végső tökéletességet csak „az érett államiság” érheti el.¹²⁵ A megtorlás fázisát egy az érett nemzet által kibocsátott törvénykönyvvel kell felváltani, amit azonban Filangieri szerint egy adott bárbari fejlődési állapot számára még Locke is létrehozhatna.¹²⁶ A nápolyiak számára ugyanis ő „Európa legnagyobb gondolkodója.”¹²⁷ A bosszú mértéktelenségével szemben ugyanis a megtorlás jelentős előrelépést jelent. Ezt a relativizmust Filangieri egy fejlődési modellel kapcsolja össze, amelyben Mandeville-re hivatkozik: kora büntetőjogi filozófiája érettségét éppen a megtorlások elméletek fonákságaira vezeti vissza.¹²⁸

A relativizmus és a tökéletesedés összekapcsolásának gondolata tehát Filangieri arányossági elméletébe is beszűrődik.¹²⁹ Ezt azonban a továbbiakban nem követjük nyomon. Csak annyit jegyzünk meg, hogy e két aspektus minden bizonnyal nagymértékben hozzájárult a büntetőjogi törvényhozás igényének megfogalmazásához. A XVIII. században végbement fejlődés a ter-

Jegyzetek

- ¹ V. ö. J. HRUSCHKA: Ordentliche und außerordentliche Zurechnung bei Pufendorf. Zur Geschichte und zur Bedeutung der Differenz von actio libera in se und actio libera in causa. In: Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 96 (1884) 661. p.
- ² P. J. A. FEUERBACH: Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts. (Chemnitz 1800, 59. és 450. pp.)
- ³ G. FILANGIERI: Scienza della legislazione, (Napoli 1780–1788. Német fordítása: System der Gesetzgebung. ford. K. Link, szerk.: J. Ch. Siebenkees, Anspach 1784–1793.) Továbbiakban a német kiadás kötet- és oldalszámait idézzük.
- ⁴ E. F. KLEIN: Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts, nebst Bemerkung der preußischen Gesetze. (Halle 1799; 26. p.) G. A. KLEINSCHROD: Systematische Entwicklung der Grundbegriffe und Grundwahrheiten des peinlichen Rechts nach der Natur der Sache und der positiven Gesetzgebung. (Erlangen 1799; 1–3. kötet. Vö. 1. kötet 74., 87., 126., 176., 211., 321. p.; 2. kötet, 6., 11., 119., 130., 282., 289., 291., 342. p.; 3. kötet, 86., 109., 145. p.); K. GROLMAN: Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft nebst einer systematischen Darstellung des Geistes der deutschen Criminalgesetze. (Gießen 1798; Glashütten im Taunus 1970. 25., 41., 119., 204., 284. p., Uö.: Über die Begründung des Strafrechts und der Gesetzgebung nebst einer Entwicklung der Lehre von dem Maßstabe der Strafen und der juristischen Imputation, Gießen 1799, Frankfurt a. M. 1968. 189., 190., 227. p.); K. A. TITTMANN: Handbuch der Strafrechtswissenschaft und der deutschen Strafgesetzkunde. 1. kötet, (Halle 1806. 1., 91., 110., 171., 213., 244 p.)

mészetes és a történeti adottságok intenzívebb vizsgálatát eredményezte. Ezen fejlődés következtében – amely megközelítőleg Montesquieu-nél, de Angliában még korábban kezdődött – a büntetőjogi gondolkodókban feltámadt a (földrajzilag és történetileg eltérő) pozitív szabályozás iránti igény.¹³⁰ A tökéletesedés gondolata, amely az „észjogi” irányzathoz állt közel, szintén megjelent, és hatására az észjogilag megalapozott kodifikáció került előtérbe. Mindkét felfogás az „önkéntesnek” tartott bírói jogban találta meg ellenfelét. Az újdonságot nem az „abszolút” és „relatív” természetjogra való felosztás jelenti – hiszen ennek megvitatása a középkorban folyamatosan zajlott¹³¹ –, hanem az a különleges többletjelentés, amellyel a két szempontot a XVIII. század végén felruházták.

VÉGSZÓ

Filangieri arányossági elméletének áttekintése során érzékelhettük, hogy ez a látszólag formális részletkérdés kölcsönhatásban áll a felvilágosodás büntetőjogi filozófiájának számos központi vitatémájával. Filangieri műve – amelyet már igen korán egy jogelméleti kurzus összegzésének tekintettek – hozzáférést biztosít a XVII. és XVIII. század büntetőjogi filozófiája különböző elméleti irányzataihoz. Büntetőjogi felfogása sokkal összetettebb képet közvetít a felvilágosodás büntetőjogáról, mint amit a jelen felfogásunk számára meghatározó XIX. század adott. Büntetőjogi dogmatika és kriminálpolitika, beszámítás és megelőzés: kétség kívül ezek voltak a filozófiai irányú büntető-jogtudomány sarkkövei. A büntetőjogi elméletek és „A bűncselekmények általános elmélete” közötti szakadék csak a későbbiekben alakult ki.

Fordította: Utassy Viktória

⁵ F. C. Th. HEPP Darstellung und Beurteilung der deutschen Strafrechtssysteme, ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Strafgesetzgebungswissenschaft, 2. Abtlg., 1. Heft., (Heidelberg 1844, 76. p.)

⁶ Többek között: C. L. von BAR: Geschichte des deutschen Strafrechts und der Strafrechtstheorien, (Berlin 1882, 235. p.); L. GÜNTHER: Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechts. Ein Beitrag zur universalhistorischen Entwicklung derselben, Abtlg. 2. (Erlangen 1891, Aalen 1970, 185–191. p.); E. LANDSBERG: Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, Abtlg., 3. Halbband., (München – Leipzig 1898, 412. p.); p. FISCHL: Der Einfluss der Aufklärungsphilosophie auf die Entwicklung des Strafrechts. Doktrin, Politik und Gesetzgebung und Vergleichung der damaligen Bewegung mit den heutigen Reformversuchen, (Neudruck der Ausgabe Breslau 1913, Aalen 1973, 63–69. p.); M GRÜNHUT: Anselm v. Feuerbach und das Problem der strafrechtlichen Zurechnung, (Hamburg 1922, 63. p.)

⁷ Vö. S. MOCCIA: Die italienische Reformbewegung des 18. Jahrhunderts und das Problem des Strafrechts im Denken von Gaetano Filangieri und Mario Pagano, Goldammer's Archiv (GA) 1979, 201–221. p.; továbbá F.-Chr. SCHROEDER (szerk.): Texte zur Theorie des politischen Strafrechts Ende des 18. /Mitte des 19. Jahrhunderts, 1974, 15–29. p.; M. Köhler: Die bewusste Fahrlässigkeit. Eine strafrechtlich-rechtsphilosophische Untersuchung, 1982, 286. p. 3 jegyzet.; Th. VORMBAUM: Texte zur Strafrechtstheorie der Neuzeit, 1. kötet, (Baden-Baden 1993. 179 p.) (Abdruck einiger Kapitel aus Filangieris „Scienza della leg-

- islazione"); H. RÜPING: Grundriss der Strafrechtsgeschichte, (München 1998. 59., 62., 65. p.)
- ⁸ C. BECCARIA: Über Verbrechen und Strafen, nach der Ausgabe von 1766. ford. és szerk.: W. Alff, Frankfurt a. M. 1988.
- ⁹ A felvilágosodással kapcsolatos korszakolás problémájához v. ö. MITTELSTRASS: Neuzeit und Aufklärung, (Berlin 1970, 104. p.)
- ¹⁰ Nápolyi vonatkozásokban kiemelkedő jelentőséggel bír az 1799-es forradalom, amelynek egyik szellemi atyja Filangieri volt.
- ¹¹ A fordításokhoz lásd alább
- ¹² F. SCHAFFSTEIN Die allgemeinen Lehren vom Verbrechen in ihren Entwicklung durch die Wissenschaft des gemeinen Strafrechts. 1930, (Aalen 1973, 21. p.) Művében Schaffstein ezzel szemben azt állítja, hogy a filozófiai-büntetőpolitikai és a dogmatikai-pozitívjogi irodalom összeolvasására csak a 90-es években, Kleinschrod és Feuerbach révén került sor.
- ¹³ V. ö. R. LOENING: Über geschichtliche und ungeschichtliche Behandlung des deutschen Strafrechts, ZStW 3 (1883) 219., 262–273. p.; R. SCHMIDT: Über Strafmilderungsgründe im gemeinen deutschen Strafrecht, (Festschrift für Bruns 1978, 107., 120. p.) Darics beszámítási tanának recepciójára lásd Enagutól (1742) Püttmannig 1779) vö. J. HRUSCHKA (1884) 698 p.
- ¹⁴ A pályázattal kapcsolatban lásd E. LANDSGBERG (1898.) 411 p.; Eb. SCHMIDT: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege, 1965, 221 p.
- ¹⁵ G. FILANGIERI IV 273.
- ¹⁶ G. FILANGIERI: IV. 275. p., illetve IV. 7. Ehhez W. BLACKSTONE (akit Filangieri gyakran említ, bár nem ebben az összefüggésben): Commentaries on the laws of England, vol. IV (Of public wrongs), 1768., itt idézett kiadás London 1826, 15. p.: "As punishments are chiefly intended for the prevention of future crimes, it is but reasonable that among crimes of different nature those should be most severely punished, which are the most destructive of the public safety and happiness."
- ¹⁷ G. FILANGIERI: IV. 19. p.
- ¹⁸ G. FILANGIERI: IV. 280. p.
- ¹⁹ G. FILANGIERI: IV. 277. p.
- ²⁰ G. FILANGIERI: IV. 290. p.
- ²¹ G. FILANGIERI: IV. 5. p.
- ²² G. FILANGIERI: IV. 2. p.
- ²³ V. ö. BECCARIA (1988), § 28. Beccaria érvelését számos kortársa kifogásolta, így például L. Günther, Tommaso Natalc, illetve Marchese di Monterosato, Beccaria egyik Németországban elfeledett előfutára. GA 48 (1901) I., 30. p.
- ²⁴ G. FILANGIERI: IV. 26–28. p.
- ²⁵ V. ö. J. – J. ROUSSEAU: Du contrat social, ou principe du droit politique, 1762, itt használt kiadása: Oeuvres complètes, (Paris 1852, Tome premier, chap. V, 639, 711. p.)
- ²⁶ G. FILANGIERI: IV. 29. p.
- ²⁷ V. ö. M. THOMANN: Christian Wolff, in: M. STOLLEIS (szerk.), Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht, 1977, 248., 265. o; P. HAZARD: Die Herrschaft der Vernunft. Das europäische Denken im 18. Jahrhundert, (Hamburg 1949, 79. p.)
- ²⁸ G. FILANGIERI: IV. 38. p. V. ö. Chr. WOLFF: Ius naturalis methodo scientifica pertractatum, pars prima, Francofurti et Lipsiae 1740, cap. 3, §§ 1058, 1059
- ²⁹ Th. HOBBS: Leviathan sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis, zuerst erschienen 1651, hier benutzt: Ausgabe der Opera Philosophica, ed. Molesworth, Bd. 3, (Londini 1841, Kap. 28. 223. p.)
- ³⁰ S. PUFENDORF: De iure naturae et gentium libri octo, 1672, itt idézett kiadása: Amsterdam 1688, lib. VIII, cap. 3, § 1.
- ³¹ Ch. THOMASIIUS: Institutiones Jurisprudentiae Divinae, 1688, itt használt kiadása: Aalen 1963, lib. III, cap. VII, § 68. A 83. §-tól azt a kérdést taglalja, hogy vajon a bűnelkövető szerződéses kötelezettséget vállalt-e a büntetés elszedevésére.
- ³² G. FILANGIERI: IV. 16. p.
- ³³ G. FILANGIERI: IV. 11. p.
- ³⁴ G. FILANGIERI: IV. 32. p., idézi J. Locke, Two treatises on civil government, 1690, itt használt kiadás London 1970, book II, chapter II, § 7.
- ³⁵ Érintőlegesen ugyan, de már Beccariánál megjelenik azon felfogás, amely szerint a bűncselekmény több szerződés megszegése. A későbbiekben – szinte már Filangieri értelmezésében – SERVANNál: Discours sur l'administration de la justice criminelle, (Genova 1767, 115. p.)
- ³⁶ H. GROTIUS: De iure belli ac pacis libri tres, 1625, itt idézett kiadása Amsterdam 1680, Liber II, Cap. XX, § 2, Nr. 3. Grotius tanításának Feuerbach általi felelevenítéséről vgl. Grünhut (Anm. 6) 22. p.
- ³⁷ G. FILANGIERI: I. 108. p.
- ³⁸ G. FILANGIERI: IV. 138. p.
- ³⁹ V. ö. W. WINDELBAND: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, 1980, 429., 439. p.
- ⁴⁰ Az emberek közös érdekeire tekintettel a szerződésmodellt sokan feleslegesnek tartják, így például D. HUME: A treatise of Human Nature, III. (of Morals), 1240, itt idézett kiadása: The philosophical works (ed. Green/Groce) 2., (London 1886. 229. 304–313. p.) A pozitív törvény mint eszköz a boldogságnak az érényben való kereséséhez. Ehhez ld. C. A. HELVETIUS: De l'esprit, 1758, itt idézett: Oeuvres complètes, Paris 1795, I. 189. p.–III. 263. p., különösen a III. kötet V. fejezete, 247–263. p. Helvetius Filangieri-re gyakorolt hatásáról ld. S. COTTA: Gactano Filangieri e il problema della legge, Torino 1954, 129. p.
- ⁴¹ Beccaria liberális felfogásban írt szerződés tanához ld. G. ZARONE: Etica e politica nell'utilitarismo di Cesare Beccaria, (Napoli 1971, 136., 150., 184., 189. p.)
- ⁴² Emiatt nagyon kétséges U. SPIRITO következő megjegyzése: "Il sistema del Filangieri si fonda come quello di Beccaria sulla teoria del patto sociale..." (Il pensiero pedagogico di Gactano Filangieri, Firenze 1924, 97. p.)
- ⁴³ G. FILANGIERI: I. 78–86. p.; F IV 136 p. Ezt a nézetet osztja a XVIII. század végének német természetjoga is. Ld. D. KLIPPEL: Politische Freiheit und Freiheitsrechte im deutschen Naturrecht des 18. Jahrhunderts, (Paderborn 1976. 58., 114. p.)
- ⁴⁴ Chr. WOLFF: Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen und in Sonderheit dem gemeinen Wesen (többnyire idézett címe: „Deutsche Politik“) Halle 1721, I. rész II. fejezet 4; § hasonlóan a II rész, I. fejezet 223. § E tanítás kezdeteihez ld. M. A. CATTANEO: Staatsraison und Naturrecht im strafrechtlichen Denken des Samuel Pufendorf és Christian Thomasius: Staatsraison. Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs, (szerk. von Schnur) 1982, 423–439. p.; Uö., Diritto e pena nel pensiero di Christian Thomasius, (Milano 1976, 76. p.), K. LUIG Thomasius „liberalizmusát“ fenntartásokkal fogadja, ám a büntetőjogi reformtörekvésekkel kapcsolatos álláspontjával egyetért (Studia Leibnitiana, Bd. XII, 1980, 243–252. o.)
- ⁴⁵ V. ö. J. F. S. BÖHMER: Elementa Iurisprudentiae criminalis, 1732, idézve: Halae Magdeburgicae 1738, II. osztály, I. fejezet 2§; JAUVOURT, Artikel „Crime (droit nat.)“, Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, vol. IV., 1754. 466., 467. p.; D. H. KEMMERICH: Synopsis iuris criminalis, 1755, Liber I, tit. II, § 4. Vö. W. BLACKSTONE (1826) is
- ⁴⁶ V. ö. I. L. E. PÜTTMANN: Elementa iuris criminalis, (Lipsee 1779, lib I, cap I, § 60.); A. CREMANI: De iure criminali libri duo, (Luca 1783, 108–110. p.) §§ 74. Ez már J. G. HEINECCIUSnál is megjelenik, aki csak „securitas civiumot“ említ, amely az ismert prevenciók közé sorol Elementa iuris naturae et gentium . . . (Genevae 1744, 169. o.) E. K. WIELAND, Geist der peinlichen Gesetze I. (Leipzig 1783. 108–110 p.) (74 §)
- ⁴⁷ D. KLIPPEL (1976), 14., 59., 63. p., illetve Filangieri liberális felfogású kritikusa, CONSTANT, aki minden egyes bírálatához hozzáfűzi: „Sa définition du but de la société est assez exacte“ (Commentaire sur l'oeuvre de Filangieri, Paris 1822). 47. p.
- ⁴⁸ S. PUFENDORF (1688) Liber VIII, cap. 3, 24., 33. § „proportio“ alatt kizárólag a tálió-eltvet érti, amit egyébként elutasít.
- ⁴⁹ Ch. THOMASIIUS (1963), liber III, cap. 7, 118., 120 §
- ⁵⁰ Ch. MONTESQUIEU: De l'esprit des lois, (Paris 1843, XII könyv, 4. fejezet, 352. p.)

- ⁵¹ MONTESQUIEU (1843) 355. p.
- ⁵² Le chevalier de JAUCOURT (1754) – Jaucourtra v. ö. A. F. von OVERBECK: Das Strafrecht der französischen Encyclopädie. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung im achtzehnten Jahrhundert Karlsruhe 1902, 9. p.
- ⁵³ J. J. ROUSSEAU: Lettres de la Montagne, 1764., itt idézett: Oeuvres complètes, Paris 1852, tome troisième, 5–108 p., Lettre V, 50. p. Vö. ehhez F. HAYMANN: Jean Jacques Rousseaus Sozialphilosophie, (Leipzig 1898. 227. p.)
- ⁵⁴ J. le Rond d'ALEMBERT: Essais sur les Elements de la philosophie, 1759, általunk használt: Paris 1805, Art. VIII. 202. p.
- ⁵⁵ V. ö. F. LOHMANN: Jean Paul Marat und das Strafrecht in der französischen Revolution, 1963. 39. p.; L. GÜNTHER (1901) 21. p.; WILLENBÜCHER: Die strafrechtsphilosophischen Anschauungen Friedrichs des Großen, (Breslau 1904, 19. p.) Zu den Wurzeln der „A dolgok természetének” gyökereihez Proportionalitás a tálió-eszmében vö. AQUINIOI TAMÁS: Summa contra gentilis, cap. 141, I. §, cap. 144. 9 §; H. GROTIUS (1680) cap. XX, 2 §, Nr. I., 29. §, Nr. I. 33. §
- ⁵⁶ J. G. HEINECCIUS (1744) liber II, cap. 8, 104. §
- ⁵⁷ Chr. WOLFF (1740) 1059 §, azonkívül uott: pars octava, 1748, cap. 3. 625 §
- ⁵⁸ J. LOCKE (1970) 8. §, Ch. THOMASIIUS (1963) 118., 120. p.
- ⁵⁹ J. G. HEINECCIUS (1744)
- ⁶⁰ Chr. WOLFF (1740) 1059. §
- ⁶¹ C. BECCARIA: (1988) 7. és 19 §.
- ⁶² E. K. WIELAND (1783) i. m. 452. p., 334 §
- ⁶³ G. FILANGIERI: IV. 2., 246 p.
- ⁶⁴ G. FILANGIERI: IV. 13.
- ⁶⁵ G. FILANGIERI: IV. 17.
- ⁶⁶ M. FOUCAULT: Surveiller et punir, 1975, 101. p.
- ⁶⁷ G. FILANGIERI: IV. 242.
- ⁶⁸ G. FILANGIERI: IV. 242.
- ⁶⁹ G. FILANGIERI: IV. 243.
- ⁷⁰ J. P. A. FEUERBACH (1800) i. m. 141. p.
- ⁷¹ G. FILANGIERI: IV. 243.
- ⁷² Chr. WOLFF: Philosophia practica universalis methodo scientifica pertractata, 1738, 527. p. Wolff beszámítási elméletéről az első áttekintést SCHÄRTL adja Die Zurechnungslehre Christian Wolffs című művében, München, 1970.
- ⁷³ Chr. WOLFF (1738) 528 §
- ⁷⁴ Chr. WOLFF (1738) 625 §
- ⁷⁵ Chr. WOLFF (1738) 631–634. §
- ⁷⁶ Ch. THOMASIIUS: Fundamenta iuris naturae et gentium, 1705, 70. p. Ezt a hagyományt követi RÜPING is: Die Naturrechtslehre des Christian Thomasius und ihre Fortentwicklung in der Thomasius-Schule, 1968, 55., 140. p.
- ⁷⁷ G. FILANGIERI: IV. 281.
- ⁷⁸ Chr. WOLFF (1738). 606. §
- ⁷⁹ Chr. WOLFF (1738) 709. §
- ⁸⁰ Chr. WOLFF (1738). 633. §
- ⁸¹ A culpa kapcsán ld. PUFENDORF (1688) i. m. 16. p. továbbá Pufendorf beszámítási elméletéhez ld. V. és IX. fejezet.
- ⁸² G. FILANGIERI: IV. 251.
- ⁸³ Chr. WOLFF (1738). 701. §
- ⁸⁴ Chr. WOLFF (1738) 717. §
- ⁸⁵ G. FILANGIERI: IV. 250.
- ⁸⁶ J. S. Fr. BÖHMER: Observationes selectae ad Carpovii practicae novae rerum criminalium, (Frankfurt 1759.) Erre vonatkozólag: SCHAFFSTEIN (1973) 123. p., és BOLDT: Johan Samuel Friedrich von Böhmer und die gemeinrechtliche Strafrechtswissenschaft 1936., 14. o. Böhmer Cremani mellett az egyetlen kortárs büntetőjogi gondolkodó, akivel Filangieri számos kérdést megvitat.
- ⁸⁷ J. Christiani: Die Chimäre eines Todtschlags aus indirectem Vortatze, (Kiel 1783, 335–345. p.)
- ⁸⁸ F. SCHAFFSTEIN (1973) 117. p., LÖFFLER: Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung (Leipzig, 1895, 16. p.)
- ⁸⁹ A károkozási szándékhoz Leyser, az eredménybe való belenyugváshoz Böhmer fűzött kommentárt (ld. SCHAFFSTEIN, 1973, 122. p.).
- ⁹⁰ G. FILANGIERI: I. 248. p.
- ⁹¹ G. FILANGIERI: I. 54. p.
- ⁹² G. FILANGIERI: IV. 11. p.
- ⁹³ G. FILANGIERI: IV. 12. p.
- ⁹⁴ Vö. Humehoz FILANGIERI I 309; Helvetiusához G. FILANGIERI: I. 247., 309 p.
- ⁹⁵ G. FILANGIERI: I. 80. p.
- ⁹⁶ V. ö. Th. HOBBS (1841) I. 13; B. de MANDEVILLE: Die Bienenfabel oder private Laster, öffentliche Vorteile, 1744, itt használt német fordítás: Bobertag, hrsg. Von Euchner, (Frankfurt a. M. 1980, 94. p.)
- ⁹⁷ Shaftesbury, Anthony Ashley COOPER, Third Earl of Sh., Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times, 1711, itt használt kiadás: Mannheim, /Glan 1978, 216. p., Vö. még P. KONDYLIS Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus, 1981. 393 p., D. HUME (1886) Book. III. Chapter III. .
- ⁹⁸ C. A. HELVETIUS (1795), illetve De l'homme, de ses facultés et de son éducation, 1792, itt idézett kiadás: Oeuvres Complètes Paris 1795, VII. kötet V. p., XII. kötet, 215. o. Lásd ehhez G. ZARONE: (1971) 33. p. A helvetiusi tradícióhoz: J. LOCKE: An Essay concerning human understanding, 1690., általunk használt német kiadása: „Versuch über den menschlichen Verstand” ford. C. Winckler, I. kötet, 1913, II. könyv, huszadik fejezet. („Modi der Freude und des Schmerzes”) CONDILLAC, Anbbé de: Traité des Sensations 1754, itt idézett változat: Oeuvres philosophiques de Condillac, I. (Paris 1974., 219–233. p., különösen a 224–233. p.)
- ⁹⁹ G. FILANGIERI: IV. 277.
- ¹⁰⁰ Th. HOBBS De cive, 1642, általunk használt kiadás: Opera philosophica, szerk. Molesworth, Londini 1839, 133. oldal; LOCKE, (1970) 9 §, THOMASIIUS: (1963.) 27§, WOLFF(1721), I. rész III. fejezet 346 §, Uő (1740), Első rész, III. fejezet 1058 §, C. BECCARIA (1988)12. § és BLACKSTONE (1826) 11. o.
- ¹⁰¹ V. ö. Th. HOBBS (1642) i. m. 11. §
- ¹⁰² J. P. A. Feuerbach K. Grolmannal folytatott vitájában köztudottan ennek az ellenkezőjéből indul ki (v. ö. J. P. A. FEUERBACH: Revision Erfurt 1799, 32. p.).
- ¹⁰³ G. FILANGIERI: IV. 273.
- ¹⁰⁴ V. ö. C. BECCARIA (1988) 12. és 19. p.
- ¹⁰⁵ J. F. SODEN: Geist, der deutschen Criminal-Gesetze, Dessau 1782, 58. p.
- ¹⁰⁶ Chr. WOLFF (1738) Ez kétségesse teszi, vajon a felvilágosodás társadalmi kárra vonatkozó felfogása antitézisként szembeállítható-e a jogpolitikailag sokoldalú, jogilag védett érdekekhez kötöttséggel, amelyet AMELUNG – alapvetően helyesen – képviselt (Rechtsgüterschutz und Schutz der Gesellschaft 1972, 4. skk. 233. oldal). A felvilágosodás képviselőinek tanítása a társadalmi kárról szintén meglehetősen többértelmű, és „az eszmei kár” kifejtésében számos problémát hordoz, amelyeket Amelung részletesen elemez.
- ¹⁰⁷ E. F. KLEIN: Vermischte Abhandlungen über Gegenstände der Gesetzgebung und Rechtsgelchrsamkeit, Lipse 1780, 45. p.
- ¹⁰⁸ G. FILANGIERI: IV. 19. p.
- ¹⁰⁹ BENTHAM 1780-ban keletkezett és 1789-ben megjelent művének címe: An introduction to the Principles of Morals and Legislation. Az itt idézett kiadás The Works of Jeremy Bentham (szerk. Bowring) 1838, új kiadás New York, 1962., I. I. p. A generális prevencióból levezetett szándékhoz a beszámítási elvre vonatkozóan : M. BAURMANN: Folgenorientierung und subjektive Verantwortlichkeit, 1981, 19. p. skk.
- ¹¹⁰ E. F. KLEIN (1780) i. m. 46. p.
- ¹¹¹ SERVIN: De la législation criminelle, (Basle 1782, 26. p.); E. C. WIELAND (1783) 452. p.
- ¹¹² G. FILANGIERI: IV. 244. p. A megelőzés és a szabad akaratra irányuló beszámítás hasonló kombinációjához vö. C. SCHÖNEBORN: Grenzen einer generalpräventiven Rekonstruktion des strafrechtlichen Schuldprinzips. ZStW 92 (1980), 682, 692. p.
- ¹¹³ G. FILANGIERI: IV. 3. p.

- ¹¹⁴ G. FILANGIERI: IV. 4. p.
¹¹⁵ G. FILANGIERI: IV. 5. p.
¹¹⁶ G. Filangieri kifogásolta, hogy Montesquieu (állítólag) túlértékelte a klíma jelentőségét. V. ö. FILANGIERI: I. 302–311. p. A többi fizikai faktor csekély befolyásához ld. FILANGIERI: IV. 233. p.
¹¹⁷ G. FILANGIERI: IV. 5. p.
¹¹⁸ V. ö. G. VICO: *De universi iuris uno principio et fine uno*, Neapel 1720, itt idézett kiadása: *Il dritto universale* Bari, 1936, 204. p.; MONTESQUIEU (1843)
¹¹⁹ Ehhez áttekintést nyújthat E. CASSIRER: *Die Philosophie der Aufklärung*, Tübingen 1932, 263 p. műve. P. KONDYLLIS (1981) 421 p.
¹²⁰ G. FILANGIERI: IV. 205.
¹²¹ Ld. C. BECCARIA (1988) 47. §. W. Blackstone történelmi modellje ezzel szemben a szabadság felé haladás eszméjén alapul, és nem eleveníti fel a büntetés enyhítésének gondolatát BLACKSTONE (1963) 407–443. p.
¹²² A büntetőjog gondolkodóinak sokoldalú világnézete jelenti az arányossági törekvések hátterét. Ld. ehhez pl. L. GÜNTHER: (1970) 167. p.; E. HERTZ: *Voltaire und die französische Strafrechtspflege im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 1887, 430. p. G. KLEINHEYER: *Staat und Bürger im Recht. Die Vorträge des Carl Gottlieb Svarez vor dem preußischen Kronprinzen*, 1959, 100. p., W. KÜPER: *Die Richteridee der Strafprozessordnung und ihre geschichtlichen Grundlagen*, 1963. 69. p., F. LOHMANN (1963) 27., 38. p., F. WILLENBÜCHER (1904) 13. p.
¹²³ G. FILANGIERI: I. 356–358. pp.
¹²⁴ G. FILANGIERI: IV. 131–181. pp.
¹²⁵ G. FILANGIERI: IV. 133.
¹²⁶ G. FILANGIERI: IV. 164–166. pp.
¹²⁷ G. FILANGIERI: IV. 33.
¹²⁸ G. FILANGIERI: IV. 175.
¹²⁹ Ennek részletesebb kifejtését találjuk Spirito és Cotta értelmezési törekvéseiben. U. SPIRITO: (1924) 25. p.; S. COTTA: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*, (Torino 1954, 112. p.)
¹³⁰ Ehhez a fejlődéshez ld. W. SOMBART: *Die Anfänge der Soziologie*, in: *Erinnerungsgabe für Max Weber*, szerk.: M. Palyi, (München/Leipzig 1923, 3–19. p.), H. THIEME: *Die Zeit des späten Naturrechts. Eine privatrechtsgeschichtliche Studie*, SZGerm. 56 (1936), 202., 211. p.; G. DILCHER: *Gesetzgebungswissenschaft und Naturrecht*, JZ 1969, 1–7. p.; Angliára: F. MEINECKE: *Klassizismus, Romantizismus und historischen Denken im 18. Jahrhundert*, 1936, in: *Uö: Zur Theorie und Philosophie der Geschichte*, Werke Band IV. 1965. 264., 276. p.
¹³¹ A „*Ius naturae primaevum*” és „*secundarium*”, illetve az Ókor és a Középkor hasonló megfogalmazásaihoz ld. K. SEELMANN: *Die Lehre des Fernando Vázquez de Menchaca vom dominium* (Köln, 1979, 106. o.)

MÁRIA TERÉZIA

BÍRÓSÁGI SZERVEZETI REFORMJA

A 18. század közepéig a belsőausztriai tartományokban a bírósági szervezet sokszínű és áttekinthetetlen volt. A tulajdonképpeni tartományi igazságyügyi szervezetek mellett a rendi tagolódásnak és a korporatív intézményeknek megfelelően számtalan, földesúri hatalomra és immunitásra épülő magánbíróság működött. Mindenekelőtt olyan egyházi, uradalmi és városi fórumok, amelyek a politikai–igazgatási, és az igazságszolgáltatási ügyekben egyaránt illetékesek voltak. E törvényszékek hatásköre és illetékessége az esetek többségében egymástól elhatárolhatatlan volt, miután hiányoztak az ítélkező praxisból a valamennyi bírói hatóságra érvényes normák, hiányzott az egységes törvénykezési rendtartás. A jogalkotónak ugyanis tekintettel kellett lennie a privilegizált társadalmi osztályok sokféle mentességére, az ősi szokásokhoz és kiváltságokhoz következetesen rakaszkodó rendekre.¹ Az áttekinthetelenséget tetézték a változatos képet mutató olyan különbíróságok mint a hűbéri törvényszékek, egyetemi bíróságok, bányabíróságok, kereskedelmi törvényszékek, váltóbíróságok és végül a katonai törvényszékek.² Fellebbviteli fórumként – már amennyiben a fellebbvitel egyáltalán lehetséges volt – helytartók, kormányok vagy tartományfőnökségek, tehát közigazgatási tartományi hatóságok jártak el.³ „A számtalan, ezen zavaros törvénykezési viszonyrendszerben gyökerező hatásköri bizonytalanság szakadatlan konfliktussorozathoz vezetett a jogvédelemre hivatott hatóságok között. És mivel a felülvizsgálati processzusban, (feltételezve persze annak megengedtségét vagyis lehetőségességét), az eljárás meglehetősen aprólékos volt, bevett dologgá lett a folyamatban lévő eljárások halogatása, s a perelhúzás érdekében

Herbert Steininger:

Az osztrák Legfelsőbb Bíróság (az Oberster Gerichtshof) történetéből

Az Oberste Justizstellétől
az Oberster Gerichts-und Kassationshofig

ellenkeresetek tömegének benyújtása. Az eljárási nehézségek miatt gyakran még a kétségtelen jogigény érvényesítéséért is peren kívül kellett megküzdeni.”⁴

Mint legfelsőbb fellebbviteli fórum működött ugyan a cseh és az osztrák udvari kancellária, amelyek azonban hasonlóképpen vontatottan dolgoztak. Ezért Mária Terézia 1745-ben egy legfelsőbb felülvizsgálati törvényszéket állított fel, amelyik a felülvizsgálati eljárásban az udvari kancelláriára érkező kérelmekkel kapcsolatos fontosnak vagy kétségesnek látszó jogi kérdéseket átvizsgálta.⁵ Ez az egyetlen ellenőrző fórum azonban elégtelennek bizonyult az áldatlan állapotok felszámolásához.

Mária Terézia ezért 1749-ben a központi igazgatás átfogó reformjára szánta el magát, mely a belsőausztriai tartományokat, Csehországot, Moráviát, és Sziléziát érintette. Az uralkodónő ezen tartományokban a cseh és osztrák udvari kancellária legfelsőbb felülvizsgálati hatáskörét megszüntette és az igazságszolgáltatás, va-

lamint a közigazgatás szétválasztásának szükségességét hangsúlyozva felállította az Oberste Justizstelle fórumát Bécsben. Az új szerv egyaránt teljesítette a felsőbb igazságszolgáltatással kapcsolatos igazságügyi igazgatás és a legfelsőbb bíraskodás feladatait. Ezzel lényegében egyesítette egy igazságügyi minisztérium és egy legfelsőbb törvénykezési fórum funkcióit.

Mária Terézia 1794 május 1-én kelt, a cseh és az osztrák udvari kancellárokhöz, gróf Friedrich von Harrach és gróf Johann Friedrich von Seilernhez intézett, fentiekre vonatkozó kézírataiban ehhez képest a következőket rendelte:

„...Ellenben az igazságügy adminisztrációjára és annak késedelmes voltára a legkülönbözőbb panaszok érkeznek. És a mindezidáig a Hof-Deputationhoz vont fő közigazgatási- és egyéb közügyek [politica et publica] körében, melyekkel egyébként a tartományi igazgatás oly szoros összefüggésben áll, hogy egyik a másik nélkül nem létezhet, gyakran egy ügyet két helyen kell intéztetni, azaz a Hof-Deputationnál és a kancellárián is. Ezáltal a tanácsosok egy része elkülönül, más része pedig csak fölösleges munkát és irnivaló feladatokat végez.

Készítve érzem ezért magam az igazságszolgáltatási ügyeknek valamint a tartományi közügyeknek és közigazgatásnak [publicis et politicis] teljes szétválasztására, és ezáltal oda hatni, hogy egyik ügy a másikat ne akadályozza és tartsa fel, hanem valmennyt félbeszakítás nélkül intézzék. Ebből a szándékból folyó akaratom és parancsom, hogy az eddig az udvarhoz, mint legfelsőbb fellebbviteli fórumhoz tartozó, a német örökös tartományaimból származó valamennyi per [contentiosa] közül, legyen az felülvizsgálat, fellebbvitel, vagy egyszerű visszereset [via Revisionis, appellationis aut simplicis recursus] a magánjogiakat egy nagyobb, három vezető bíróból [capi] (kik közül az első az ügy irányítója) és 15 tanácsosból: főurakból, lovagokból vagy tanult rendhez tartozókból álló Justiz-Stellénél kell tárgyalni.”⁶

Ezzel az osztrák örökös tartományok és a cseh korona országai számára első ízben jött létre egységes, magán-és büntető ügyekben egyaránt eljáró legfelsőbb törvényszék. Azonban az az uralkodói elképzelés, mely a legfelsőbb bíróságot, mint haramadfokú fórumot szándékozott kiépíteni, csupán II. József regnálása alatt, 1782-ben valósulhatott meg. Ebben az esztendőben az addigi, a belső-, felső és külsőausztriai tartományoknak az Oberste Justizstellével paralell működő Revisionsgerichtjeit felszámolták.⁷ II. József egyidejűleg a bíraskodás zavartalansága érdekében másodfokú fellebbviteli fórumokként 1782-ben és 1783-ban a tartományi közigazgatási hatóságok helyébe, azok ítélkező hatáskörének megfelelően fellebbviteli bíróságokat (Apellationsgerichte) állítottatott föl. Deklarált célja volt a bíraskodás színvonalának javítása az igazságszolgáltatás elkülönített kezelésével, ami egyúttal alkalmat adott egy, a lehetséges legnagyobb mértékig központosított szervezet létrehozására is.⁸

AZ OBERSTE JUSTIZSTELLE ÖSSZETÉTELE ÉS HATÁSKÖRE

Az Oberste Justizstelle testületének első elnöke Johann Friedrich Graf von Seilern volt. A fórum udvari tanácsosai részben a főúri- és köznemesi rendhez, részben a tanult rendekhez tartoztak. Az Oberste Justizstelle két tanácsra tagozódott: egy osztrák és egy cseh szenátusra. A határozathozatalhoz magánjogi jogviták esetében legekevesebb öt, büntető ügyekben viszont legalább hét szavazásra jogosult tanácsos jelenléte volt szükséges.⁹

A fórum hatáskörét az államterület változásaira tekintettel (Galícia és Lodóméria [1784], Velence, Isztria és Dalmácia [1797] végül Milánó megszerzését követően [1815]) kibővítették. Először 1780-ban egy galíciai tanács jött létre, majd 1803-ban olasz szenátust is felállítottak. Végül az 1814 június 7-én kelt udvari dekretum Verona székhellyel a lombard-velencei királyság részére is saját szenátust létesített. A lombard-velencei tanács ugyan közvetlenül a bécsi Oberste Justizstellének volt alárendelve, gyakorlatilag azonban teljesen önálló volt.¹⁰ Ezt az ún. veronai szenátust csak 1851-ben helyezték át Bécsbe.

1797-ben az Oberste Justizstelle-t mint önálló hatóságot megszüntették és átmenetileg egyesítették a cseh-osztrák és galíciai udvari kancelláriával. Öt évre rá, 1802-ben visszavonták a döntést, és az Oberste Justizstelle visszakapta korábbi hatáskörét. Ennélfogva ismét ez a fórum gondoskodott az igazságügy szervezéséről minden örökös tartományban, miként Galíciában és Itáliában is.¹¹

Magyarország és társországai számára viszont továbbra is a királyi hétszemélyes tábla (tabula septemvialis) maradt a legfelsőbb fellebbviteli fórum. Mellette a magyar és az erdélyi bécsi udvari kancellária is gyakorolt néhány felsőbírósági funkciót.

AZ OBERSTER GERICHTSHOF FELÁLLÍTÁSA

Az 1848. esztendő márciusi eseményeinek hatására még ebben a hónapban megszületett a döntés az önálló igazságügyi minisztérium létrehozásáról. Gondozta a teljes igazságügyi adminisztrációt, és hatásköre kiterjedt az örökös tartományok mellett a cseh korona országaira is.¹² Az Justizministerium átvette az Oberste Justizstellétől a legfelsőbb igazságügy igazgatásnak funkcióját, és ettől kezdve a továbbiakban már csak mint legfelsőbb bíróság működött. Ebben az értelemben intézkedett az 1848 augusztus 21-én kelt igazságügyminiszeri rendelet 3. §-a,¹³ amely valamennyi fellebbviteli bíróságra nézve az 1848. augusztus 31-i igazságügyi udvari dekretum által hirdetett ki.

„Az Oberste Justizstelle ezen időponttól fogva hivatalát csupán mint törvényszék láthatja el, s ezekből az 'Oberster Gerichtshof' (Legfelsőbb Bíróság) elnevezést kapja. Tanácsosai és titkárai hivatalos tevékenységük

során 'az Oberster Gerichtshof tanácsosa és titkára' címet használhatják. Az Oberster Gerichtshofhoz benyújtandó beadványokon pedig az eddigi 'felségtek' megnevezés helyett az 'Oberster Gerichtshof' címzés alkalmaztassék."

Ezzel az aktussal 1848 augusztusában az Oberste Justizstelléből létrejött az Oberster Gerichtshof, dacára annak, hogy eleinte a szabályozást ideiglenesnek tekintették. Hiszen „a bírói hatóságok majdani szerkezetéről és ezeknek az igazságügyi minisztériumhoz fűződő viszonyáról szóló végérvényes törvény kibocsátását” kifejezetten későbbre halasztották, amiként az az 1841. augusztus 21-én kelt igazságügyi miniszteri rendelet preambulumban áll. Ugyanakkor deklarálták hogy az Oberster Gerichtshof legfelsőbb törvényszék, vagyis többé már nem udvari kormány szerv. Ennélfogva az Oberster Gerichtshofhoz intézett beadványokat immáron nem az uralkodóhoz, hanem a legfelsőbb bírói fórumhoz kell intézni.

A bécsi Oberster Gerichtshof tehát 1848 augusztusa óta áll fenn, és így módon a három osztrák felsőbíróság legidősebbikének számít.

A BÍRÓSÁGI ALKOTMÁNY REFORMJA

Az 1849. június 14-én kelt császári elhatározás¹⁴ a monarchia országait alkotmányos egységállamba összefoglaló, az osztrák császárság számára 1849. március 4-én kibocsátott birodalmi alkotmány¹⁵ szellemében megerősítette az új törvénykezési szervezeti rendtartás alapelveit. Eszerint a „jogegységnek a császárság minden tartományára és részére kiterjedő, a birodalmi alkotmányban megfogalmazott magas célja csak akkor érhető el, ha az állam központjában, minden felsőbb államhatalom székhelyén, egy legfelsőbb bíróság is óvja és formálja a valamennyi koronaországra egyaránt érvényes egységes jogot” – szögezte le Schmerling igazságügyminiszter „Legalázatosabb előadás”-ában a legfelsőbb ítélő- és semmítőszék (Oberster Gerichts- und Cassationshof) szervezéséről szóló pátens létrehozására vonatkozó előterjesztése alkalmából.¹⁶ Minthogy „a Monarchia országai és népei állami egységének megvalósítására irányuló hatalmas eszme és ennek valóra váltása Felségtek életcéljává vált, hogy e gondolat át is kerüljön a nép minennapjaiba, fenn kell tartani a jogszolgáltatás vonatkozásában az egységet megfelelő módon kifejezésre juttató, a birodalom valamennyi koronaországa számára létrehozott legfelsőbb törvényszéket.”

Az 1850. június 28-án kelt császári pátenssel¹⁷ végül is kibocsátották a törvényszékek szervezéséről szó-

ló törvényt („Organisches Gesetz über die Gesetzstelle”), amelyik Ausztria koronaországaira vonatkozóan, vagyis Alsó-Ausztria, az Enns fölötti tartomány, Salzburg, Steiermark, Karintia, Görz és Gradiska Isztriával, Trieszt, Tirol és Voralberg, Csehország, Morva-

ország, Felső- és Alsó-Szilézia számára újonnan szabályozta a bírósági szervezetet. A törvény 1.§-a meghatározta, hogy 1850. július 1-jétől ezekben a koronaországokban csak a következő bíróságok működnek:

- a) az Oberster Gerichts- und Kassationshof (Legfelsőbb ítélő- és semmítőszék)
- b) az Oberlandesgericht-ek (országos főtörvényszékek)
- c) a Landesgericht-ek (törvényszékek) kereskedelmi- és bányügyi tanáccsal, valamint Handelsgerichte (kereskedelmi törvényszékek)
- d) a Bezirkskollegialgerichte (kerületi [társas] bíróságok)
- e) a Bezirksgerichte (kerületi [egyes] bíróságok, járásbírók)

A Bezirksgerichte, mint a magánjogi- és büntetőügyek első fokú alsóbíróságai tekintet nélkül esetleges erősebb összetételükre, mindig egyesbíróként működtek; a nagyobb kerületek számára azonban egy bírósági előjáróból és legalább két bíróból álló kerületi kollegiális bíróságokat (Bezirkskollegialgerichte) szerveztek. A Landesgerichte vegyesfokú bíróságok voltak: eljártak első fofolyamodású törvényszékként, és az illetékességi körükbe eső Bezirksgerichte fölötti másodfokú fórumként. Minden egyes koronaországban működött legalább egy Landesgericht, de egyes tartományok több Landesgerichtet is kaptak. Minden koronaországban létrehozták az Oberlandesgerichtet, az országos főtörvényszéket (Appellationsgericht, fellebbviteli bíróság), amelyik másodfokként az alárendelt tartományi törvényszékek ítéletei elleni fellebezésekben, harmadfokként pedig azon ügyekben ítél, amelyekben a Landesgerichte mint másodfokú törvényszékek döntöttek. A legfelsőbb ítélő és semmítőszék (Oberster Gerichts- und Kassationshof) illetékessége végül kiterjedt az egész birodalomra, és így legfelsőbb jogszolgáltató fórumként jelent meg magánjogi és büntető ügyekben egyaránt.¹⁸ Az Oberster Gerichtshofra vonatkozó részletes szabályokat külön törvénybe utalták.

Magyarország és Erdély királyi hétszemélyes tábláját és legfelsőbb hatóságait már korábban felszámolták, a magyar ügyek ellátására az Oberster Gerichtshof egy frissen létrehozott osztályát rendelték. A horvát, szlavón és erdélyi ügyek számára szenátusok felállítását vették tervbe. Jóllehet már az úriszéki bíráskodást szabályozó 1848. szeptember 7-i pátens¹⁹ úgy ren-

delkezett, hogy a földesúri hatóságok „a törvénykezést és a közigazgatási hivatali igazgatást ideiglenesen, a tartományi hatóságok létrehozásáig az állam költségére vezettessék,” végérvényesen csak az 1849. évi március 4-ei pátens törölte el az úriszéki bíraskodást.²⁰

„A törvényszékek szervezésére vonatkozó törvény” alapján a bírósági szervezet államtalanítása 1850 június 28-án történt meg, amikor is a perorvoslatok minden formájának elbírálását elválasztották a közigazgatástól. A Bezirksskollegialgerichtekeket nem tekintve ekkor a bírósági szerveződés nagyban és egészében megfelelt a ma érvényes tagolódásnak.²¹

2. Az 1850 augusztus 7-i pátens „A bécsi legfelsőbb ítélő-és semmítőszék szervezéséről” szóló törvény az 1850. augusztus 7-ei császári pátenssel²² bocsátatott ki. E törvény első szakaszának értelmében:

„1. § Az egész osztrák császári államra kiterjedőleg legfelsőbb ítélő- és semmítőszék alapítatik, melynek székhelye Bécsben van.

2. § A legfelsőbb ítélő-és semmítőszék egy első és egy második elnökből, öt tanácselnökből, negyvennyolc tanácsosból és a szükséges segéd- és kancelláriai személyzetből áll.”

Ennek megfelelően a legfelsőbb ítélő-és semmítőszék illetékessége kiterjedt a teljes birodalomra, beleértve Magyarországot, Szlavóniát és Erdélyt csakúgy, mint az itáliai tartományokat, Lombardiát és Velencét.

Ennélfogva a magyar korona legfőbb törvényszékeire, különösen a királyi hétszemélyes tábla feloszlatására vonatkozó intézkedések fennmaradtak, míg a lombard-velencei királyság számára illetékes veronai szenátust Bécsbe helyezték át.

Az Oberster Gerichts-und Kassationshofnak alárendelték a Generalprokuratort (a főállamügyészséget), amelynek létesítéséről már az 1850. január 17-én kelt Strafprozeßordnung²³ és az 1850. július 10-én kelt ügyészségekre vonatkozó szervezeti törvény²⁴ intézkedett.

Az Oberster Gerichts-und Kassationshof szervezéséről szóló császári pátens hat fejezetet tartalmazott:

- I. Az Oberster Gerichts-und Kassationshof összetétele
- II. Az Oberster Gerichts-und Kassationshof hatásköre
- III. Az Oberster Gerichts-und Kassationshof elnökének jogai
- IV. Az Oberster Gerichts-und Kassationshof tanácsainak megalakulása
- V. Oberster Gerichts-und Kassationshof belső ügykezelése
- VI. A Generalprokuratur az Oberster Gerichts-und Kassationshofnál

Alapvonásaiban ez a pátens egészen az Oberster Gerichtshofról szóló, 1968. június 19-én kibocsátott szövetségi törvény életbeléptetéséig érvényben volt, következésképp rendelkezései vonatkoztak az első köztársaság Oberster Gerichtshofjára csakúgy, mint 1968 végéig a visszaállított Oberster Gerichtshofra.

AZ OBERSTER GERICHTS-UND KASSATIONSHOF HATÁSKÖRE

Az Oberster Gerichts-und Kassationshof hatáskörét tekintve a pátens 3. és következő §-ai arról rendelkeztek, hogy a bíróság harmad-és végső fokon dönthetett valamennyi olyan magánjogi ügyben és perben, peren kívüli eljárásban, amelyekben az Oberlandesgerichte (Districtual-Obergerichte vagy Appellationsgerichte) másodfokon ítélték, továbbá a fennálló törvények szerint az ilyen ítéletek elleni felfolyamodások esetében. Büntetőügyekben az Oberster Gerichts- und Kassationshof mindenekelőtt mint semmítőszék járt el, az Oberlandesgerichte vádtanácsának végzése ellenében beadott, az esküdtisékek végítéletei elleni és a Landesgerichte, mint fellebbezési hatóságok által hozott végítélet elleni semmisségi panaszok ügyében. A magyar korona országaira, Horvátországra és Szlavóniára, Erdélyre, a szerb Vajdaságra és a Temesi Bánságra vonatkozóan a büntető ügyekben annyiban érvényesült külön szabályozás, amennyiben az Oberster Gerichts- und Kassationshof hatásköre minden olyan büntető ügyre kiterjedt, amelyeket a büntető eljárásra vonatkozó érvényes helyi előírások szerint hivatalból a legfelsőbb bíróság elé terjesztettek, vagy amelyekben az ugyancsak ezen előírásoknak megfelelően fellebbezést nyújtottak be.

Az Oberster Gerichts- und Kassationshof hatáskörébe tartoztak ezen kívül a hatáskör-átruházási indítványok fölötti döntések; illetékességi ügyekben hozandó határozatok, amikor is peres ügy áttételére került sor az egyik Oberlandesgerichtshof (vagy Districtual-Obergerichtshof és Appellationsgerichtshof) illetékességi köréből egy másikéba. Hatáskörébe tartozott továbbá: illetékességi összeütközés és egyéb illetékességi viták rendezése különféle Oberlandesgerichtshofok között; döntés olyan ügyekben, amikor valamennyi országos főtörvényszék, illetve főtörvényszéki elnök megtagadja az eljárást; tisztí ügyészi panaszok elbírálása. Végül mint fegyelmi kamara eljár saját tagjainak, az Oberlandesgerichte elnökeinek, és tanácsosainak, a Landesgerichte elnökeinek fegyelmi vétségeivel kapcsolatban, továbbá döntött az Oberlandesgerichte által meghozott fegyelmi határozatok ellen beadott fellebbezések ügyében.

Ezen kívül a 10. §-nak megfelelően az Oberster Gerichts- und Kassationshof az igazságügyi miniszter megkeresése alapján véleményezte a törvénymódosításra vagy új törvény alkotására irányuló indítványokat. Magának a bíróságnak is jogában állt törvénymódosításokra vagy új törvények kibocsátására vonatkozó önálló javaslatokat intézni az igazságügyminiszterhez. Az Oberster Gerichts- und Kassationshof a 16. § f/ bekezdésének megfelelően elvi döntést hozott valamely bíróság által különböző módon vagy tévesen meghozott, megfellebbezett jogi kérdés kapcsán, továbbá amennyiben a Generalprokurator (a koronaügyész, főügyész) az igazságügyminiszter javaslatáról plenáris ülés megtartását indítványozta. Ebben az esetben a bíróság nem jogorvoslati fórumként, hanem jogértelme-

ző törvényszékként tevékenykedett; döntése „az alárendelt bíróságok számára magyarázatul szolgált.” (36.§.) A Generalprokuratur (főállamügyészség) 1852. esztendei felszámolásával megszűnt a Generalprokurator közreműködése, amit azután 1873-ban a főállamügyészség visszaállításával, 1873-ban ismét felelevenítettek.

A döntéshez szabály szerint hat tanácsosból és egy elnöklő bíróból álló tanács volt szükséges; csak 1907-ben, az Oberlandesgerichtnél és az Oberster Gerichts- und Kassationshofnál folyó törvénykezésről szóló törvény²⁵ csökkentette e számot öt főre, közöttük egy elnöklő bíróra. Ezen kívül ismerte a jogszabály a 15 tagból álló plenáris tanács(kozás)t, a csökkentett létszámú, kisebb plenáris tanács(kozás)t 11 taggal és a „teljes tanácsulást (teljes ülést) a bíróság valamennyi tagjának részvételével.”

A tanácsok összetételénél figyelemmel voltak arra, hogy minden egyes tanácsban elegendő számban legyenek tanácsosok, akik a tárgyalás nyelvét tökéletesen bírták. A magyar korona országaiban, Horvátországban, Szlavóniában, a Szerb Vajdaságban és a Temesi Bánságban azon peres ügyekben, melyekben a döntéshez nélkülözhetetlen volt a korábbi országos jog ismerete, az eljáró tanácsot mindig olyan elnöklő bíróból és szavazati joggal rendelkező bíróból kellett összeállítani, kik az érintettek országának törvényeit és az abban uralkodó viszonyokat tökéletesen ismerik és értik.

Az ügykörmegosztást meghatározó 13. § értelmében az első elnököt megillette jog a bíróság tanácsosainak ügybeosztására és a korreferenseknek a fontosabb esetekben történő kirendelésére; továbbá jogában állt az egyes tanácsok összeállítása felől intézkedni; az elnök-ség minden egyes ülését vezetni.²⁶

Az Oberster Gerichts- und Kassationshof első elnöke Ludwig Graaf Taaffe volt, aki korábban (1834-től) már elnöke volt az Oberste Justizstellének. Őt követte 1857-ben Karl Freiherr von Krauss és azután 1865-től Anton Ritter von Schmerling, aki megelőzően igazságügyminiszter volt, és aki az elnöki hivatalt egészen 1891-ig viselte.

Fennállásának első éveiben az Oberster Gerichts- und Kassationshof 19 Oberlandesgerichtshof (országos főtörvényszék) illetékességi területét fogta át, úgy mint Bécs, Prága, Brünn, Trieszt, Innsbruck, Grác, Lemberg, Krakkó, Zára, Pest, Pozsony, Sopron, Eperjes, Nagyvárada, Temesvár, Nagyszeben, Zágráb, Milánó és Velence területe, rövid ideig egy huszadik illetékességi területet is, a linzi tartományi főtörvényszékét, amelyik éppúgy mint Grácé, 1849-ben hozatott létre²⁷ viszont csak 1854. augusztus 30-ig állt fenn.²⁸

Időközben az 1849. március 4-ei birodalmi alkotmányt az 1851. december 31-ei Sylvesterpatent²⁹ hatályon kívül helyezte. Még ugyanazon a napon egy kabineti iratot bocsátottak ki³⁰ „a szervezeti berendezkedés új alapelvei az osztrák császári állam koronatarományáiban” címmel, amelynek 17–33. pontjai a jogszolgáltatást tárgyalták. Eszerint a bírák megtartották ugyan önállóságukat a bírói hivatal gyakorlásában, minden egyéb vonatkozásban azonban az állami hivatalnokokkal egyformán kezelték őket, amivel a bírói függet-

lenségnek az alkotmányos alapját kérdőjelezték meg.³¹ Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásának alapelvét ugyan a magasabb fokon megtartották, az alsóbb szinteken azonban a „vegyes kerületi hivatalok” létrehozása által felszámolták. Ezáltal ebben a zónában az 1849. évi márciusi alkotmány egy valóban jogállami vívmánya szűnt meg.³²

A rendezés során az Oberster Gerichtshof megmaradt harmadfokú bíróságnak, a másodfokú törvénykezésről magánjogi és büntetőügyekben az Oberlandesgerichte gondoskodtak, míg az első fokon részben kerületi hivatalok, részben társasbírói formában szervezett törvényszékek voltak hivatottak eljárni.³³ Az eljárás az Oberster Gerichtshofnál és az Oberlandesgerichte-knél kizárólag írásos formában zajlott,³⁴ a főügyészség pedig Oberster Gerichts- und Kassationshofnál eltöröltetett.³⁵

Ezekből az alapelvekből kiindulva immáron a vegyes kerületi hivatal lett a hozzá beosztott kerület számára az alsóbb tartományi hatóság minden, nem kifejezetten más hatóságnak vagy szervnek fenntartott közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyben. A koronatarományok székhelyein, illetőleg ott, ahol „az ügyek nagyon jelentős terjedelme vagy különös fontossága indokolja” első fokon bíróságok jártak el, a tartományi székhelyeken „cs. és kir. országos törvényszék” (k. k. Landesgericht) egyébként pedig cs. és kir. járásbírói (k. k. Kreisgericht) elnevezéssel. Minden egyes koronaországban létrehozták végül az országos főtörvényszéket (Oberlandesgericht) is. Közlebebről határozta meg az első- és másodfokú bíróságok szervezetét és működését a belügyminiszter 1853. január 19-i rendelete.³⁶

1853. május 3-án császári pátens (az úgynevezett törvényszéki instrukció (Gerichtsinstruktion) szolt a bíróságok belső szervezetéről és ügykezelési rendjéről,³⁷ amely hatályon kívül helyezte az 1850. június 28-án kelt „A törvényszékek szervezésére vonatkozó törvény”-t. A pátens hatályban tartotta ugyanakkor az Oberster Gerichts- und Kassationshof 1850. augusztus 7-én datált Statútumát, ámde úgy rendelkezett, hogy a legfelsőbb bíróságnak „a hozzá érkező ügyek tekintetében” a törvényszéki instrukció előírásai szerint kell eljárni.

Milánó 1859-ben kiszakadt a birodalomból, és 1861-től az 1861. január 20-án és 1861. március 31-én kelt császári elhatározások alapján a magyar királyság és az Erdélyi Nagyhercegség ügyei sem tartoztak az Oberster Gerichts- und Kassationshof illetékességi körébe. (Az 1862. márciusában készült ügykezelési beszámoló szerint az 1861. év folyamán 921 aktát adtak át Magyarországnak).³⁸ 1866-ban függetlenedett végül a korábbi velencei Oberlandesgericht illetékességi területe is, úgyhogy ettől az időponttól az Oberster Gerichts- und Kassationshof illetékességi területe a birodalmi tanácsban (Reichsratban) képviselt királyságokra és tartományokra korlátozódott, vagyis kilenc Oberlandesgericht működött tovább (Bécs, Grác, Innsbruck, Prága, Brünn, Krakkó, Lemberg, Zára és Trieszt).

Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásának alapelve az osztrák jogterületen valójában az

1867. december 21-én, a bírói hatalomról kibocsátott és az 1867. évi alkotmányozás folyamatába illeszkedő állami alaptörvénnyel³⁹ jutott csak érvényre. Ebben a törvényben a 14. articulus rendelkezett: „A törvénykezés a közigazgatástól minden fokon elválasztatik,” és ezzel az 1851. évi Sylvesterpactum alapján létrehozott vegyes kerületi hivatalokat is feloszlatták. Az első fokú közigazgatási hatóságokat „a közigazgatási hatóságok létrehozása tárgyában” kibocsátott 1868. évi május 19.-i törvény⁴⁰ értelmében szervezték újjá, amennyiben kerületi főnökségeket (Bezirkshauptmannschaften) hoztak létre. A bírósági szervezetre vonatkozóan a kerületi bíróságok (járásbíróságok, Bezirksgerichte) szervezését illető 1868. június 11-i törvény⁴¹ meghatározta, hogy „az igazságügyek, amelyek ezidőtájt a vegyes kerületi hivataloktól elvonattak, a jövőben az önálló Bezirksgerichte gondoskodásába” kerülnek.⁴² Ezzel – az alsóbb szinten is – ismét minden egyes bírósági szervezetet aktivizáltak, miként 1849 és 1851 között, az 1849. évi márciusi alkotmány és az 1850. június 28-i „a törvényszékek szervezésére vonatkozó törvény” érvényessége idején. A felsőbb bíróságok szervezését illetően semmiféle változás nem következett be.⁴³ Az 1853. évi instrukciót utóbb az 1896. évi bírósági szervezeti törvény⁴⁴ egészítette ki.⁴⁵

Az Oberster Gerichts- und Kassationshof hatásköre jelentős változtatásokat mindenekelőtt a büntetőügyekben, az 1873. évi büntető perrendtartás (Strafprozeßordnung) életbeléptetése után szenvedett. Elsősorban az ítéldbírók vagy esküdtszékek első fokú ítéletei ellen beadott semmisségi panaszok fölött döntött, illetőleg az 1873. évi Strafprozeßordnung értelmében ismét visszaállított⁴⁶ koronaügyész (Generalprokurator) által, a törvények védelmében benyújtott semmisségi panaszok ügyében járt el, miként az első fokú bíróságok büntető ítéletei elleni fellebbezések dolgában, amennyiben ezeket semmisségi panasszal egyidejűleg nyújtották be.

Magánjogi ügyekben lényeges módosulások csak 1895/96. évi reformtörvények életbeléptetése nyomán következtek be a bíróság hatáskörében, vagyis a törvénykezési szabályzat (Jurisdiktionsnorm), a polgári perrendtartás (Zivilprozeßordnung) és a végrehajtási rendtartás (Executionsordnung) kibocsátását követően. Az Oberster Gerichts- und Kassationshof felléphetett immáron a felülvizsgálat intézményének segítségével a fellebbezési bíróságok (helybenhagyandó vagy megváltoztatandó) ítéleteivel szemben minden egyes ügyben, melyekben a per tárgyának összege a 100 koronát meghaladta, továbbá a felfolyamodás eszközét igénybe véve, a felfolyamodási bíróságoknak az első fokú bíróságok határozatait megváltoztató döntései ellen.

Az 1895. évi polgári perrendtartási reform előkészítésének és bevezetésének folyamatában alakult ki az Oberster Gerichts- und Kassationshof különös jelentőségű szerepe, amikor is a vitás kérdésekben szakvéleményeket alakított ki és megoldásokat dolgozott ki. Ezeket 1897-ben az igazságügyi minisztérium egy rendeletében⁴⁷ mint „az igazságügyi minisztériumnak az új

eljárási törvény rendelkezései kapcsán előterjesztett kérdéseire adott válaszok” címen hozták nyilvánosságra. Ezek közül kiemelendő a Jurisdiktionsnormra, a Zivilprozeßordnungra és az Executionsordnungra vonatkozó mindössze 25 paragrafust tartalmazó szakvélemény.

DÖNTVÉNYTÁR ÉS ÍTELETGYŰJTEMÉNY

A törvénykezés egységének biztosítása céljából és a fontosabb ítéletek rögzítése érdekében az Oberster Gerichts- und Kassationshof első elnöke, Graf Taaffe 1853. január 16-án kelt elnöki rendeletével írta elő döntvénytár (Judikatenbuch) létesítését, amelybe minden olyan döntést be kellett vezetni, amely magánjogi ügyekben bármi módon anyagi vagy eljárásjogi elvi kérdést érintett. Ez az ún. „régí döntvénytár” ennél fogva valójában egy „elő-íteletkönyv” volt; a bejegyzés nem bírt semmiféle jogi jelentőséggel.⁴⁸

Már korábban, 1822-ben legfelsőbb kézirat rótt kötelezettséget az akkori Oberste Justizstelle elnökére, hogy ti. a korábbi döntésektől történő eltérés esetében az utóbb meghozott tanácsi határozatot felfüggeszse és plenáris tanácskozás alá vonassa. Ez ugyan még kifejezetten nem kötötte a tanácsot a korábbi döntéshez: az eddigi joggyakorlattól eltérhetett, de már csak egy teljes ülési döntés birtokában.⁴⁹ 1854-ben az első elnök ilyen felfüggesztési jogát az ügyiratok tartalmával ellentétes vagy törvénysértő esetekre szorították vissza. A felfüggesztett határozatokról folytatott újabb tanácskozás immáron az úgynevezett „tizenöt bíró plénumán” zajlott, a gyakorlatban a döntés azonban továbbra is a plenáris ülésre maradt. Az előző döntéshez fűződő kötöttséget ellenben meglazították: csak a „kipróbált és rögzített elvektől” tilalmazták az eltérést egy egyszerű tanácsülés számára. Egyidejűleg 1854. október 31-én kelt elnöki rendelet intézkedett az újrendszerű döntvénytár intézményesítése iránt, amelybe már csupán azokat a döntéseket vezették be, amelyek teljes ülésben születtek, melyeket magyarázattal láttak el, kifejezetten azon döntés kíséretében, hogy az a döntvénytárba jegyeztessék be. A régi döntvények egy részét, feltéve, hogy plenáris döntésekről volt szó, az új döntvénytárba is átvették.⁵⁰

1872-ben Anton Ritter von Schmerling első elnök kibocsátotta „A magánjogi perekben vezetendő ítéleti gyűjteményre és döntvénytárra vonatkozó instrukcióját”⁵¹ amelyet 1872 augusztus 7-én legfelsőbb elhatározással erősített meg.⁵² Ezt követően az ítéletgyűjteménybe (Spruchrepertorium) bevezettek minden folyamatban lévő magánjogi peres ügyben hozott, jogi kérdésre vonatkozó döntést, ha ezt az érintett tanács jónak látta és elhatározta. Ha egy tanács úgy határozott, hogy az ítéletgyűjteményben foglalt, jogkérdésre vonatkozó döntéstől eltér, úgy a határozathozatali eljárást felfüggesztették és a kétséges lett jogkérdést egy kibővített, a bíróság 15 tagjából álló tanács elé terjesztették. Ennek a kibővített tanácsnak a határozata került azután a döntvénytárba, mely a későbbiekben minden tanácsot kötelezett. A kibővített tanács döntésétől csak a bíróság 21 tagjából álló tanács térhetett el, és az is

csak akkor, ha az eljáró tanács egyhangúan mellett nyilatkozott, hogy a döntvénytárba fölvett jogi szemponttól, jogfelfogástól el kell térni.⁵³

Az 1850-es statútum 16.§. f/ pontja értelmében a szakvéleményeket nem kellett fölvenni az ítéletgyűjteménybe vagy a döntvénytárba. Mégis bekerültek a gyakorlatba, minthogy ezek a szakvélemények szorosan kapcsolódtak a többi döntvényhez.

Mindez csupán magánjogi perekre vonatkozott. Büntető ügyekben sem ítéleti gyűjtemény, sem pedig döntvénytár nem készült, és így nem is kötötte semmi a törvényszék korábbi döntései közül az eljáró tanácsot.

Jegyzetek

- ¹ MAASBURG: Geschichte der obersten Justizstelle, 2. kiadás. (1891. 3. p.), SCHEINBENHOF: Hundert Jahre Bezirksgericht, (RZ 1969., 1. p.)
- ² SCHEINBENHOF: i.m., 3. p.
- ³ A bíraskodás 1740 és 1848 közötti fejlődésére vö. Überblick in Gesamtreform der Justiz (1969) hivatkozással DOMIN-PETRUSCHEVECZ: Neuere österreichische Rechtsgeschichte, 1869 című művére és HELBLING: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, 1956. munkájára. Lásd még BALTL: Österreichische Rechtsgeschichte, 4. kiadás 1979. 187., 194. p.
- ⁴ MAASBURG, i.m. 3. p.
- ⁵ MAASBURG, i.m. 7. p.
- ⁶ Mindkét 1749 május elsején kelt kézirat, akárcsak a Wiener Diarium 1749 május 14-ei különszámában megjelent, az „igazságszolgáltatásnak és az az egyéb tartományi ügyeknek szétválasztását illető” hivatalos közlemény Maasburgnál, i.m. függelékében 1., 2. és 4. szám alatt közzétéve. Vö. LEONHARD: Aus der Geschichte des österreichischen Obersten Gerichtshofes is, FS 100 Jahre Österreichischer Oberster Gerichtshof, 1950. 163 (164). p.
- ⁷ MAASBURG, i.m. 9. p. FN 13.
- ⁸ Gesamtreform der Justiz (FN 3) 16. BALTL: Österreichische Rechtsgeschichte (FN 3) 194. p. Az örökös tartományok jogszolgáltatásának átszervezésére, az Oberste Justizstelle reformjára magyar nyelven vö. VARGA Endre: A királyi Curia 1780–1850., 1974. 19–24. p. (a ford.)
- ⁹ MAASBURG, i.m. 20. p. Az osztrák szenátus döntött az osztrák örökös tartományokból érkező jogvitákban, míg a cseh szenátus a Csehországból, Morvaországból és Sziléziából felterjesztett jogorvoslatokban volt illetékes; vö. erre vonatkozóan DINGHOFER: 80 Jahre Oberster Gerichtshof, 1930., 5. p. és SPRUNG: Zum „Außen Senat“, RZ 1967, 153. p.
- ¹⁰ MAASBURG, i.m. 43. p., DINGHOFER, i.m. 154. p.
- ¹¹ MAASBURG, i.m. 38. p.
- ¹² Justiz-Ministerial-Erlaß vom 17 März 1848, Justizgesetzsammlung Nr. 1127.
- ¹³ Justizgesetzsammlung Nr. 1176.
- ¹⁴ RGBI 1849/150
- ¹⁵ RGBI 1849/150
- ¹⁶ Allerunterthänigster Vortrag des tregehorsamsten Justizminister Dr. Anton Ritter von Schmerling, womit der Gesetzentwurf über die Organisation des Obersten Gerichts- und Cassationshofes in Wien zur Allerhöchsten Genehmigung vorgelegt wird. Kiadva: Sammlung der neuesten Justizorganisationsgesetze für das Kaiserthum Österreich, Bd. 1. Wien 1851. 2.
- ¹⁷ RGBI 1850/258
- ¹⁸ Vö. mindehhez részletesen SOMMARUGA: Die Grundzüge der Gerichtsverfassung für die Länder der österreichischen Monarchie, (Wien, 1849); lásd összefoglalólag OGRIS: Die Entwicklung von Gerichtsverfassung, Strafrecht und Strafprozeßrecht 1848–1918, in: Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert, hrsg. von Gábor MÁTHÉ und Werner OGRIS, (Bp.-Wien 1996, 55. (58.skk.)) akárcsak BRAUNEDER: Österreichische Verfassungsgeschichte, 6. Aufl. (1992. 127. p.)
- ¹⁹ Justizgesetzsammlung Nr. 1180

AZ OBERSTER GERICHTS- UND KASSATIONSHOF ELHELYEZÉSE

Fennállásának első éveiben az Oberster Gerichts- und Kassationshofot (mint korábban, 1848-tól az Oberster Gerichtshofot is) az egykori Oberste Justizstelle hivatali épületében, a Lövelstraßen helyezték el. 1874-ben költözött át a bíróság a Schillerplatz 4. szám alatti épületbe, hogy végül 1881-ben az ebben az esztendőben elkészült schermlingplatz-i igazságügyi palotában nyerjen végső helyet. Ott, ahol az Oberster Gerichtshof még ma is működik.

Fordította Mezey Barna

- ²⁰ RGBI 1849/150
- ²¹ Vö. BRAUNEDER: Österreichische Verfassungsgeschichte 128; lásd PISKA: Das Prinzip der festen Geschäftsverteilung in der ordentlichen Gerichtsbarkeit (1995) 10.
- ²² RGBI 1850/325
- ²³ RGBI 1850/25
- ²⁴ RGBI 1850/266
- ²⁵ RGBI 1907/41
- ²⁶ Lásd erre nézve PISKA: Prinzip der festen Geschäftsverteilung (FN 21) 15. skk. is
- ²⁷ A rendelet: RGBI 1849/289 és RGBI 1849/339
- ²⁸ A rendelet: RGBI 1854/206
- ²⁹ RGBI 1852/2
- ³⁰ RGBI 1852/4
- ³¹ 18. pont. Lásd ehhez LEONHARD: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 176 és OGRIS i.m. (FN 15.) 60.
- ³² 19. pont. Lásd még FN 26.
- ³³ A 21.-től a 24. pontig.
- ³⁴ 31.pont. Az 1850.évi Strafprozeßordnung szerint az Oberster Gerichts- und Kassationshof a semmisségi panaszok fölött szóbeli tárgyalásokat tartott, vö. ehhez: LEONHARD: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 177.
- ³⁵ Vö. LIEBSCHER: Aus der Geschichte der Generalprokuratur, in: FS 100 Jahre Strafprozeßordnung 1873 (1973) 118. Lásd ehhez Függelék IV is.
- ³⁶ RGBI 1853/10
- ³⁷ RGBI 1853/81
- ³⁸ LEONHARD: Geschichte des Obersten Gerichtshofes, 180.
- ³⁹ RGBI 1868/144.
- ⁴⁰ RGBI 1868/44
- ⁴¹ RGBI 1868/59
- ⁴² Vö. ehhez bevezetőkép SCHEIBENHOF, RZ 1969, 1.(2.skk.)
- ⁴³ Vö. ehhez BRAUNEDER: Österreichische Verfassungsgeschichte 175.
- ⁴⁴ 1896. november 27-én kibocsátott törvény a bíróságok összetételére, belső szervezetére és ügykezelésére vonatkozó előírások tárgyában. (Törvény a bírósági instrukcióról) RGBI 1896/217.
- ⁴⁵ Vö. erre PISKA: Prinzip der festen Geschäftsverteilung, (FN 21) 31.
- ⁴⁶ Vö. LIEBSCHER: Geschichte der Generalprokuratur, 120. Ehhez még: Függelék IV.
- ⁴⁷ JMVBL 1897/44
- ⁴⁸ WAHLE: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs, (Wien, é.n. Előszó VII.)
- ⁴⁹ WAHLE: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs, (Wien, é.n. Előszó V.)
- ⁵⁰ WAHLE: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs, (Wien, é.n. Előszó XXV.)
- ⁵¹ Ad Nummer 227/Präs. 1872 vom 29. Juni 1872.
- ⁵² WAHLE: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs, Előszó XXXIV.
- ⁵³ Az Instrukciót az Oberster Gerichts- und Kassationshof gyakorlatában érvényes jogi normának tekintették, jöllehet ezt csak a RGBI 1907/41 sz., az Oberlandegerichte és az Oberster Gerichts- und Kassationshof törvénykezési gyakorlatáról szóló törvény 5.§ (4) rendelte el. Vö. ehhez WAHLE: Judikate und Sprüche des Obersten Gerichtshofs XXXIX.

Kísértet história

Jogtörténeti és jogantropológiai tanulságok

Kísértet história hallatán visszajáró szellemek, az őket gyötrő lelkek borzongató feltűnése és az ellenük való védekezés sokféle, babonás technikája jut az eszünkbe, de a jognak ebben a kontextusban aligha jut kitüntetett szerep osztályrészül. Ez is mutatja, hogy másféle kísértet história ez, amit kezében tart az Olvasó, amely elüt az általában megszokottól. Ugyanakkor igenis vannak érintkezési pontok, és az alábbi sorokból kiderül, hogy a jog bizonyos szabályai is hozzásegíthetnek egy közösséget ahhoz, hogy a holt lelkek nyugalomát biztosítsák.

A tanulmány címe utalás a XX. század egyik legkiválóbb angol antropológusa, Evans-Pritchard által megalkotott „ghost-marriage” terminusra. Evans-Pritchard mint az angol kormány megbízottja, később mint antropológus járta be Egyiptom, Szíria és Szudán vidékét.¹ Mivel kiválóan ismerte az itt élő népek nyelvét és kultúráját, hosszú ideig tartó terepmunkája során rendkívül értékes adatokat szolgáltatott az antropológiai és jogantropológiai kutatások számára. Szudánban, az itt élő nuer törzs társadalmi szokásait tanulmányozva egy rendkívül érdekes és szokatlan házassági formát figyelt meg, melyet – jobb híján – „ghost-marriage”-nek, szellemek házasságának nevezett el. Mivel korábbi antropológiai és jogtörténeti kutatások ehhez hasonló formát nem fedtek fel, az új terminus bevezetése Evans-Pritchard részéről indokoltnak tűnik. Mégis, ahogy jelen tanulmányban bizonyítani szeretném, a „ghost-marriage” forma megjelenése korántsem olyan egyedi eset, mint ahogy azt a nuer törzs jogantropológiai vizsgálata esetén gondolnánk. A jogösszehasonlítás módszereinek segítségével fény derül arra, hogy már az ókorban is ismert volt egy ehhez nagyon hasonlatos házassági forma, amelynek kutatása sajnálatos módon mind a hazai, mind a nemzetközi irodalomban meglehetősen elhanyagolt területnek számít. Az említett jogtörténeti párhuzamok kutatása az ókori Perzsiába és Indiába vezetnek el bennünket.

A ČAGAR HÁZASSÁG AZ ÓKORI PERZSIÁBAN

FORRÁSOK

Az ókori Perzsia jogának kutatása a XX. században kezdődött el, döntően orientalisták részéről. A munkát nagyban nehezíti, hogy az ókori Perzsia három nagy korszaka (Akhaimenida dinasztia kora: Kr. e. VI.–IV. század; pártus kor: Kr. e. III.–Kr. u. III. század; Szaszanida dinasztia kora: Kr. u. III.–VII. század) közül csak ez utóbbi korból vannak forrásaink, azok is meglehetősen szűkösek. Az egyetlen jogforrás ebből a kor-

ból a címe szerint ezer bírói ítéletet tartalmazó *Mādigān I Hazār Dādestān*, amelyet minden valószínűség szerint II. Khosrau perzsa király uralkodása alatt (590–628) jegyzett fel egy *Pārs* provinciában élő jogász, *Farrokhmard i Wahrāmān*. A szöveg nehezsége, túlzott tömörsége, rendkívül sok nyelvészeti problémát okozó ortográfiája és világos szerkesztési elveinek hiánya miatt egy évszázada sok fejtörést okoz a téma iránt érdeklődő, kevés számú kutatónak. Ez a magyarázata annak, hogy először rövidebb, pusztán néhány fejezetre szorítkozó szövegkiadás látott napvilágot,² a szöveg teljes kiadására az elmúlt évtizedben került csak sor.³ A bírói ítéletek ezen gyűjteménye természetesen nem ad felvilágosítást a perzsa jog teljes keresztmetszetéről, pusztán a szerkesztő által fontosnak tartott, döntően szokatlan vagy nehéz esetek („hard cases”) kerültek be a gyűjteménye. Ennél fogva a tipikus esetek, és az azok mögött álló jogi normák sok esetben rejtve maradnak előlünk. A munkát tovább nehezíti, hogy az idézett ítéletek, illetve a jogtudósok kommentárjai nem tartalmazzák sem a jogi normát, sem az ítélet-kommentár indoklását, megelégednek az adott jogeset megoldásának pusztá közlésével. Ennek magyarázata, hogy a perzsa jog alapvetően szóbeli hagyományon nyugodott, az írásbeliség alig játszott szerepet a jogi normák, és a hozzájuk fűzött kommentárok kialakulásában. E szóbeli jog feltárásának egyetlen módja az ismert ítéleteken és kommentárokon nyugvó induktív következtetés lehet. Bár nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között az induktív módszer alkalmazása sok veszélyt rejt magában, alkalmazására ennek ellenére rá vagyunk kényszerítve, hiszen ez az egyetlen esélyünk a perzsa jog mélyebb megismerésére.

A szaszanida kor után keletkezett, zoroasztriánus teológiai–jogi munkák ugyan néhány pontban finomítják az MHD+A tanulmányozása által nyert képet, mégis ezek alkalmazásával csínján kell bánni, hiszen e művek a Szaszanida birodalom bukása után, igen lényegesen megváltozott politikai, gazdasági és jogi környezetben születtek, ahol a zoroasztriánizmus a korábbi államvallási szerepétől megfosztva, egy kisebbségben élő közösség vallása maradt csupán, míg a társadalom tagjainak többsége az újonnan bevezetett iszlám jogot követte. Természetesen, e források tanulmányozása sok haszonnal járhat, de elsősorban a jog további fejlődése szempontjából, és nem a szaszanida kor mélyebb megismerése céljából vehetők figyelembe. Legfontosabb források e korból a *Dādestān ī dēnīg*,⁴ az ehhez fűzött „kommentár” (*Pahlavi Rivāyat*),⁵ valamint a *Rivāyat ī Ēmēd ī Ašavahištān*.⁶ A *Dādestān ī dēnīg* Kr. u. 881-ben keletkezett, szerzője a főpap *Manuščihr*, aki maga is jártas volt teológiai és jogi kérdésekben. A mű célja, hogy válaszokat adjon azokra a kérdésekre, amelyeket a zoroasztriánus közösség tagjai tettek fel a főpapnak, ennél fogva szerkezete kérdés–válasz formátumú párbeszédekre épül. A műben elsősorban teológiai, rituális és mitológiai kérdések dominálnak, jogi megközelítéssel csak akkor találkozunk, ha az adott kérdés a jogi háttér felvázolása nélkül nem volt megválaszolható.

Çmçd, egy másik főpap „íránymutatásai” sokkal inkább használhatóak témánk szempontjából, mivel a jogi alapú megközelítés jóval jellemzőbb e műre és szerzőjére: az összesen 44 kérdésből 24 foglalkozik kifejezetten jogi kérdésekkel, míg *Manuščihr* pusztán 22 jogi kérdéssel foglalkozik az összes 92 közül. E tanulmány keretei között, a fent említett oknál fogva, a szaszanida kort követő forrásokat csak kiegészítésként fogjuk alkalmazni, és akkor is csak annyiban, amennyiben a jog további fejlődése szempontjából fontos adatokkal gazdagítják a jog történetéről felrajzolt képet.

FOGALMAK

A perzsa jogászok a házasság három formáját különböztették meg (*pādikhšāy*, *khwasrayūn*, *čagar*),⁷ ezek közül jelen tanulmány keretei között csak ez utóbbival foglalkozunk részletesen, és ezzel is csak annyiban, amennyiben témánk szempontjából elengedhetetlenül fontos.⁸ E házassági forma kivételesnek számított, és csak abban az esetben kötöttek ilyet, ha a körülmények ezt kifejezetten kikényszerítették. A házasság megkötésének szükséges feltétele volt, hogy egy férfi törvényes örökösök hiányában halt meg. A zoroasztriánizmus ideológiája szerint a törvényes örökös nélkül elhunyt férfi társadalmi helyzete igen rossz volt, név nélkülinek (*abē-nām*)⁹ nevezték, hiszen nem volt senki, aki a nevét és vagyonát tovább vigye, valamint a szükséges halotti áldozatokat érte bemutassa. Különös jelentőséget ad e ténynek a zoroasztriánizmus másik alapvető tanítása, amely szerint a házasság és gyermekek nevelése vallási kötelességnek számított (*khwēškārīh*), melynek segítségével a Jó erői növekednek a Földön, és ezáltal segítik a teremtető isten, *Ahura Mazda* (*Ohrmazd*) kozmikus harcát a Gonosz erői ellen. Jogi szempontból a hangsúly a törvényes örökösök kifejezésen nyugodott, s ez szűkebb értelmű terminus volt, mint a gyermek, mivel nem minden gyermek számított törvényes örökösnek. Törvényes örökösnek kizárólag az örökhagyó *pādikhšāy* házasságából származó fiú gyermeke számított.¹⁰ Leányok, valamint az örökhagyó nem *pādikhšāy* házasságából származó gyermekei ki voltak zárva az örökségből. A *pādikhšāy* házasságból született fiúgyermek hiányában elhunyt férfi tehát igen nehéz helyzetbe került a közösség szemében társadalmi és vallási szempontból egyaránt. Azért, hogy az ilyen „bajba jutott” férfiak helyzetét enyhítsék, a jog segítségét vették igénybe, és egy kivételes, helyettesítő házassági formát fejlesztettek ki, a *čagar* házasságot.

Azt a személyt, akinek jogi kötelezettsége volt, hogy az elhunyt számára törvényes örökösöt támasszon, *stūr*-nak nevezték. A *stürs*ág, mint jogi intézmény, részleteit tekintve, rendkívül sok problémát okozott a perzsa jogászok számára, hiszen se szeri, se száma azon ítéleteknek és kommentároknak, melyek e kérdés jogi problematikáját boncolgatják. Ennek ellenére, az intézmény alapvető kontúrjai teljes biztonsággal rekonstruálhatók. A jogtudomány a *stūr* három kategóriáját különböztette meg: természetes (*būdag*), kinevezett (*gumārdag*), végrendeletben meghatározott (*kardag*).

A természetes *stūr*ok közül első helyen az özvegy

állt, feltéve, ha zoroasztriánus volt.¹¹ Amennyiben az özvegy a férje halálát követően *čagar* házasságot kötött, korábbi házassága nem szűnt meg, és jogi értelemben továbbra is elhunyt férje feleségének számított. Mivel a *čagar* házasságban a férj nem játszott fontos szerepet, hiszen férji jogai meglehetősen korlátozottak voltak, *čagar* férjként – elméletileg – bárki szóba jöhetett. A férj jogainak korlátozása következtében a *čagar* házasságban a *manust* nem ő gyakorolta, következésképpen, a *čagar* házasság egy *matrimonium sine manu mariti* forma volt. Bár e kifejezés inkább egy római jogász szavait idézik, e megközelítés egyáltalán nem volt idegen a perzsa jogásoktól. Saját jogi terminusuk volt a hatalom kifejezésére (*sālārīh*), és rengeteg ítélet foglalkozik a *sālārīh* kérdésével a *pādikhšāy* és *čagar* házasságokban. Mivel a *sālārīh*ot a *čagar* férj nem gyakorolhatta, a feleség jogosult volt egy gyámot kiválasztani magának elhunyt férje férfi rokonai közül.¹²

Az elhunyt örökhagyó leány gyermeke szintén természetes *stūr*nak számított, feltéve, ha apja hatalma (*sālārīh*) alatt állott annak halála pillanatában. Amennyiben a leánygyermek már házasságban élt, *pādikhšāy* házasságát fel kellett bontania férje jóváhagyása mellett,¹³ vagy *čagar* házassággá kellett átalakítania. Amennyiben több leánygyermek volt az örökhagyónak, a perzsa jogászok számára sem volt világos, hogy melyiket kellett *stūr*rá kinevezni: voltak olyan jogtudósok, akik szerint a legfiatalabb leányt¹⁴ kellett *stūr*nak tekinteni, míg mások az elsőszülött lánygyermek mellett kardoskodtak.¹⁵ Azokban a házasságokban, amelyeket a lány mint *stūr* kötött, jogi szempontból az elhunyt (atya) feleségének számított, míg a *čagar* férj jelenléte pusztán biológiai tény volt, melyet a jog nem vett figyelembe. Ahhoz, hogy e nagyon fontos tényt megértsük, szükséges hangsúlyozni, hogy a zoroasztriánus jogban a Szaszanida birodalom korában a vérfertőzési tabu nem volt ismert, sőt a közeli vérrokonok közti házasság kifejezetten kegyes cselekedetnek (*ahlawdād*) számított a teológiai és jogi doktrínák szempontjából.¹⁶

A *stūr i kardag* az örökhagyó által végrendeletileg meghatározott *stūr* volt, aki a természetes *stūr*hoz képest elsőbbséget élvezett, amennyiben mindkettő jelen volt: a természetes *stūr* csak abban az esetben láthatta el feladatát, amennyiben a végrendeletben meghatározott személy valamilyen oknál fogva (pl. betegség, stb.) nem volt képes ellátni hivatalát.¹⁷ Az örökhagyó jogosult volt végrendeletében bárkit *stūr*jának meghatározni, akár saját közeli vérrokonai ellenében is.¹⁸

Kinevezett *stūr* (*gumārdag*) jelölésére csak abban az esetben kerülhetett sor, ha sem természetes *stūr* nem volt az adott családban, sem az örökhagyó nem gondoskodott végrendeletileg *stūr* meghatározásáról. A kinevezést a *dādwart*ól, egyfajta pap-bírótól kellett kérni.¹⁹ Amennyiben egyszerre többen is versengenek a *stūr*i tisztség betöltéséért, a legméltóbbat (*sazāgtar*) kellett kinevezni.²⁰

Elméletileg, a *stūrok* között nem volt nemi megkülönböztetés, de az ítéletekből egyértelműen kiderül, hogy a nők *stūrrá* való kinevezését előnyben részesítették a férfiakhoz képest. Amennyiben a *stur* nő volt, egy időben csak egy férfi *stūrja* lehetett,²¹ mert máskülönben a született gyermekek hovatartozását nem lehetett volna megállapítani. Amennyiben a *stūri* funkciót férfi látta el, feleségének személye nem játszott szerepet, utóbbi feladata „pusztán” arra szorítkozott, hogy gyermekeket szüljön egy olyan ember számára, akivel esetleg még csak nem is találkozott. Egy férfi egy időben több elhunyt *stūrja* is lehetett, mivel – elméletileg – több *čagar* feleséggel is rendelkezhetett, és ezáltal a gyermekek hovatartozása minden kétséget kizáróan megállapítható volt. A teológiai-jogi doktrína szerint a *stūri* funkció ellátása kegyes cselekedetnek számított, mely anyagi haszonnal nem járt,²² de *Mardag*, egy többször idézett jogtudós véleménye jelzi, hogy a társadalmi valóság ettől gyökeresen más képet mutathatott,²³ és a *stūrság* ellátása igenis haszonnal járhatott.²⁴

Röviden tehát, az intézmény lényegét az alábbiakban lehet összefoglalni. Amennyiben egy férfi törvényes örökös hiányában hunyt el, bonyolult és részleteiben kimunkált szabályok alapján kijelöltek egy személyt, aki, mint az elhunyt *stūrja* *čagar* házasságot kötött egy közelebből meg nem határozott személlyel. A *čagar* házasságban a család tagjainak az elhunyt (aki jogi szempontból férjnek és apának minősült), az elhunyt feleségének számító asszony, a *čagar* férj (aki nem gyakorolt *manust* felesége és a gyermekek felett), valamint a gyermekek (akik jog szerint az elhunyt gyermekeinek voltak tekintendők) számítottak. Tágabb értelemben, az elhunyt egy közeli, férfi rokona is a családhoz tartozott, mert ő gyakorolta a *manust* (*sālārīh*) a *čagar* feleség felett, hiszen a *čagar* férjnek ilyen joga nem volt. Amennyiben e házasságból fiúgyermek(ek) született(ek), őket *stūrīg-pūsnak* nevezték, és az elhunyt örökhagyó örököseinek minősültek, és mint *necessarii heredes*, helyzetükre a *successio in universum ius* volt az irányadó. Amennyiben csak leánygyermekek születtek, ők nem minősültek törvényes örökösnek, ezért nagykorúságuk elérése után kötelesek voltak *čagar* házasságot kötni valakivel, és ily módon örökösöt támasztani „apjuk” számára.²⁵ Amennyiben ebből a házasságból sem született fiúgyermek, a sor addig folytatódott generációkon keresztül, amíg egy törvényes örökös nem született.²⁶ A fenti áttekintésből világosan megállapítható, hogy e házasságot, melyet a perzsa jogi szaknyelv *čagar* házasságként ismert, joggal nevezhetjük „szellemek” házasságának, hiszen legfontosabb célja az elhunyt „szelleméről” való gondoskodás (a halotti kultusz bemutatására jogosult törvényes örökös biztosítása útján), sőt, az elhunyt, „szelleme” útján továbbra is a családhoz tartozónak minősült, hiszen a *čagar* feleség az ő hitvesének minősült, csakúgy, mint a házasságból született gyermekek is az ő törvényes örököseinek számítottak.

JOGI PROBLÉMÁK

A fent igen vázlatosan leírt jogi konstrukció igen nehéz helyzetbe sodorta a *čagar* férjet, hiszen olyan gyermekek felneveléséről kellett gondoskodnia, akik – jogi szempontból – nem minősültek az ő gyermekeinek.²⁷ Nem gyakorolhatott *sālārīh*ot felesége és gyermekei felett, és ki volt téve annak a veszélynek, hogy ő is „névtelenül” hal meg, amennyiben nem voltak *pādikhšāy* házasságból származó gyermekei. Nem meglepő ezek után, hogy e társadalmi réteg mindent elkövetett azért, hogy jogi helyzete megváltozzék. Az ősi (szokás) jog, a *čāštag*, kifejezetten érdekeik ellen foglalt állást, de támogatásra találtak a bírói jogszokásokban (*kardag*), amelyek több esetben is *contra legem* döntéseket hoztak. A *kardag* döntései jól láthatóan inkább szolgálták a *čagar* férfiak jogi és gazdasági érdekeit, és ezáltal alapjaiban veszélyeztették e házassági intézmény tartalmát. Hosszú távon a *kardag* megközelítése kerekedett felül, és lerontva az ősi szokásjogot, a *čagar* házasságot lényegesen megváltoztatva, tevékenyen hozzájárult annak későbbi eltűnéséhez.²⁸

Az egyik legvitatottabb kérdés az volt, hogy örökölhette-e a *čagar* gyermek természetes apja után? Elméletileg, a kérdésre egyértelműen elutasító választ kellett volna adni, hiszen minden más válasz a *čagar* házasság értelmét veszélyeztette volna. A probléma megoldására a bíróságok a *čagar* gyermekek örökbe fogadását javasolták, mely a *čāštag* értelmében szintén érvénytelennek minősült. De amennyiben legalább egy *stūrīg-pus* már született a *čagar* házasságból, nehéz volt olyan érvet találni az ősi doktrína mellett érvelők részéről, mely az *adoptio* érvényességét kizárta volna. Ezáltal a *čagar* házasság eredeti küldetését oly módon sikerült fenntartani, hogy e mellett a *čagar* férj/apa érdekei sem szenvedtek lényegesen csorbát. Egy másik, a társadalmi gyakorlaton, és nem a bírói jogszokáson alapuló megoldás az volt, hogy a *stūrīg-pus* megszületése után a *čagar* házasságot *pādikhšāy* házassággá formálták át (ugyanazon házasfelek között),²⁹ és az ezt követően született gyermekek már a természetes apa örököseinek voltak tekintendők.

A másik kérdés, amely körül parázs vita zajlott a jogtudósok között, az volt, hogy elláthatja-e egy *čagar* gyermek a *stūri* funkciót? E technikainak tűnő kérdés mögött valójában egy másik, kimondatlan, de nagy horderejű kérdés húzódott meg, a *čagar* gyermekek státuszának kérdése. A hagyományos doktrínát egy, a gyűjteményben név szerint nem idézett jogtudós fogalmazta meg,³⁰ míg *Rād-Ohrmizd*, egy többször is idézett tudós véleménye szerint a *čagar* gyermek is jogosult a *stūri* tisztség betöltésére.³¹ A több, egymásnak ellentmondó ítélet és jogi szakvélemény nem teszi lehetővé, hogy e kérdésben biztosan állást foglaljunk, de annyi világosan megállapítható, hogy e kérdés a joggyűjtemény keletkezésének idején a perzsa jogászok számára is komoly fejtörést okozott anélkül, hogy végső, mindenki számára elfogadható megoldást találtak volna a probléma orvoslására.

SZELLEMEK HÁZASSÁGA MÁS JOGI KULTÚRÁKBAN

Az ókori Perzsiát körülvevő népek jogi kultúrájában a levirátus egy széles körben ismert és alkalmazott házassági forma volt, ahogy ez a Bibliából,³² Josephus Flavius³³ írásából, vagy korábban, a hettita törvénykönyv³⁴ alapján egyértelműen megállapítható. A *čagar* házasságról előre bocsátott ismeretek alapján azonban az is megállapítható, hogy a levirátus főbb pontjaiban különbözött a *čagar* házasságtól, mivel ez utóbbi nem új házasság, hanem egy helyettesítő forma volt; az özvegy férje nemcsak az elhunyt testvére, hanem bárki, az agnat rokonságon kívül levő személy is lehetett; *stürként* nemcsak az özvegy, hanem az elhunyt lánya, fia, az általa végrendeletben meghatározott harmadik személy, vagy a hatóságok által kijelölt személy is szóba jöhetett, sőt egy személy (férfi) egy időben több elhunyt *stürs*ágát is vállalhatta, és ezért javadalmazásra is számíthatott. Ehhez hasonló házassági formával azonban nem találkozunk az egész ismert ókori Közel-Keleten, ám az ókori India jogélete hasznos párhuzamokkal lát el bennünket, még akkor is, ha figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az indiai társadalmi és vallási kontextus nagy eltéréseket mutat az ókori Perzsiához képest.

Az ind jog értelmében az özvegynek tilos volt férje halálát követően ismételtén férjhez mennie, de kivételes esetben eltekintettek e szabálytól, ha a körülmények kényszerítő ereje ezt szükségessé tette. Ilyen kényszerítő körülménynek tekintették azt az esetet, amikor egy férfi úgy halt meg, hogy nem rendelkezett törvényes örökssel. A férj halála után az özvegy engedélyt kapott a rokonságtól, hogy újból férjhez menjen, elsősorban az elhunyt fiú testvéréhez, vagy annak hiányában bármelyik családtaghoz.³⁵ Ha férfi rokonok egyáltalán nem maradtak a családban, egy Brahmant neveztek ki, hogy törvényes örökösöt támasszon az elhunytnak az özvegy segítségével. E házassági formát az ind jogirodalomban *niyog*ának nevezték. A házasságból született fiú – *ksetraya*³⁶ – az elhunyt törvényes örökösének számított. Nagykorúságának eléréséig örökrészét az elhunyt testvére,³⁷ vagy a fiú anyja³⁸ kezelte.

Mint látható, az ind jogban, csakúgy, mint a zoroasztriánus jogban, a házasság célja az volt, hogy egy elhunyt férfi számára törvényes örökösöt támasszon, aki tovább viszi a család nevét (*nām-burdār*), kezeli a családi vagyont és gondoskodik „apja” halotti kultuszáról. Az örökösök eme komplex funkciójából kiindulva nem meglepő, hogy Indiában olyan férfiak számára is megengedett volt a *niyoga*, akiknek élete során bizonyítást nyert, hogy törvényes örökösök támasztására valamilyen oknál fogva (betegség, stb.) nem képesek.³⁹

Az özvegy mellett a leánygyermek is kinevezhető volt (*putrikā*) arra, hogy támasszon utódot apjának.⁴⁰ Manu törvénykönyve értelmében (Manu 9. 127–140; 145.) a leány fia (*putrikāputra*) egyenrangúnak számított a természetes fiúval (*aurasa*), de a Smṛti-k a ter-

mészetes fiú és a *ksetraya* után csak harmadik rangúnak ismerték el.⁴¹ A későbbi jogirodalomban a *putrikāputra* besorolása körüli ellentmondások továbbra is fennmaradtak.⁴²

A különböző házasságokból született gyermekek besorolása körül kialakult ellentmondások annak a következménye, hogy Manu törvénykönyvének szerző(i) és a többi jogtudós ambivalens módon ítélték meg a *niyoga* jogszerűségét. Több vers is olvasható Manu törvénykönyvében, amelyek betűjükben és szellemükben egyaránt alapvetően különböznek az eddig idézett versektől.⁴³ A kommentátorok mindent megtettek annak érdekében, hogy a nyilvánvaló ellentmondásokat elsimítsák, de nem jártak nagy sikerrel. Doniger-Smith szerint igen valószínű, hogy Manu két különböző tradíciót tartalmaz: az egyik, mely szükséghelyzetben megengedte a *niyoga* házasság létrejöttét, és a másik, mely elvetette ezt a lehetőséget.⁴⁴ Mivel a *niyoga* az ind joghistória korai korszakára jellemző, nagyon valószínű, hogy az első nézet egy korábbi álláspontnak felel meg, míg a másik vélemény az új doktrínát tartalmazza, mely nem ismerte el e házasságot jogszerűnek.

Ezek mellett található egy harmadik típusú normarendszer is Manu törvénykönyvében, amely nem tiltja ugyan meg kifejezetten a *niyoga* alkalmazását, de feltételeit igen szűkre szabja. Az egyik ilyen szabály kimondja, hogy a kijelölt pár (*niyukta*) csak egy gyermek nemzésére jogosult, többre azonban nem.⁴⁵ Szexuális élvezet szintén tilos volt egy másik vers szerint: amennyiben a pár ebbe a bűnbe esett, mindketten igen súlyos vétket követtek el,⁴⁶ és a születendő gyermek ki volt zárva az örökségből,⁴⁷ ennél fogva nem tudta el látni az őt terhelő rituális kötelezettségeket sem. Egy másik, hasonló szellemű szabály szerint a szexuális kapcsolatra pusztán egyetlen alkalommal kerülhetett sor, vagy legalábbis nyomban be kellett szüntetni, ha a nő várandósnak érezte magát.⁴⁸ Az e csoportba tartozó, szinte teljességgel betarthatatlan szabályok már az új doktrína kezdetét jelzik, mivel nyilvánvaló céljuk az volt, hogy a brahmanizmus alapelveivel ellentétes *niyoga* létrejöttét nagyon megnehezítsék, vagy egyenesen megakadályozzák.⁴⁹

A *niyoga* házasság története – végeredményét tekintve – tehát megegyezik a *čagar* házasság történetével: mindkettőre a teljes elhagyás sorsa várt. A történelmi és ideológiai háttér azonban nagyban különbözött Indiában és Perzsiában. Manu törvénykönyvében az is olvasható, hogy a *niyoga* nem más, mint az állatok szokása, egy olyan végső *condemnatio*, mely teljesen idegen a perzsa hagyománytól. A zoroasztriánus jogban a *čagar* házasság azért tűnt el, mert a társadalmi szokások, és az azokat erősítő bírói jogszokások a természetes apa érdekeit védték az elhunyt örökhagyó érdekeivel szemben, s ez vezetett az intézmény átalakulásához, majd lassú eltűnéséhez. E jogtörténelmi folyamatot azonban sohasem kísérté ideológiai magyarázat, az intézmény vallási vagy más elítélésére, kiközösítésére sosem került sor. A jog fejlődésének dinamikája, ötvöződve a társadalmi realitásokkal, vezetett el az említett

végeredményhez, ám a *čagar* házasság még hosszú ideig fennmaradt, mint egyfajta „másodrendű” házassági forma.⁵⁰ Indiában ezzel ellentétes folyamat játszódott le: egy korábbi doktrínát egy másik, azzal gyökeresen szembe helyezkedő új váltotta fel, és rövid átmeneti idő után az új megközelítés kiszorította a régit. Ennek következménye a régi doktrína ideológiai elítélése is. A természetes apa érdekeinek és jogainak védelme azonban mindkét jogi kultúrában megfigyelhető: nemcsak a *kardag* védte a *čagar* férj jogait, hanem Manu törvénykönyve is szentel egy verset⁵¹ ennek a kérdésnek, amely mutatja, hogy e probléma Indiában is komoly társadalmi feszültségek eredője lehetett.

Az indo-iráni jogi hagyomány mellett a Szudánban élő nuer törzs joghagyománya az, mely a fentiekhez igen hasonló intézményt fejlesztett ki, és melyet Evans-Pritchard a bevezetőben említett „ghost-marriage” névvel illetett. A nuer közvélekedés szerint az örökös nélkül elhunyt férfi társadalmi helyzete igen negatív, ezért egy helyettesítő házasságot fejlesztettek ki, hogy kiegészítsék az ilyen férfiakat szorult helyzetükből. Törvényes örökösnek e hagyományban is kizárólag a fiúgyermek számítottak. A rokonsági szolidaritásból folyó legalapvetőbb kötelezettség, hogy e kiegészítő házasságot létre hozzák, ellenkező esetben az elhunyt férfi lelke kísértetni fogja a rokonság tagjait.⁵² A kísértő szellemtől való félelem mellett a másik fő motiváció az élők részéről e kiegészítő házasság megkötésére az, hogy ez egyben vallási értelemben vett kegyes cselekedetnek is minősül. E házasságokban, jogi értelemben a férj a szellem, akinek a nevében a nő vételárát kifizették és a házassági ceremóniát bemutatták. Az asszonyt *ciekjooka*, azaz a szellem felesége, a gyermekeket pedig *gaatjooka*, azaz a szellem gyermekei névvel illetik.⁵³ A család tagjainak a szellem, a szellem felesége, a gyermekek és a természetes apa számítanak, és ez utóbbi gyakorolja felesége és a gyermekek felett a hatalmat is. A „ghost-marriage” és az egyéb házasságok közötti különbség csak később lesz megfigyelhető, amikor a felnőtt gyermekek nem természetes apjuk, hanem a „szellem” rokonsági ágát folytatják. Ennek az a magyarázata, hogy a házassági kötelék haláleset bekövetkezése esetén sem szűnik meg, és az özvegy továbbra is elhunyt férje feleségének számít, így gyermekei is az elhunyt férj gyermekeinek minősülnek jogi értelemben. A házasság felbonthatatlanságának elve miatt nem engedik meg a nuer hagyományban az özvegynek azt, hogy új házasságot kössön, sőt, a házasságkötésre alkalmazott kifejezés, *kwen* használata szintén tilos a „ghost-marriage” vonatkozásában.⁵⁴

Az esetek többségében a fiatalabb fiú testvér köt házasságot az özvegygel, mert a testvérek általában születési sorrendben kötnek házasságot. Igen gyakran megfigyelhető, hogy fiatal emberek meghalnak mielőtt még házasságot kötöttek volna, vagy törvényes örökösökkel rendelkeznének. Ez az oka annak, hogy a „ghost-marriage”-ek száma szinte megegyezik a többi házasságéval. Gyakori jelenség, hogy férfiak házasságot kötnek elhunyt rokonuk javára, de később képtelennek bizo-

nyulnak arra, hogy saját jogukon másik feleséget vegyenek maguknak. Ha elég gazdag lenne is ahhoz, hogy másik házasságot kössön, a családi vagyoni házasságkötésre használható részét átengedi az időközben felnőtt gyermekek számára, és így élete végén törvényes örökös hiányában távozik az élők sorából. Ennek következtében valamelyik fiú gyermek kötelessége lesz, hogy elhunyt természetes apja számára törvényes örökös támasszon, azaz a hagyomány generációkon keresztül folytatódik.⁵⁵

A nuer hagyomány azonban tovább bonyolítja az egyébként sem egyszerűen kiszámítható rokonsági kapcsolatokat azzal, hogy egy női rokon számára is megengedi, hogy elhunyt férfi rokona érdekében feleséget vegyen magának. Ilyen esetben a család tagjainak a „szellem”, női rokona, aki a feleséget vette az ő számára, a feleség, valamint a természetes férj számítanak. A gyermekek ebben az esetben is az elhunyt örökösének számítanak.

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

A „szellemek” házasságára vonatkozó különböző koncepciók jogtörténeti és jogantropológiai leírását követően ideje számba vennünk a fent elmondottakból levonható tanulságokat. Módszertanilag az tűnik helyesnek, ha először az egyes koncepciók között fellelhető azonosságokra hívjuk fel a figyelmet, majd ezt követően tárgyaljuk az intézmények megvalósulásának különbségeit.

Ami a hasonlóságokat illeti, az alábbi felsorolás útján szeretnék áttekintő képet nyújtani erről a kérdésről:

- a társadalmi és az ideológiai környezet megegyezik valamennyi vizsgált társadalomban: mindegyik kultúra igen negatívnak ítélte meg egy törvényes örökös hiányában elhunyt férfi társadalmi presztízsét, és ezért készek voltak utólag, mesterségesen kreált intézmények segítségével e problémát áthidalni. Mindhárom közösségben a nemzetségen belüli szolidaritás minimumának számított ezen intézményben való részvétel, amelyet a társadalmi köteléken túlmenően vallási doktrína is erősített, melynek értelmében ez vallási kötelezettségnek és egyben kegyes cselekedetnek is minősült.

- Mindhárom rendszer patrilineáris, azaz a lányok nem folytatták atyjuk rokonsági vonalát, gyermekeik a férj gyermekeinek számítottak. A nuer törzs szavaival: „A leány, az egy idegen személy.” A perzsa teoretikusok más megközelítésből, a vérfertőző házasságok igazolásakor, hasonló végeredményre jutottak: „Mert minden nyomorúság, szülői gyűlölködés és szeretetlenség akkor következik be az emberiségnél, amikor férfiak érkeznek hozzájuk idegen vidékről, idegen tartományból, idegen országból, megházasodnak, és amikor elviszik asszonyaikat, az atyák és anyák zokognak ezekkel (a szavakkal): 'elviszik leányainkat fogságba.’”⁵⁶

- A patrilineáris rendszer következményeképpen kizárólag az atyai ági rokonok jöhetnek számításba a „szellemek” házassága megkötésekor (*stūr*), az anyai ági rokonok ki vannak zárva.

- Az alapvető megközelítés mindhárom jogi kultúra-

ban tehát az, hogy a házasság halál útján nem szűnik meg, hanem továbbra is fennmarad. E doktrína meglehetősen egyedi, és meghatározó módon járul hozzá a „szellemek” házassági gyakorlatának kialakulásához. Indiában e tény az özvegy házasságkötési tilalma mellett a *safī* gyakorlata még jobban kidomborítja.

- A kisegítő házasságból született gyermekek az elhunyt örököseinek számítnak, és a természetes apa (perzsa *čagar*) nem formálhat rájuk jogot.

- A kisegítő házasságok kötésének kötelezettsége generációkon keresztül folytatódik mindaddig, amíg egy törvényes fiú örökös nem születik, és a „szellem” végső nyugalomát el nem nyeri a megfelelő halotti áldozatok bemutatása révén.

A fenti hasonlóságok mellett néhány, esetenként igen fontos különbség is megfigyelhető a három tárgyalt közösség joggyakorlatában. E különbségek egyfelől az egyes jogrendszerek közötti különbségekből, másfelől az eltérő történelmi fejlődésből származnak.

Az első, igen lényeges kérdés a leány gyermek helyzete és szerepe. A perzsa jog azon jellegzetessége, amely szerint a leány is lehetett *stūr*, sőt, igen előkelő helyen szerepelt a versengő *stūrok* közötti rangsorban, csak azzal a ténnyel magyarázható, hogy a perzsa jogtól nem volt idegen a vérfertőző házasságok gyakorlata. Mivel ebben az esetben a *stūr* leány az apja feleségének számított, e kapcsolatot jogilag apja és leánya közötti házasságnak kell felfogni. A szaszanida és korai post-szaszanida források tanúsága szerint azonban az ilyen kapcsolat társadalmi és vallási értelemben igen magas presztízsűnek számított, és „értékében” közvetlenül az anya és fia közötti házasság után következett. A nuer hagyományban a leányt nem találjuk ehhez hasonló pozícióban, mert e törzs szigorúan őrködött a vérfertőzési tabu betartása felett. Indiában a leány helyzete ambivalens volt, mert bár ki lehetett őt nevezni (Manu 9. 127), a vérfertőzési tabu az ind jog szerint betartásra került.

A második, szintén fontos különbség az egyes házassági koncepciók mögött fellelhető társadalmi valóságban gyökeredzik. Ahogy azt mind a perzsa, mind a nuer hagyomány vizsgálatánál megfigyelhető volt, az intézmény kizárólag az elhunyt érdekeit védelmezte, míg a természetes apa jogait figyelmen kívül hagyta. Ennek következtében számtalan jogi, öröklési jogvita és társadalmi feszültség keletkezett. A perzsa jog e csapdából úgy menekült ki, hogy lassú fejlődés útján átalakította, megváltoztatta az intézmény lényegét a természetes apa érdekeinek megfelelően. A perzsa jogban a *čāstag* és a *kardag* párhuzamos, esetenként egymás ellen ható dinamikája tette lehetővé e változást. Míg a *čāstag*, az ősi doktrína védelmezői az elhunyt érdekeinek védelmezése útján valójában egy *sui generis* házassági forma fenntartásáért küzdöttek, a társadalmi gyakorlathoz közelebb álló bírói jogszokás (*kardag*) a természetes apa érdekeinek védelmezésével tulajdonképpen azon főbb jellegzetességeitől fosztotta meg e házassági formát, mely egyedi mivoltát biztosította. Mivel a jog története azt bizonyítja, hogy a későbbiek során a *kardag* megközelítése kerekedett felül, ez egyben

azt is jelenti, hogy egy ősi, *sui generis* házassági formából egy másodlagos,⁵⁷ funkcióját veszített házasságot hoztak létre. A Szaszanida birodalom bukását követő évszázadokban a *čagar* házasság még élő gyakorlat volt ugyan, de már megváltozott tartalommal, és e folyamatos funkcióvesztés következtében kikopott a gyakorlatból, és a mai párszik már nem is ismerik ezen ősi házassági formát.⁵⁸ Az ind jogban a *niyoga* története egy radikális változás útján ért véget, amikor a megváltozott vallási-jogi doktrína elítélte ezen ősi szokást, amely egyben ezen intézmény visszaszorulását is jelentette. A nuer hagyományban, a fentiekkel szemben, sem megváltozott doktrínáról, sem pedig megváltozott társadalmi gyakorlatról nem beszélhetünk, ezért a „ghost marriage” továbbra is jótékonyan hat az elhunytak lelkére, nem kevés gondot okozva ezzel az élők számára.

Végezetül két, inkább technikai jellegű különbségre kell felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a perzsa jog jutott a legtovább a *čagar* házasságra vonatkozó jogi terminusok kidolgozásában, míg az ind jog és a nuer szokások nem fejlesztettek ki a perzsa joghoz hasonlatos, vagy azt kifinomultságában megközelítő terminológiát. A *stūr* személyének három osztályba sorolása, ezen osztályok tagjai egymáshoz való viszonyának rendezése a perzsa jog egyedi jellegzetessége. E tény megítélésem szerint nem pusztán a perzsa jogi kultúra magas színvonalát minősíti, hanem egyben azt is jelzi, hogy talán itt volt a legerősebb az igény az ilyen típusú házasságok megkötése iránt, ehhez pedig minden körülmények között találni kellett valakit, akit jogi kötelezés útján kényszeríteni lehetett e feladat ellátására. A másik, jogtechnikai jellegű probléma a gyám személyének kiválasztása volt. A nuer hagyomány nem bíbelődik sokat ezzel a kérdéssel, s a „*patria potestas*”-t a természetes apához telepíti. A perzsa jog konzekvensebben járt el, amikor a *čagar* férjet kizárta e jog gyakorlásából, s a *sālārīhot* – elméletileg – az elhunyt jogának ismerte el, hiszen a gyermekek hovatartozását a hatalom döntötte el. A gyakorlati kérdések megoldása céljából sem kötöttek kompromisszumot e tárgyban, és nem ruházták fel a *čagar* férjet e jog átmeneti vagy szubszidiárius gyakorlásával sem, hanem e helyett inkább az elhunyt rokonságából választottak ki egy férfit, aki a *sālārīhot* a család felett ellátta. Indiában a *niyoga* házasságban gyakorolt gyám-ság kérdéséről nem született külön szabály.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a részletkérdésekben meghúzódo különbségek ellenére a három vizsgált házasság-koncepció igen közel áll egymáshoz, és ez fenomenológiai és funkcionális azonosságot tételez fel a perzsa *čagar*, az ind *niyoga* és a nuer „ghost-marriage” között.

Mivel e tanulmányt Evans-Pritchardra való utalással vezettem be, illendő, hogy az ő szavaival is fejezzem be. Az antropológia és történelem című munkája hátsó részletesen is kifejti azon nézetét, amely szerint „bár a szociálintropológia és a történetírás között, természetesen, sok különbség van, ezek technikai, hangsúlybéli és a perspektívát érintő különbségek, nem a módszer és a célkitűzés különbségei.” Abban is hisz,

teszi hozzá, hogy „ha jobban megértjük, hogy ez így van, akkor szorosabb kapcsolat alakul ki a történeti és az antropológiai kutatások között.”⁵⁹

Jegyzetek

- ¹ BUHANNAN, P.–GLAZER, M.: Mérföldkövek a kulturális antropológiában. (Bp., 1997, 555–557. pp.)
- ² BARTHOLOMAE, Chr.: Über ein Sasanidisches Rechtsbuch. (Heidelberg, 1910.); BARTHOLOMAE, Chr. Mitteliranische Studien IV. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. XXVII. Band. (Heidelberg, 1913); BARTHOLOMAE, Chr.: Zum sasanidischen Recht. I–V. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. (Heidelberg, 1918–1923.)
- ³ MACUCH, M: Das sasanidische Rechtsbuch „Mātkdān I Hazār Dātistān” II. (Wiesbaden, 1981.) [a továbbiakban: MACUCH 1981]; MACUCH M: Rechtskasuistik und Gerichtspraxis zu Beginn des siebenten Jahrhunderts in Iran. Die Rechtssammlung des Farrokhmard i Wahrāmān. (Wiesbaden, 1993.) [a továbbiakban: MACUCH 1993]; Perikhanian-Garsoian: The Book of A Thousand Judgements. A Sasanian Law-Book. Persian Heritage Series. Costa Mesa, (California, 1997.) A legérdekesebb és legjellemzőbb ítéletek magyar nyelven szemelvények formájában olvashatók: JANY J: Szemelvények az ókori Kelet jogforrásából. (Piliscsaba, 2003.) [a továbbiakban: JANY 2003].
- ⁴ WEST, E. W. The Dādistān i Dīnīk and the Epistles of Mānūskīhar. Pahlavi Texts, Part II. (Oxford, 1882.)
- ⁵ WILLIAMS, A. V.: The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān i Dēnīg. Part I: Translation, Transcription and Glossary. Part II: Transcription, Commentary and Pahlavi Text. (Copenhagen, 1990.)
- ⁶ SAFA-ISFEHANI, N. (ed): Rivāyat i Hēmūt i Ašavahistan. A Study in Zoroastrian Law. Edition, Transcription and Translation. Harvard Iranian Series, Volume Two. (Boston, 1980.)
- ⁷ A házassági formák részletes leírását lásd JANY: A Szaszanida birodalom magánjogának rendszere és továbbélése a Közel-Keleten. (Bp., 2000, 48–112. pp.)
- ⁸ A *čagar* házasság politikai és gazdasági összefüggéseivel kapcsolatban lásd MACUCH, M: Herrschaftskonsolidierung und zoroastri-sches Familienrecht: zum Verhältnis von Kirche und Staat unter den Sasaniden. In: Iran und Turfan. Beiträge Berliner Wissenschaftler, Werner Sundermann zum 60. Geburtstag gewidmet. (Hrsg: Christiane Reck und Peter Zieme). (Wiesbaden, 1995, 149–163. pp.) és JANY, J: A házasság mint üzleti vállalkozás a Szaszanida birodalom korában. (Keletkutatás 1996–2002, 15–23. pp.)
- ⁹ *abē-nām hast kē frazand nē dārēd*: „név nélküli az, akinek nincsenek gyermekei.” Handarzihā i Pēšēnīgān, In: J. M. JAMASP-ASANA: The Pahlavi Texts I–II. (Bombay, 1913, 40. p.)
- ¹⁰ MACUCH 1995 [8. jegyzet] 153. p.
- ¹¹ MHD 44. 6–8: „Ha egy embernek nincsen felesége, vagy ha felesége nem tartozik a zoroasztriánus közösségbe, vagy ha egyetlen kiskorú gyermeke más vallásba konvertált, stírt kell neki kinevezni.” A jelen tanulmányban olvasható középperzsa jogi szövegek fordítását – amennyiben a már említett szöveggyűjteményben szerepelnek –, e szemelvény gyűjteményből idézem. [3. sz. jegyzet]. Egyéb esetekben a magyar nyelvű idézetek jelen tanulmányhoz készült saját fordítások.
- ¹² AMACUCH 1981, 114. p.
- ¹³ Ez a szabály valójában az apai hatalom alá való visszakerülés kikényszerítését volt hivatva szolgálni még abban az esetben is, ha az atya valójában már nem tartozott az élők sorába. MHD 43. 1–4: „És ha azon (férjes asszony), aki a legméltóbb a stürság betöltésére, igényli (azt), ő (a férje) jogosult elválni tőle.”
- ¹⁴ MHD 46. 17–47.2: „...mert természetes sorrendben a stürság a legkésőbb született leányhoz kerül.” MACUCH 1993, 322. p. Perikhanian-Garsoian nem tartalmazza ezt a szakaszt.
- ¹⁵ MHD 41.16–42.1: „És ha a következő nyilatkozatot teszi: 'ezt a dolgot stürság javára különíttem el', és két leánya van, ...akkor az a dolog, amelyről a nyilatkozatot tette, az idősebb leányé lesz mint stüri vagyon.” MHD 45. 1–6: „És Wāyayār azt is írta egy helyen, hasonló módon, hogy ha az atya egy dolog stüri vagyonba való elkülönítéséről nyilatkozatot tesz, ...anélkül, hogy azt bárkinek a hatalma alá rendelné...és két leánya van, valamint egyéb vagyonnal is rendelkezik, (akkor) az a dolog az idősebb leány birtokába kerül, mint stüri birtok.”
- ¹⁶ A vérfertőzési tabu részletes tárgyalását ehelyütt mellőzöm, és egy másik tanulmányhoz irányítom a kedves olvasót: JANY, J: A vérfertőzési tabu a perzsa jogban. In: *Jogszociológiai Szemle* 2, 2003.
- ¹⁷ MHD 41. 15: „Ha egy végrendeletben meghatározott stürság visszatér ahhoz a családhoz, amely azt létesítette, ...és abban a családban két leány van, akkor az idősebbet kell a stürságra meghívni.”
- ¹⁸ MHD 82. 10–12: „És ha ő így nyilatkozik: 'én stür birtokosnak jelölöm azokat a gyermekeket, akiket te szülni fogsz', akkor, függetlenül attól, hogy a nyilatkozatot felesége, vagy bármely más asszony irányába tette, valamennyi gyermek, fiú és leány, egyenlő mértékben részesül, s valamennyiüket stürságra jogosultnak kell tekinteni.”
- ¹⁹ MHD 49.15–17: „A következő hangzott el Rād Ohrmizdra való hivatkozással: ha Ādurfarrobay felesége férje egyetértése mellett Mihrēn stürságára vonatkozó igényét jelenti be, (ezt követően) Mihrēn stürja csak azután lesz, miután a bíró erről határozott, s attól az időponttól kezdve, amikor a bíró határozott, és a dolgot át kell adni neki.”
- ²⁰ MHD 43. 1–4: „De ha a legméltóbb (személy) bejelenti igényét, akkor (férje ellenkezése esetén is) a legméltóbbat kell kinevezni.” A legméltóbb kifejezetten vallási tartalmú kifejezés volt, melynek tartalmát az eljáró papok hivatalból vizsgálták a kinevezés során.
- ²¹ MHD 43. 8–11: „És az is írva van, hogy a férjes asszonyt is méltónak kell tekinteni a stürságra, míg azt, aki már másnak stürja, nem.”
- ²² MHDA 2. 6–7: „A stür munkája nem hoz hasznót, és mint a rab-szolga bevétele, kegyes cselekedetnek minősül. Munkából, haszon és gyümölcs, valamint a vagyon (amely stürság céljára van elkülönítve) értéke a stürt nem illeti meg.” JANY 2003, p. 35.
- ²³ MHD 41. 8–9: „Mardag mondta, hogy a stürság anyagi haszonnal is jár.”
- ²⁴ A stürság, mint üzleti vállalkozás részleteiről lásd JANY (1996–2002). [8. sz. jegyzet.]
- ²⁵ Irodalmi művekben is nyomára bukkanhatunk e szokásnak. Firdauszi: Királyok könyve c. eposzában az iráni történelem korai, mitikus homályba vesző részének leírásakor részletesen elbeszéli Feridūn király hatalma öröklésének történetét: Feridūn egyik fiát, Irašot testvérei féltékenységből meggyilkolták. Mivel halálakor egyik felesége már várandós volt, az asszony leánygyermeket szült. E leány nagykorúsága elérésekor házasságot kötött egy férfivel, akit a király, Feridūn jelölt ki számára, és Manu'ēhr, az e házasságból született fiúgyermek lett dédapja örököse. (Firdausi: *Sāhnāme*, Geld e awwal, 83–85. (ed. Molé, Tehran, 1369).
- ²⁶ MACUCH 1981, 115. p.
- ²⁷ A *čagar* apa kötelezettsége volt, hogy felnevelje a gyermekeket, ugyanakkor amennyiben bármilyen oknál fogva *čagar* családja őt látta el meghatározott ideig, a költségeket meg kellett térítenie. MHD 32.15–33.1: „Ha az apának nincs saját jövedelme, saját pādikhšāy fia, leánya, vagy felesége vagyona terhére kell őt eltartani. De a *čagar* apát felesége vagy leánya örökrészből kell eltartani. És ő köteles ennek megfelelő (vagyon) nekik vissza juttatni.”
- ²⁸ CARLSEN, B. H.: The Cakar Marriage Contract and the Cakar

- Children's Status in Mātīyān i Hazār Dātistān and Rivāyat i Ēmēt i Ašavahištān. In: *Orientalia Lovaniensia Analecta* 16, (1984, 112. p. Leuwen).
- ²⁹ MHD 70. 9–12: „Māhdāt Gušnasp Gyānabzūt mondta: ha egy férfi a következő nyilatkozatot teszi: „*ċagar felesége irányába: 'réged felveszlek pādikhšāy házasságba'...*”
- ³⁰ MHDA 14. 9–10: „*Sem a ċagar házasságból származó fiú, fiú, sem a leány nem nevezhető ki annak a férfinak a stūrjává vagy gyámjává, aki számára stūr vagy gyám nevezendő ki.*”
- ³¹ MHD 42. 11–12: „*...és ő utána a legméltóbb a ċagar házasságból származó fiú vagy leány...*”
- ³² Deut. 25. 5–10
- ³³ Jewish Antiquities IV. 254–256.
- ³⁴ Hettita törvénykönyv 193.§. In: Ókori keleti történeti chrestomathia. (Bp., 1964, 264. p.) (ford. Harmatta János).
- ³⁵ Manu 9. 59: „*Ha nincs fiúgyermek [a férjétől], a megfelelő módon kijelölt nő a sógorától vagy [férjének] egy sapinda férfi rokonától fogadjon kívánt utódot.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 67. p.)
- ³⁶ JOLLY, J: *Recht und Sitte*, (Strassburg, 1896, 70. p.)
- ³⁷ Manu 9. 146: „*Aki gondoskodik elhunyt fivére vagyonáról és aszszonyáról, az nemzzen fivérének fiú utódot, majd pedig kizárólag neki adja [elhunyt fivére] vagyonát.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 75. p.)
- ³⁸ Manu 9. 190: „*Egy utód nélkül elhunyt [férfi] számára [özvegye a férj] saját gotrájába tartozó férfitől fogadjon fiát, [és] az örökbehagyott vagyon összességét adja át neki.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 78–79. pp.)
- ³⁹ JOLLY, (1896), [36. jegyzet], 70. p.; Manu 9. 167: „*Az elhunyt, nemzőképtelen vagy beteg [férjnek] a rá vonatkozó szabály szerint kijelölt feleségében nemzett fiát a hagyomány ksetrajának [„a földbirtokon, vagyis a törvényes feleségtől született”] tartja.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 76–77. pp. A későbbi jogfejlődés során a szaszanida kori Perzsiában is nyílt lehetőség arra, hogy férfiak életükben házasság útján gondoskodjanak törvényes örökösökről.
- ⁴⁰ Manu 9. 127: „*Ha valakinek nem született fiúgyermek, putrikává teheti a lányát a következő formulával: „A fiú utód, aki tőle születik, adjon majd nekem áldozati ajándékot.”*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 73. p.)
- ⁴¹ JOLLY, 1896, [36. jegyzet], 72. p.
- ⁴² LINGAT, R: *The Classical Law of India*. Law of India Series.

(Oxford, 1998. 60–61. pp.)

- ⁴³ Manu 9. 64: „*A kétszer születettek [vagyis a felső három varnába tartozók] nem jelölhetik ki a megözvegyült nőt más [férfi] számára, mivel ha más [férfi] számára jelölnek ki, [ezáltal] az Örökkévaló Törvényt sértenék meg.*” Manu 9. 66: „*Ezt a tudós bráhmanák által megvetett, háziállatokra alkalmazott szokást abban az időben hirdették ki az embereknek is, amikor Vena uralkodott.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 68. p.)
- ⁴⁴ DONIGER, W–SMITH, B. K.: *The Laws of Manu*. (New Delhi, Toronto, London, 1991. 204–205. pp.)
- ⁴⁵ Manu 9. 60: „*A kijelölt férfi pedig tisztított vajjal bekenve, némán, éjszaka nemzzen egyellen fiút az özvegyben, [de] semmiképp se egy másodikat.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 67. p.)
- ⁴⁶ Manu 9. 63: „*Ha azonban a kijelölt [férfi és nő] az előírásokat megszegve testi vágygal közelednek egymáshoz, mindketten bűnösök [„bukottak”] lesznek: [mintha a férfi] a menyével feküdne össze, vagy a guruja hitvesi ágyába feküdne bele.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 68. p.)
- ⁴⁷ Manu 9. 147: „*Ha [a sógora által nemzett fiú utód világra hozására] nem kijelölt nőnek egy másik férfitől vagy akár sógorától lenne fia, azt szerelmi vágyból születettnek, örökségre nem jogosultnak, hiába nemzettnek mondják.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 75. p.)
- ⁴⁸ JOLLY, 1896, [36. jegyzet], 70. p.
- ⁴⁹ JOLLY, 1896, [36. jegyzet], 70. p.
- ⁵⁰ A kifejezés B. H. Carlsentől származik: „*second-rate marriage*”. (CARLSEN, 1894, [28. jegyzet], 112. p.)
- ⁵¹ Manu 9. 181: „*Ezek az [aurasával] kapcsolatban említett fiúgyermek másnak a magvából fogantak. Akinek a magvából fogantak, annak a [fiai ők valójában], nem pedig a másoknak.*” (Dezső Csaba fordítása, In: JANY 2003, 78. p.)
- ⁵² EVANS-PRITCHARD, E. E.: *Kinship and Marriage among the Nuer*. (Oxford, 1951. 109. p.)
- ⁵³ EVANS-PRITCHARD, 1951, 110. p.
- ⁵⁴ EVANS-PRITCHARD, 1951, 112. p.
- ⁵⁵ EVANS-PRITCHARD, 1951, 111. p.
- ⁵⁶ WILLIAMS 1990, [5. jegyzet], I. 51. p.; II. 11. p.
- ⁵⁷ CARLSEN, 1894, [28. jegyzet], 112. p.
- ⁵⁸ MODI, J. J.: *The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees*. 2nd Edition, (Bombay, 1937. 14–47. pp.)
- ⁵⁹ BUHANNAN-GLAZER, 1997, [1. jegyzet], 571. p.

Babják Ildikó:

Röviden a burgundok adásvételi szokásairól

A burgundok Dél-Skandináviából származnak, a Keleti-tenger felől törtek a Rajna irányába, amelyen az V. század elején keltek át. Itt alakult ki Worms központtal a Nibelung-énekben ünnepelt Burgund Királyság, melynek királya akkor Gundahar (413–436) volt.¹ 437-ben Aetius, római helytartó és a vele szövetségben álló hunok legyőzték a burgundokat, majd a burgund nép megmaradt része a rómaiak szövetségeseiként, *foederat*iként telepedett le Gallia keleti-délkeleti vidékein. A 443-as *foedus* alapján a Rhone és a Saone folyók völgyében (*Regnum Arelatense*)² erősödött meg a Burgundok Királysága. A burgundok számára a király a „mi király urunk” (*dominus noster rex*), a rómaiak számára a burgund király császári tisztviselő

MŰHELY

lő (*magister militum*) volt.³ Gundowech király (450–470) már 466-ben felmondta a *foedust*, és dél felé indulva a Római Birodalom zűrzavaros végnapjaiban új birodalmat tudott alapítani elfoglalva Lyon és Vienne-t. A királyok öccsüket tették meg társuralkodónak, és míg a király Lyonban, addig testvére Genfben tartotta székhelyét.⁴

A BURGUNDOK ÉLTEK GALLIÁBAN VAGY A RÓMAIAK BURGUNDIÁBAN?

A burgundok letelepedése a *hospitalitas* alapján valósult meg. 443-ban kettéosztották a házakat és a gazdasági épületeket, ugyanúgy, ahogy az ezekhez tartozó szántóföldet is. A későbbiekben az állam területének gyarapodásával a felosztási arány a burgund betelepülők javára növekedett meg, a burgundok a szántók kétharmadát kapták meg.⁵ A Burgundiában élő nép kettős gyökérű volt: burgundokból és rómaiakból állt, elkülönítésük

itt volt a legkisebb mértékű, vérdíjaik között nem volt különbség,⁶ egyenjogúak voltak és saját joguk szerint élhettek. A rómaiak is hadkötelesek voltak, és nem állt fenn házassági tilalom a burgund és a római eredetű lakosság között. A római előkelők ráadásul jelentős politikai befolyást is gyakoroltak a burgund lakosságra. A burgundok lakosságszámukat tekintve is kisebbségben voltak, és emiatt viszonylag gyorsan és jelentős mértékben romanizálódtak. Már a IV. században a limes mentén éltek, kereskedtek a rómaiakkal, és szoros kapcsolatuknak köszönhetően mind kulturálisan, mind pedig életmódjukban felvettek római szokásokat. Ez elsősorban királyságukban mutatkozik meg, amely római jogi alapokon épült fel. A király teljesen független volt a néptől. Az ősi germán népgyűlés helyett az előkelők gyűlése, a birodalmi gyűlés (*conventus Burgundionum*) lépett fel tanácsadói funkcióval. A trónöröklés rendje már nem választáson alapult, hanem öröklési jogon.⁷ A királyság területe *gaukra* volt felosztva, amelyek élén grófok álltak (*comites pagorum*). A 31 grófságban⁸ egy burgund és egy római *comes* bíráskodott együtt, a burgund a burgundok felett, a római a római lakosság felett.

A BURGUND KIRÁLYSÁG JOGFORRÁSAI

A király rendelkezett a törvényalkotás jogával. Ezen törvényhozói jogosultságnak illetve a germán és római jog egymás mellett élésének volt köszönhető a Burgund Királyság fejlődése. A királyi törvényalkotói jog alapján kodifikálta Gundobad (473–516) a burgund és római jogot. Gundobad valamikor 480 és 501 között⁹ adta ki a *Lex Burgundionumot* vagy más megjelöléssel *Liber Constitutionumot*¹⁰ amely a törvények hivatalos gyűjteménye volt, és alapját a király és az előkelők közötti kompromisszum biztosította. A törvényt célja a jogbiztonság garantálása volt. Bár a törvénykönyv hatálya csak a burgund eredetű és más germán származású lakosságra terjedt ki, tartalmazott néhány olyan előírást, amely a burgundok mellett a rómaiakra is alkalmazást nyert. A római alattvalók, akiknek már az első burgund királyok is biztosították saját joguk használatát, Gundobad király óta bebocsátást nyertek a „burgund szokásjog erdejébe” is, ugyanis a burgund szokásjog néhány előírása birodalmi jogként érvényesült, és a rómaiak és burgundok közötti jogviták eldöntésekor a *Lex Burgundionumot* rendelték alkalmazni.¹¹ Ez a Gundobad és Sigismund-féle novellákat (501–515) is tartalmazta, amelyeket a már rendelkezésre álló törvénysszöveg megfelelő helyeire illesztettek be. A törvényt ezen formájában hasonlít leginkább az Eurich-féle vizigót törvényekre. A törvények hivatalos újraserkesztésén „estek át” Sigismund király (516–523) alatt 517-ben, amelyet azonban később újabb novellákkal egészítettek ki. Ide sorolható az Ambérieux-féle és a III. Godomar-féle 524-es *constitutio*.¹² A római jogi befolyás ellenére – a lyoni koronajogászok közreműködése nyomán – a burgund *lex* messzemenőig germán jellegű. „A germán ősi kor és a késő antik kor kö-

zötti félhomály lengi át” – mondja róla Beyerle.¹³ A bevezető rendelkezéseket (*prima constitutio*) – a 31 burgund *gaunak* megfelelően – 31 gróf látta el kézjeggyel, a fennmaradt kéziratok pedig azt mutatják, hogy a törvénykönyv magja 88 címből áll, melyhez további 17 címet csatoltak, valószínűleg Sigismund király második törvényalkotási törekvésének eredményeként.¹⁴ Nem hiányzik a törvényből a római jogi eredet, bár általában véve a törvény germán jellegű, tekintettel arra, hogy szabályai leginkább az Eurich-féle vizigót törvénykönyv rendelkezéseinek felelnek meg. Mindkét germán szokásjogi gyűjtemény egyébként példamutató volt az 507 és 511 között kibocsátott száli törvénykönyv készítői számára.¹⁵

A Burgund Királyság nem volt elég erős ahhoz, hogy helytálljon a germán államalakulatok között, végül pedig 534-ben a frank előrenyomulás áldozatául esett.¹⁶ A burgund törvénykönyv azonban a Királyság hanyatlása után is érvényesült, 534 után is hatályban maradt mint *Lex Gundobada*, mint a burgundok, Gundobad népének (*Gundobaningi*) személyes joga, jelölve ezen megnevezéssel azt is, hogy a törvény a burgundok szokásjogát tartalmazza.¹⁷ A Frank Birodalomban a burgundok személyes joguk gyakorlása során ezen törvény joganyagát használták, és a frankok tiszteletben is tartották a burgundok jogát és intézményeit, még a XI. században is akadtak olyanok, akik a *confessio legis* során azt mondták, hogy a burgund jog szerint élnek.¹⁸

A rómaiak saját jogát a *Lex Romana Burgundionum* tartalmazta, amelyet szintén Gundobad rendelt összefoglalni, és már jóval 506 előtt kibocsátotta királysága lakosai számára. A „szűkszavú”¹⁹ törvény elkészítésekor ugyan a burgund *lex* szolgált mintául, de a burgund királyi jog összefoglalásán túl a régi római jogforrásokat, a római vulgárjogot foglalta össze, de nyilvánvalóan felhasználták a vizigót Breviariumot és Teodorik Ediktumát is.²⁰ Rendszerét, jellegét és jelentőségét tekintve ezen törvény a II. Alarich vizigót király által ugyanezen időben kiadott, római lakosságra vonatkozó *Lex Romana Visigothorumra* vezethető vissza. A vizigót hatás olyannyira dominánsnak bizonyult, hogy 534 után, amikor a frankok elfoglalták Burgundiát, a *Breviarium Alaricianum* egyre inkább kiszorította a gyakorlatból a *Lex Romana Burgundionumot*. Mivel a *Breviarium* bizonyos kéziratai függelékként tartalmazták a *Lex Romana Burgundionumot*, és a *Breviarium* utolsó szöveghelye Papinianustól származik, ezért többen Papinianusnak tulajdonították az egész szöveget, ennek megfelelően, tévesen Papinianusként jelölték a *Lex Romana Burgundionumot*.²¹

KERESKEDELEMRE UTALÓ NYOMOK A LEX BURGUNDIONUMBAN

Ahogy a bevezetőből kiderült, a *Lex Burgundionum* azon germán törvények közé tartozik, amelyek a későklasszikus kori római kultúra erős befolyása alatt álltak. Nehlsen *Lex Burgundionumról* írt cikke²² nagyban hozzájárul ahhoz, hogy megérthessük a korábbi

szakirodalomban fellelhető, a burgundok adásvételi jogával kapcsolatos feltételezéseket. Nehlsen a törvény általa megvizsgált szövegének keletkezési idejét 517-re datálja, és Sigismund burgund királyra vezeti vissza, amely törvénytörvény egyébként több olyan részt tartalmaz, amely egészen régi anyagnak minősül, még Gundobad király törvénykönyvéből származik. A törvény tartalmának vizsgálata előtt fontos kiemelni azt, hogy a burgundok nyilvánvalóan nem törekedtek átfogó törvénytörvény elkészítésére, hanem „pusztán” az újonnan felmerült igények diktálta változtatásokat és kiegészítéseket rendezték sorba egymás után. Ezért mondhatjuk azt, hogy a mindenkori szabályok nem tükrözik a burgund jogéletet a maga egészében, hanem azt mutatják, a jogalkotónak aktuálisan mely kérdésekkel kellett foglalkoznia.

Tekintettel arra, hogy a burgundok törvényeiben összességében ritkán esik szó a kereskedőkről, különösen szembetűnő az, hogy büntetőjogi szempontból is előkező a *negotiator* kifejezés: ha ugyanis ez a személy gyilkosság áldozatává válik, a tettes köteles a gyilkosságért járó büntetőpénzt megfizetni.²³ A burgund törvényalkotók nem az egyedül utazó kereskedők védelme érdekében rögzítették ezt a szabályt, hanem kereskedők együttesen utazó csoportjából indultak ki, amit a törvénytörvény többször számú megfogalmazási módja is mutat. Azt is rögzítik azonban, hogy ha a kereskedők csoportját éri támadás, és a kereskedők a támadás során megölik támadójukat, emiatt őket nem lehet perbe fogni.

A törvényalkotó az üzleti életéről mutatott képe tehát meglehetősen szegényesnek tűnik, ezen a megítélésen a rabszolgákkal való szerződés kötés szabályozása (21. cím) sem változtat.²⁴ A szabályozás szerénysége egyáltalán nem meglepő, hiszen a vizigótoknál is hasonlóan szűkszavúan kezelték a problémát.²⁵ A szolga urát semmilyen kár nem érheti azon jogügyletekből, amelyet valaki a szolgálával létesített a *dominus* beleegyezése nélkül.²⁶ Ezért a szolgának annak ura tudta nélkül kölcsönadott pénzt nem lehetett a *dominus*on követelni, így ha a rabszolga azt nem fizette vissza, a kölcsönadó elvesztette a kölcsönösszeget.²⁷

Ezzel áll szoros kapcsolatban a lakóhely szabad megválasztásának rögzítése. Aki a nyilvánosság előtt engedélyt ad egy kétkezi munkát végző szolgának arra, hogy tevékenységét gyakorolja, és a szolga mindeközben elszikkasztja a rábízott javakat, az, aki a szolgának engedélyt adott vagy kártérítést kell fizessen, vagy ki kell szolgáltatnia a szolgát a károsultnak.²⁸ Azáltal, hogy szabadabbá vált a rabszolgák piaci tevékenysége, az idegen rabszolgákkal kötött ügyletekre egyre több lehetőség nyílt, megélénkíthetett az áruk és szolgáltatások cseréje. Ez azonban csak bizonyos árukra és mesterségekre korlátozódott, számos aranyműves és cipész dolgozott rabszolgaként, a kereskedők között azonban nem tűntek fel rabszolgák.²⁹

AZ ADÁSVÉTEL FORMAI KELLÉKEI

A *Lex Burgundionum* koncepciója alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az adásvételi ügyletekkel is

csak korlátozottan foglalkozik a törvény. Emiatt nem elég részletes az adásvételi szerződéskötés feltételeinek rendezése sem. A *De venditionibus, quae sine testibus scribuntur* (99.) cím alatt a rabszolga, marha, szőlőskert, más ingatlan vagy ház adásvételének formai kellékeivel foglalkozik.³⁰ Az ügyletről okiratot kell készíteni, amelyet hét, öt vagy legalább három helyben lakó tanúnak alá kell írnia vagy kézjeggyel el kell látnia. Ennek hiányában az okirat érvénytelen, sőt a vevő még a kifizetett vételárat is elveszítheti,³¹ ha már kifizette azt. Az minden esetre nehezen képzelhető el, hogy az okirat érvénytelen és ennek ellenére a vevőnek ki kell fizetnie azt a vételárat vagy vételárrészt, amellyel még tartozik az eladónak. Ezzel felmerül az a kérdés, hogy mit kell az adásvétel létrehozatala szempontjából elengedhetetlenül szükséges elemnek tekintenünk? Az idézett szabály csak olyan nagyobb értékű javakról szól, mint rabszolgák, földek, házak. Ezek adásvételénél szükséges feltétel lehetett az okirat kiállítása, és ez kivitelezhető is volt, de a mindennapok „apróbb” cikkeinek adásvételénél csak nagyon nehezen lehetett volna megkövetelni ehhez hasonló szigorú formásokhoz kötött ügyletkötési feltételeket. Mindezek ellenére az értékesebb javak eladása esetére kikötött írásbeliség jól tükrözi a burgund jogi kultúra színvonalasságát.

Az árucserre szempontjából az is fontos kérdés, vajon lehetséges volt-e pusztán a fent leírt formában létrehozott írásbeli szerződéssel úgy adásvételi ügyletet kötni, hogy a felek egymás felé nyújtandó szolgáltatási kötelezettségüket csak később teljesítik? Alkalmazták-e mindennapjaikban a halasztott adásvétel szokását? Tekintettel arra, hogy a *Lex Burgundionum* a szerződéses okiratoknak különös jelentőséget tulajdonít, akár igennel is válaszolhatnánk a kérdésre. Mégis azt kell megállapítanunk, hogy az adásvételi ügylet nem az okirat kiállításával, hanem a vételár kifizetésével vált perfektté. Azt is kérdezhetnénk, vajon nem az volt-e a tanúk feladata, hogy a vételár kifizetését és a dolog átadását is igazolják? Ez utóbbit valószínűsíti az az előírás, hogy a tanúk helyi lakosok kell legyenek. Az ügylet megkötése szempontjából véleményem szerint a vételár megfizetésének volt döntő jelentősége, az okirat kiállítása csak a fent felsorolt esetekben volt járulékos követelmény. Ezt a megállapítást Ambérieux egyik, a *Lex Burgundionum*hoz fűzött kiegészítő *constitutio*ja támasztja alá.³² E szerint, ha valaki az ellenséges frankoktól megvásárolt egy idegen eredetű rabszolgát, és azt tovább akarja adni, az csak attól a rabszolgatulajdonostól követelheti a rabszolga árát, akitől a frankok korábban a szolgát elragadták. Ilyenkor a frankoktól való rabszolgavétel esetén az ügyleti tanúk az alábbi esküt kellett, hogy tegyék: „*Nobis praesentibus pretium dare vidimus; sed nec ille, qui mancipium comparavit, nullam fraudem aut concludium cum inimicis fecit.*”³³ Tehát az, hogy semmilyen ármánykodás nem történt, hanem rendben zajlott le a vétel, a vételár leszámolásában mutatkozik meg, amelyet a tanúk esküvel igazolnak. Mindez tehát azt a megállapítást erősíti, hogy a bur-

gundok szokásjogában az adásvételi ügylet tipikusan a vételár megfizetésével jött létre.

Az imént említett törvényhely, amely burgund rabszolgák ellenséges frankoktól való visszavásárlásáról rendelkezett, nagyon hasonlít arra, amely az Alamanniából származó rabszolgák visszavásárlásával kapcsolatos.³⁴ De itt még nagyobb hangsúlyt kap az alábbi alternatíva: „*aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit.*” A foglyul ejtettek ellenségtől való visszavásárlása más koraközépkori jogforrásban is felbukkan, nem meglepő tehát, ha a burgundoknál is megtaláljuk a megváltási jog (*Lösungsrecht*) nyomait.³⁵ A rabszolgák Alamanniából való visszavásárlásával kapcsolatos törvényhely úgy folytatódik, hogy az az *ingenus redemptus*, akit a visszavásárlással felszabadítottak, köteles a vételárát megtéríteni „megvásárlójának”.³⁶

ÖSSZEGZÉS

A burgund jogi feljegyzések értékeléséhez segítségül szolgálhat az, ha összehasonlítjuk más korabeli törvényekkel. Mivel a burgundok régi törvényeiket egészítették ki, szokásjogukat érdemes a longobárd jogfejlődés azon periódusával összevetni, amikor Rothari uralkodását követően a longobárd törvényeket is novelák hozzáfűzésével újították meg. Tekintettel arra, hogy mindkét népnél a korábbi szabályok kiegészítése és letisztázása került a „jogfejlesztés” középpontjába érhető, hogy ez szolgál összehasonlítási alapként. Ha csak Liutprand szabályait tekintjük, a longobárdok a burgundokénál sokkal gazdagabb joganyaggal rendelkeztek, de ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a Burgund Királyság jóval rövidebb időszakon át volt politikai tényező a koraközépkori Európában. A longobárdok korukat megelőzve jogukat átfogó módon foglalták össze az *Edictum Rotharib*an, melyhez fogható „törvénytűvel” a burgundok nem büszkélkedhetnek. A *Lex Burgundionum*ból fentebb kiemelt rendelkezésekkel kapcsolatban egy további körülményt kell kiemelnünk. Az Alamanniából visszavásárolt rabszolgákról az 56. cím rendelkezik, Ambérieux kiegészítő *constitutio*ja kifejezetten a frankoktól való visszavásárlásról szól. Úgy tűnik, hogy a később beillesztett novella megismétli a szolgák visszavásárlására vonatkozó rendelkezést. Le-

hetséges lenne, hogy valós igényük volt egy újfajta szabályozás – a frankoktól való vásárlás – megalkotására? Lehetséges-e, hogy a frankoktól való rabszolga-visszavásárlás esetének „bedolgozásakor” a burgundok nem vették észre, hogy ezek a szabályok már korábban rendelkezésre álltak, csak éppen nem a frankokkal, hanem az alemannokkal kapcsolatban volt megfogalmazva régebbi törvényükben ez a kérdéskör? Vagy pontosan tisztában voltak a korábbi szabályokkal, és a ’frank toldalékkal és a „kettős” szabályozással’ épp a frank-alemann különbséget, szembenállást szándékozták kihangsúlyozni? Akár igennel, akár nemmel válaszolunk, a feleletből mindenképpen a burgundok jogi kultúrájának folyamatos fejlődésére következtethetünk.

A burgund jogi feljegyzések funkcióját tekintve úgy foglalhatnánk össze az adásvételről leírtakat, hogy épp a kiegészítő és újító jellegű normák voltak azok, amelyek a meghaladott szokásjogtól való eltávolodást, a jogfejlődést igyekeztek szolgálni.

A *Lex Burgundionum* már említett azon sajátossága, hogy a régi burgund joghoz „csak” kisebb változtatásokat és kiegészítéseket fűz, és csak bizonyos területeken törekszik átfogó reformok feljegyzésére, a feljebb bemutatott részletekből is világosan látható. Nehlsen szerint a „*Si quid vero legibus nostris non tenetur insertum, hoc tantum ad nos referre praecipimus iudicantes*”³⁷ megállapítást nem úgy kell értelmezni, mint ha a *Lex Burgundionum* kibocsátásával a jogszabályok feljegyzését befejezettnek tekintették volna, hanem úgy kell felfogni: a királynak igénye volt annak kinyilvánítására, hogy ő az egyetlen, aki a burgundok jogának továbbfejlesztésére hivatott.³⁸ Jogéletük túlnyomó részét írott joguk nem tükrözi, ezért találunk oly kevés szabályt az adásvételi ügyletek lebonyolítására vonatkozóan. Törvényükben inkább azokkal a szabályokkal találkozhatunk, amelyeket olyan konkrét esetekre alkalmaztak, mely eseteknek a burgundok különös figyelmet fordítottak. A rendkívüli esetekre vonatkozó szabályok mindennapos jogi konfliktusokban való alkalmazása, pontosabban az ebből adódó nehézségek nemcsak a korabeli jogalkalmazók helyzetét bonyolíthatta, hanem mindazokét is, akik manapság igyekeznek a *Lex Burgundionum*mal foglalkozni.

Jegyzetek

¹ Hermann, CONRAD: Deutsche Rechtsgeschichte I. (Karlsruhe 1962. 62. p.)

² Heinrich, MITTEIS–Heinz, LIEBERICH: Deutsche Rechtsgeschichte (München–Berlin 1966 35. p.)

³ KATUS László: A középkor története. (Bp., 2001. 62. p.)

⁴ KATUS 62. p.

⁵ ANGI J.–BÁRÁNY A. – OROSZ I. – PAPP I. – PÓSÁN L.: Európa a korai középkorban, 3–11. század (Debrecen, 1999. 44. p.)

⁶ A nemesek vérdíja – függetlenül attól, hogy római vagy burgund volt – 300 solidus, a tehetősebb szabadoké 200 solidus, a közszabadoké és a királyi szolgáké 150 solidus, a katonáskodó szolgáké 60 solidus volt. (KATUS 62. p. és ANGI–BÁRÁNY 45. p.)

⁷ KATUS 62. p.

⁸ A *Lex Gundobada* szerint állt 31 grófságból Burgundia. (ANGI–BÁRÁNY 45. p.)

⁹ Karl, KROESCHELL: Deutsche Rechtsgeschichte (bis 1250) (Opladen, 1992. 31. p.)

¹⁰ Richard, SCHRÖDER: Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte (Leipzig, 1907. 248. p.)

¹¹ SCHRÖDER 248. p.

¹² Lásd: *Leges Burgundiorum–Constitutiones Extravagantes* (in: *Monumenta Germaniae Historica* – a továbbiakban MGH–LL. 2.1. szerk. von Salis), vö. CONRAD 63. p.

¹³ Germanrechte. (in: *Texte und Übersetzungen* 10. szerk. F. BEYERLE, (Weimar 1936. előszó)

¹⁴ SCHRÖDER 248. p.

¹⁵ KROESCHELL 31. p.

¹⁶ CONRAD 62. p.

¹⁷ SCHRÖDER 248. p.

¹⁸ KATUS 62. p.

¹⁹ KROESCHELL 32. p.

²⁰ CONRAD 63. p.

²¹ vö. SCHRÖDER 248. p.

²² Hermann, NEHLSSEN: *Lex Burgundionum* (in: *Handwörterbuch*

zur Deutschen Rechtsgeschichte 2. – a továbbiakban HRG – szerk. von Adalbert, ERLER–Ekkehard, KAUFMANN, (Berlin, 1978. Sp. 1901–1915.)

- ²³ Lex Burgundionum 29,1. és 29,2.: „XXIX. De superventoribus et effectoribus. (1) Si quis superventu aut latrocinii scelere negotiatorem aut alium occiderit, occidatur; ita ut, si ea, quae abstulit, non potuerint inveniri, in simplum de suis facultatibus reformetur. (2) Quod si superventum inferens ab his, quos latrocinio suo crediderat expetendos, fuerit interfectus, nulla interfectores ab occisi dominis aut parentibus moveatur ex hac parte causatio.” (in: Leges Burgundionum, MGH LL. nat. Germ. 2,1, (Hannover 1892, szerk. L. R. von SALIS 66. p., és Lex Romana Visigothorum, Codex Theodosianus IX, 11,2. szerk. G. HAENEL, (Berlin 1962. 184. p. és k. pp., Lex Romana Curiensis IX, 11,2. szerk. E. MEYER-MARTHALER, (Aarau, 1966. 277. p. A Breviarium hatással volt a Formulae Turonenses 30. iratára is. A szövegnek a leírt eljárás miatt van döntő jelentősége. (in: MGH Formulae 152. és k. pp.)
- ²⁴ Lex Burgundionum 21.: „XXI. De servorum contractibus. (1) Si quis inconsulto domino, tam Burgundio quam Romanus, originario aut servo solidos commodaverit, pecuniam perdat. (2) Quicumque vero servum suum aurificem, argentarium, ferrarium, fabrum, aerarium, sartorem vel sutorem in publico adtributum artificium exercere permiserit, et id, quod ad faciendam operam a quocumque suscepit, fortasse everterit, dominus, eius aut pro eodem satisfaciatur aut servi ipsius, si maluerit, faciat cessionem.” (in: MGH, szerk. von SALIS 60. p.)
- ²⁵ Codex Euricianus 283.: „Quod nesciente domino servus fuerit commendatum, si id perierit, dominus servi nullum damnum incurrat.” (in: MGH LL. I. szerk.: Karl, ZEUMER, (Hannover-Leipzig, 1902. 10. p.)
- ²⁶ Ernst, LEVY: Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationsrecht (Weimar, 1956. 80. és k. pp.)
- ²⁷ Lex Burgundionum 21.: „(1) Si quis inconsulto domino, tam Burgundio quam Romanus, originario aut servo solidos commodaverit, pecuniam perdat.” (in: MGH, szerk. von SALIS 60. p.)
- ²⁸ LEVY 150., 343. és k. pp.

- ²⁹ Harald, SIEMS: Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen (Hannover, 1992. 138. p.)
- ³⁰ Lex Burgundionum 99. „XCIX. De venditionibus, quae sine testibus scribuntur. 1. Si quis mancipium, aut agrum aut vineam, aut aream vel domum factam in quocumque loco comparaverit, iubemus, ut, si non fuerit firmata aut subscripta, pretium perdat; certe si loci illius consistentibus scriptura ipsa subscripta aut signata non fuerit, aut septem aut quinque testibus. 2. Certe si quinque testes ad praesens inventi non fuerint, tres idoneos testes loci illius consistentes, quorum fama nunquam maculata est, praecipimus subscribendos; certe si non, invalidam scripturam ipsam iubemus esse.” (in: MGH, szerk. von SALIS 113. p.)
- ³¹ LEVY: West Roman Vulgar Law. The Law of Property (Philadelphia, 1951. 161. p.)
- ³² Lex Burgundionum–Constitutiones Extravagantes XXI,9.: „Quicumque mancipium alienum de Francis comparaverit, testibus idoneis hoc adprobet, quantum et quale pretium dederit, et hoc testes illi iurati dicant: 'Nobis praesentibus pretium dare vidimus; sed nec ille, qui mancipium comparavit, nullam fraudem aut conludium cum inimicis fecit'. Quod si testes idonei taliter sacramenta dederint, quantum pretium dedit, tantum recipiat; nec pastum requirat, et mancipium cuius fuerat sine mora reddatur.” (in: MGH, szerk. von SALIS 121. p.)
- ³³ Lex Burgundionum–Constitutiones Extravagantes XXI,9. (in: MGH, szerk.: von SALIS 121. p.)
- ³⁴ Lex Burgundionum 56,1.: „LVI. De servis in Alamannia comparatis. (1) Si quis servum alienum in Alamannia redemerit, aut pretium dominus reddat, aut servum habeat qui redemit; quod tamen a praesenti tempore praecipimus custodiri. (2) Ceterum si ingenuus rogans redemptus fuerit, pretium suum emptori reddat.” (in: MGH, szerk. von SALIS 91. p.)
- ³⁵ vö. Codex Theodosianus V, 7, 2.; Codex Iustinianus VIII, 50, 20.; Lex Visigothorum V, 4, 21.
- ³⁶ Lex Burgundionum 56,2. (in: MGH, szerk. von SALIS 91. p., idézve: lásd feljebb)
- ³⁷ Lex Burgundionum, Prima constitutio 10., (in: MGH, szerk. von SALIS 33. p.)
- ³⁸ NEHLSSEN: Lex Burgundionum (in: HRG 2, Sp. 1908–1909.)

Rómában a hivatalnokok, a császárkorban pedig maga a császár is játékok rendezésével próbálta elnyerni a nép rokonszenvét. Népszerűségüket ezen felül a *iactus missilium* intézményének segítségével is növelni akarták. Szemléletesen mutatja be ezt az eljárást Cassius Dio: „...Ezek a látványosságok száz napig tartottak. Közben Titus közszükségleti cikkeket is ajándékozott a népnek: kis fagolyókat szórt felülről a nézőtérre, ezek mindegyikén egy ábra volt, egyiken valamilyen étel, másikon ruha; ezen ezüst-, azon éppen egy aranyékszer, lovak ígásbarmok, lábasjóság, rabszolgák; s aki elkapott egy ilyen golyót, csak el kellett vinnie a beváltóhelyre, máris átvehette az ábrázolt holmit.”¹ Jogi szempontból felmerül ezzel kapcsolatban a kérdés, vajon hogyan szerzett tulajdont az ábrázolt dolgokon az, aki egy fagolyót, azaz *tesserát* megkaparintott.

Gaius szerint akik *missiliát* dobálnak a nép közé, bár nem tudják, hogy azokból ki mit kap el, mégis mivel azt akarják, hogy az, amit elkapnak, az a megszerző legyen, rögtön a dolog tulajdonosává teszik az illetőt.² Ugyanezt tartalmazza a iustinianusi tankönyv (Inst. 2,1,46) is, azzal a különbséggel, hogy az „ut ecce praetores vel consules” betoldással pontosítja, hogy kik

Gedeon Magdolna:

A tesserákon való tulajdonszerzés problematikája

szoktak ajándékokat szórni a nép közé. Bár valóban ez a két *magistratus* alkalmazta leginkább a népszerűség megszerzésének ezt a módját, hiszen a császárkorban ők gondoskodtak a játékok megrendezéséről, maga az uralkodó is többször felhasználta ezt az intézményt a nép iránti kegyének kifejezésére.³

A tulajdonszerzésről való felfogások egy része szerint ilyenkor *traditio in incertam personam*ról van szó, másik része szerint pedig *derelictio* által uratlanná vált dolog *occupatio*val történő megszerzéséről.⁴ Benedek Ferenc szerint – mivel a *tesserák* a pénzzel azonos elbírálást igényelnek – ilyenkor egy speciális *occupatio* történik, és a *iactus missiliumon* történő azonnali tulajdonszerzést kimondó szabály egy *lex specialis*, kivétel az alól az általános szabály alól, hogy a derelinkvált

dolgot a birtokba vevőnek elvben mindenkor el kell birtokolnia.⁵ Véleményem szerint ez a felfogás azonban csak abban az esetben lehet helytálló, ha a nézőtérén csak – a Benedek professzor által is említett – gabona-, színház-, és fürdőjegyek kerültek szétszórásra, melyek több rokonságot mutatnak a pénzzel, mint a Cassius Dio művéből vett idézetben szereplő *tesserák*.

A *iactus missilium* jogi megítélésének kérdéseire nem lehet pusztán a források elemzése alapján választ adni anélkül, hogy az egész intézmény célját, körülményeit megvizsgálánánk, melyhez jelentős segítséget nyújt Cassius Dio leírása. Abból kell kiindulni, hogy az *editor* a játékokat – főleg a köztársaság idején, de mint láttuk a császárkorban is – saját népszerűsége emelésére akarta felhasználni, amit azzal is fokozni kívánt, hogy a nézőket a látványosságokon túl pénzzel vagy a *tesserákon* feltüntetett dolgokkal is megajándékozta.

Ebben az esetben pedig a hangsúly az ajándékon van, hiszen a játékrendező akarata arra irányult, hogy adománya fejében a juttatásban részesülők tartsák meg őt jó emlékezetükben, és később szavazatok formájában vagy egyéb módon viszonzozzák jószágát. Ezt támasztja alá Cassius Dio is, aki leírásában a *donatio*-t, azaz az „ajándékozott” szót használja. Itt tehát nem arról van szó, hogy a játékok rendezője a számára felesleges dolgokat kidobálta, azaz derelinkválta, és nem törődött azok további sorsával,⁶ hanem tudatosan, ha bizonytalan személynek is, de át akarta adni őket. Ez végbemehetett volna úgy is, hogy a nézők sorba állnak, és az *editor* egyenként mindenkinek átadja az ajándékokat. Ez a módszer azonban a nagyszámú publikumot tekintve nehézkes és időigényes lett volna, ezért találták ki a *tesserákat*, melyeket egyszerűen szétdobáltak a nézőtérre. Ekkor pedig egy speciális *traditio* ment végbe, melynek *causája* a *donatio* volt.

Mint láttuk, a *tesserákon* különféle jelek voltak, amiket az erre a célra fenntartott helyeken be lehetett váltani. Az így megkapott dolgok között lehettek „lovak, ígásbarmok, lábasjóság, rabszolgák”, azaz *res mancipi*nek számító dolgok is, melyek tulajdonát csak *mancipatio* útján lehetett volna átruházni. Így véleményem szerint azért volt szükség az azonnali tulajdonszerzést kimondó szabályra, hogy a *res mancipi*in, amit ily módon nem *mancipatio*val, hanem csak *traditio*val ruháztak át, elbirtoklás nélkül, azonnal tulajdont lehessen szerezni. Amikor már nem volt szükség *mancipatio*ra, a *res nec mancipi* esetében pedig a kézről-kézre történő átadást mellőzték, az ajándékozó tulajdonátruházó

szándékára tekintettel kellett megerősítenie a jogtudósnak, hogy a *tesserát* elkapó a dolgon rögtön tulajdont szerez. Azt is ki kell emelnünk, hogy a *iactus missilium*ra vonatkozó szabály mind a Digestában, mind Iustinianus *Institutióiban* közvetlenül, a *traditio symbolica*ra példaként felhozott eset után szerepel, mely szerint a raktárban elhelyezett dolgokat a kulcs átadásával is átadottaknak kell tekinteni.⁷ Ezt szem előtt tartva, aki egy *tesserát* megkaparintott, nem akkor szerzett tulajdont, mikor az ábrázolt dolgot az átvevőhelyen átadták neki, hanem már rögtön, a dolgot jelképező fagolyó megszerzésének a pillanatában.

Az *occupatio*val történő tulajdonszerzésre is találhatunk példát az arénában. Megtörténhetett ugyanis, hogy a *venatio*khoz túl sok állatot szállítottak Rómába, melyek etetése és gondozása hatalmas összegeket emésztett volna fel a császári kasszából. Ezért az uralkodó, hogy megszabaduljon a felesleges állománytól, szétosztogatta a vadakat.⁸ Gordianus császár például az erdőknek berendezett amfiteátrumban szétengedte az állatokat, és a nézők elfoghatták közülük a kívánt példányokat.⁹ A különbség a *iactus missilium*hoz képest az, hogy a császár itt ténylegesen derelinkválta az állatokat, hiszen az akarata arra irányult, hogy azok ne tartozzanak a tulajdonába, ne neki kelljen többé az ellátásukat finanszírozni. Az ily módon uratlanná vált állatokon pedig a nézők – a vadászathoz hasonlóan – *occupatio*val szerezhettek tulajdont.

A *iactus missilium*nál a *traditio* során azonban nemcsak az átvevő volt *incerta*, hanem a dolog is, amit megszerzett. Az ügyletben egy szerencseelem is meghúzódott, hiszen míg egyesek esetleg csak egy zsemlét szereztek, mások egy rabszolgát vihetek haza. Ezt kihasználva a spekulánsok, akik nem akarták magukat a tömegben összetapostatni, előre megvették a nézőktől azt, amit majd azok a látványosságok alatt szereznek.¹⁰ A *missilium* előre való megvétele az *emptio spei* egyik esetének számított.¹¹ Azok pedig, akik így előre megvásárolták a *missiliát*, azok valószínűleg a beváltóhelyeknél várták meg az eladókat, hogy azok az értékeőbb zsákmánnyal nehegy elillanjanak.

Kr. u. 217-ben a *praetorok* felhagytak a játékokon való ajándékszórással, kivéve a *Floralia* ünnepét, ahol babot és borsót később is osztogattak.¹² Az egyéb *magistratusok* és a császár által rendezett játékokon azonban továbbra is fennmaradt ez a szokás, hiszen még a iustinianusi Codexben is találhatunk erre vonatkozó tiltó rendelkezést.¹³

Jegyzetek

¹ DIO 66, 25, 4-5 (KAPITÁNYFÉNY István ford.); ld. még DIO 62, 18, 1-2; 67, 4, 4.

² GAI. D. 41, 1, 9, 7.

³ Suet. Cal. 18; Suet. Dom. 4; Suet. Nero 11; SHA Elag. 22.

⁴ Ld. BENEDEK Ferenc: Így szórták a pénzt Rómában. (Jogtudományi Közöny, 37. évf. 1982. 701–704. p.)

⁵ BENEDEK: i. m. 706. p.

⁶ A iustinianusi *Institutiókban* szereplő szabály szerint ugyanis azok a dolgok tekinthetők derelinkváltnak, melyeket a tulajdonosuk azzal a szándékkal dobott el, hogy azok többé ne tartozzanak az ő dolgai közé (I. 2, 1, 47).

⁷ GAI. D. 41, 1, 9, 6.

⁸ Roland, AUGUT: Kegyetlenség és civilizáció. (Bp. 1978. 154. p.)

⁹ SHA Gord. 3.

¹⁰ Ludwig, FRIEDLÄNDER: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgange der Antonine. (Leipzig, 1869. II. 174. p.)

¹¹ Pomp. D. 18, 1, 8, 1.

¹² FRIEDLÄNDER: Die Spiele. Handbuch der römischen Alterthümer, Hrsg. von J. Marquardt und Th. Mommsen (Leipzig, 1885. 497. p.)

¹³ C. 12, 3.

A gazdasággal és a gazdálkodással összefüggő kérdések közül a büntetőjogi értékelés középpontjában a társadalom tagjainak gazdasági tevékenysége áll, melynek célja az anyagi javak előállítás, valamint különféle szolgáltatások teljesítése. E folyamat során gyakran létrejön a gazdasági életben mindennapnak tekinthető, a hitelező és az adósa között fennálló sajátos jogviszony, amely – ideális esetben – a tartozás kiegyenlítésével megszűnik. Bizonyos esetekben azonban a tartozás kiegyenlítésére nem vagy nem megfelelően kerül sor. A magyar jogrendszerben erre a nemkívánatos helyzet megoldására irányuló különféle – magánjogi és közjogi jellegű – jogintézményeket is felfedezhetünk.

Vannak olyan magatartási formák, amelyekre – a jogalkotó mindenkor megítélésétől függően – akár büntetőjogi jogkövetkezményt is lehet, illetve kell alkalmazni. Hangsúlyozzuk, hogy a jogalkotó csupán néhány – általa meghatározott, és a hitelezők érdekeit sértő – cselekményt rendel, illetve rendelt büntetni, vagyis csak ezek a cselekmények képeznek, illetve képeztek bűncselekményt.

A történelmi–gazdasági változások – természetesen jelentős történelmi előzményekkel – a 19. századra jutottak el olyan szintre, hogy a hitelezők érdekeit sértő, illetve veszélyeztető bűncselekmények viszonylagos önállóságra, mégpedig kodifikált önállóságra tettek szert. E körből feltétlenül említenünk kell a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 290. §-ában szabályozott csődbüntett – az 1878. évi V. törvénycikkben (a Csemegi-kódexben) szereplő – történelmi előzményének tekinthető, a csalárd és vétkes bukás elnevezésű tényállást. Jelen munkában csupán a bukás csalárd alakzatával foglalkozunk.

A mai csődbüntett tényállásának tartalmilag többé-kevésbé megfelelő első változata az 1807-ben, Ferenc császár által kiadott dekrétumban található meg. A tényállás fejlődésének következő állomása az 1840. évi XXII. törvénycikk volt, amely már különbséget tett a „hamissággal párosult bukás” és a „vétkes gondatlanságból eredő bukás” esetei között. E törvénycikk rendelkezett a „csődület”-ről és különbséget tett a hamisság, illetve vétkesség között. A törvénycikk 130. §-a szabályozta a hamis bukást, míg a 131. § a vétkes gondatlanságból eredő bukást szabályozta. Az 1844. évi VII. törvénycikk pontosította, illetve kiegészítette az 1840. évi XXII. törvénycikket, azonban alapjaiban nem változtatta meg a jogszabályt, mivel a cselekmény jogalkotói megítélése sem változott jelentős mértékben. Átfogó módosítást jelentett ugyanakkor a 1874. évi XXII. törvénycikk, amely – egyebek mellett – módosította az elkövetési magatartások körét is.¹

Ilyen előzményeket követően született meg hazánk első Büntető Törvénykönyve, a Csemegi-kódex néven is ismert 1878. évi V. törvénycikk. A kódex megalkotása során Csemegi Károly elsősorban a német, a francia, a belga és az olasz büntető törvénykönyvekre, illetve javaslatokra támaszkodott, azonban – a csalárd és vétkes bukás vonatkozásában feltétlenül – tekintettel

Madai Sándor:

A csalárd bukás néhány történelmi és dogmatikai kérdése

volt a korábbi magyar jogi szabályozásra is. Mindezen hatásokat egyértelműen tükrözi a kódex egésze, amelynek elfogadását hosszas bizottsági viták előzték meg. A Csemegi-kódex a csalárd és vétkes bukás tényállását a XXXV. fejezetében rögzítette. A Csemegi-kódex ezen rendelkezései 1932-ig maradtak hatályban, amikor is hatályba lépett a hitelsértésről szóló törvény, és újraszabályozta a fenti elkövetési magatartásokat.²

Mielőtt részletesebb fejtegetésekbe bocsátkoznánk, ki kell térnünk a bukás fogalmának meghatározására. A kiindulási pont a bukás jogi tárgya, amely mint fent említettük a hitelezők vagyona, illetve vagyoni értékük. Büntetendőnek volt tekintendő az, aki büntetőjogilag releváns magatartásával adósságának megfizetésére képtelenné vált, vagy ezt színelte. A bukás tehát a hitelezők jogainak sérelme vagy veszélyeztetése a fizetésképtelenség színlelésével vagy előidézésével. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a fizetésképtelenség olyan állapot, amely fennállhat, illetve bekövetkezhet akkor is, ha az adósnak ugyan van vagyona, azonban az nem áll a rendelkezésére. A későbbiekben részletesen utalunk rá, hogy a Csemegi-kódex – egyéb körülmények fennállása esetén – az úgynevezett anyagi csődöt rendelte büntetni, vagyis azt, amikor az adósnak egyáltalán nem volt vagyona.³

A fenti kérdéssel kapcsolatban a jogtudományban négy álláspont alakult ki.⁴ Az első szerint a csődeljárás lefolytatása, pontosabban megkezdése mint büntethetőségi kritérium szerepel, vagyis a csődeljárás megindítása nélkül a cselekmény a büntetőjog territóriumán kívüli cselekmény marad. A következő elmélet szerint csak akkor büntetendő a bukás, ha a fizetésképtelenség és a csődeljárás megindítása emiatt történt, vagyis az eseményeknek ok-okozati összefüggésben kell állniuk egymással. A harmadik megoldás szerint akkor büntetendő a bukás, ha azt bűnösen követték el. A negyedik teória szerint tiltott és büntetendő cselekmény a hitelezői érdekek sértése vagy veszélyeztetése, ez azonban csak abban az esetben merülhet fel, ha a csődeljárást megindították, vagyis a csődnyitás megtörtént. Angyal Pál egyébiránt ez utóbbi elméletet fogadja el, „azzal a hozzáadással, hogy a csődnyitás az ezt megelőzőleg, egyidejűleg vagy követően elkövetett s a hitelezők érdekeit sértő, illetve veszélyeztető cselekmény értékelésének lehetőségét biztosító oly miliőt teremt, melyben a tiltott s különben is büntetést érdemlő visszaélés a feltétlen büntetendőség színét ölti fel.”⁵

A Csemegi-kódex szövegében ugyan expressis verbis a csődnyitás, mint a bűncselekmény elkövetésének

alapvető kritériuma nem szerepel, azonban a törvény-cikk – s látni fogjuk, mintegy szinonimaként – használja a *vagyonbukott* kifejezést.⁶ A korszakban két megközelítésben használták e terminus technikust. Az egyik értelemben ezzel volt illethető az, akinek vagyona az adósságok kifizetésére nem elegendő, vagyis a passzívái meghaladják az aktíváit. A Csemegi-kódex azonban nem azonosul ezzel a tartalommal, hanem új, technikai jellegű megközelítésben használja a kifejezést, értve alatta azt a személyt „*ki ellen a csőd jogérvényesen megnyitattott*”.⁷

Az indokolás: „*Nem terjed ki tehát a szakasz azon egész területre, a melyet átfoglalnia szükséges lenne, s nevezetesen nem terjed ki azon személyekre, a kik ellen csőd nem nyitattott ugyan, de a kik fizetéseiket megszüntették, és az 1-4. pontokban körülírt cselekményeket azért követik el, hogy hitelezőiket a követeléseikből való leengedésre, vagy károsító moratóriumokra kényszerítsék; vagy pedig hogy azokat - egész követelésükre nézve csalárdul megkárosítsák. Bár a hézag tagadhatlan, mindazonáltal azon nézetben valánk: hogy a fizetések beszüntetésének hatálya iránti rendelkezés, valamint annak meghatározása, hogy mi értetik a fizetések megszüntetése alatt, a csődtörvénybe tartozik, s hogy büntetőtörvénykönyv, itt úgy, mint sok más kérdésben, a létező jogállapotra, s e kérdésben csakis a hatályban levő csődtörvényre támaszkodhatik, melynek sem kiegészítése, sem módosítása nem tartozhatik a büntetőtörvénykönyv feladataihoz.*”⁸

Az 1878. évi V. törvény cikk kodifikációja során elsődlegesen a csalárd (illetve a vétkes) bukás törvénybeli elhelyezésének kérdése kapott jelentős hangsúlyt. Az első eldöntendő kérdés az volt, hogy a deliktum közérdek avagy az egyes egyének érdeke ellen irányul-e. A jogtudomány korabeli olasz és német képviselőinek többsége a közérdek ellen irányuló támadást látta a csalárd bukás elkövetésében, ezzel szemben a Csemegi-kódex az egyéni érdek ellen intézett támadásra helyezte a hangsúlyt a törvény cikk megalkotása során, mégpedig azért, mert – és ez az indokolásból egyértelműen kitűnik – a bukás csak azokat károsítja, akik hiteleztek az elkövetőnek, vagyis ez a kör – bár az elkövetés körülményeitől függően lehet akár nagyobb számú is – pontosan behatárolható, és nem lehet olyan nagy, hogy e hitelezők érdeke közérdeket képezzen, annál is inkább, mert a sértettek száma már a cselekmény elkövetése előtt konkretizálva van, mivel a bűncselekmény elkövetésének előfeltétele – egyéb kritériumok mellett – az, hogy fennálljanak nem teljesített magánjogi követelések.⁹ Természetesen előfordulhatott, hogy a bukást nagyobb gazdasági társaság szenvedte el, és így a sértettek köre szélesebb volt, ez azonban a bűncselekmény elkövetésére hatást nem gyakorolt, mivel a bukás elszenvedője a tényállásban nem volt közelebről meghatározva.

A következő kérdés, amely felmerült a kodifikátorban, hogy a bukás elkövetője csak és kizárólag kereskedő lehessen-e, vagy pedig tágabban húzzák meg a lehetséges elkövetők körét, hogy nem-kereskedő is a bűn-

cselekmény alanyává válhasson. A törvény cikk előkészítői végül a második megoldást választották, mégpedig azért, mert nem láttak különbséget aközött, hogy a hitelezők jogos követeléseit egy kereskedő vagy egy nem-kereskedő játszotta ki. A korábban említett három törvény cikkre is utal az Indokolás (1840. évi XII., 1844. évi VII. és az 1874. évi XXI. törvény cikk), és hangsúlyozza, hogy már azok sem tettek különbséget kereskedő és nem kereskedő között. Természetesen az olyan elkövetési magatartásoknál, ahol az elkövető csak kereskedő lehet, külön megjelölték e kritériumot. Az indokolás így szól: „*Mi indokolja tehát, hogy e kis fűszerkereskedő bukás esetében külön törvény alá rendeltsék, ama vaspálya-vállalkozó, vagy nagybérő, vagy a hadsereg szükségleteinek szállítója pedig - kivéve legyen azon törvény rendelkezése alól. Mind az, a mi a bukást csalárdná, vagy vétkessé teszi, egyaránt előfordulhat az egyiknél, mint a másiknál; a mi pedig a bukás közvetett eredményét, a nagyobb mérvű veszélyt, a bukásnak viszhatását az általános hitelviszonyokra illeti: a kis kereskedőnek bukása által mindezen szempontok érintetlenül maradnak, vagy csak igen csekély mértékben érintetnek meg; míg ama nem-kereskedő bukása, valóságos convulsiókat, s egy egész vidék szerencsétlenségét vonhatja maga után...Mindezen okoknál fogva helyesebbnek, igazoltabbnak találtuk, a kérdéses delictum kiterjesztését - a nem-kereskedőkre is; természetesen azon megszorításokkal, melyek oly cselekmények, illetőleg mulasztások tekintetében szükségesek, a melyek csak is kereskedőknél fordulhatnak elő.*”¹⁰

Szintén elvi igénnyel merült fel a törvényjavaslat megfogalmazása során, hogy a büntetendő bukással kapcsolatos kérdéseket a büntetőtörvénykönyvnek kell-e tartalmaznia, avagy a csődtörvénynek? Egyebek mellett egy meglehetősen nyomatékos indokkal támasztja alá a tervezet készítője érvelését: a bűncselekmények meghatározására „találták ki” a büntető törvénykönyvet, s emiatt a csalárd bukásnak is szükségképpen itt kell szerepelnie, bár a korszakból nem egy, az ellenkező álláspontot elfoglalt büntetőtörvény említhető, így például a korabeli belga vagy az olasz Btk. csupán részrendelkezéseket tartalmaz e bűncselekményre vonatkozóan.¹¹ A modern kor jogásza szemével vizsgálva a kérdést, valóban sajátos megoldásnak tűnik egy bűncselekményt nem, vagy nem csak a büntető törvénykönyvben szabályozni.

A fenti gondolatmenettel megegyező tartalmú, bár egyes kérdéseket összekapcsoló nézet is megfigyelhető a korabeli jogtudományban.¹² Eszerint a közérdek (köz-hitel) sérelme összefügg azzal, hogy a bukást kereskedő vagy nem kereskedő követi el, tekintettel arra, hogy ez a – francia jog nyomán kialakult – nézet csak abban az esetben ismeri el a közérdek sérelmét, ha a bukást kereskedő követi el. Emögött pedig az a megfontolás húzódik meg, hogy a hitel jogintézménye – létjogosultságát természetesen magánszemélyek között is elismerve – csupán kereskedelmi forgalomban szükségszerű, és mivel a kereskedelem és a „nemzetek élete” között szoros összefüggés van, ezért az ilyen vonatkozású bu-

kások feltétlenül közérdeket sértenek.¹³ A Csemegi-kódex – amint fent jeleztük – nem fogadta el a bukás közérdeket sértő, illetve veszélyeztető jellegét, kiindulva abból, hogy a bűncselekmény jogi tárgya¹⁴ a hitelezők vagyona, s a büntetőjog eszközeivel is védeni kell az ennek büntetendő csorbítására irányuló vagy ezt eredményező magatartástól a hitelezőket.¹⁵

A tényállásban meglehetősen komoly szerep jutott az okozott kárnak, mivel a 415. §-ban a jogalkotó 2000 forintban határozta meg azt a határ, amely a szabadságvesztés büntetés fokozatára és tartamára egyaránt irányadó, mivel 2000 forintot meg nem haladó kár bekövetkezése esetén a büntetés három évig terjedő börtön fokozatban végrehajtandó szabadságvesztés büntetés volt meghatározva, addig ezen összeg felett már öt évig terjedő fegyház volt a büntetés.¹⁶ Ezzel összefüggésben felmerülhet, hogy a megjelölt összeg milyen vonatkozásban jöhet számításba?¹⁷ Akkor, ha a passzívák haladják meg a 2000 forintot, vagy pedig akkor, ha a bukással okozati összefüggésben keletkezett kár haladja meg a 2000 forintot? A kérdés megoldásához nem nyújt segítséget az Indokolás sem, mivel eredetileg a miniszteri javaslatban csupán egy büntetési tétel szerepelt, és a két különböző büntetési tétel az igazságügyi bizottság javaslatára került a kódexbe, mégpedig azért, mert: „a veszély, a kár nagysága, minden számbavehető jogtudós szerint, helyes eleme a büntetés arányosításának.”¹⁸ Az igazságügyi bizottság javaslata szerint egyébként már 500 forintot meghaladó kár esetén is a súlyosabb büntetési tételt kellett volna alkalmazni, azonban Teleszky István következő javaslatára a 2000 forintos határ került a kódexbe: „Helyesnek tartom, hogy a hamis bukás lehetőleg szigorúan büntetessék, és sok jót várok e tekintetben a törvényjavaslatról, nem ugyan épen azért: mert nagyon szigorú büntetéseket szab; hanem főleg azért, mert szabatosan megállapítja ugy a hamis, mint a vétkes bukás eseteit. Mégis különös tekintettel arra, hogy a fegyházbüntetésnek a törvényben elfogadott minimuma két esztendő és annak egy évre való leszállítására tett indítvány a jogügyi bizottságban többségre nem talált, a hamis bukás büntetésének oly mérvben való kiszabását, hogy három évi börtönnel büntessék, akkor, ha 500 frtot meg nem halad a kár, és ha a kár az 500 frtot meghaladja, 5 évig terjedhető fegyházzal büntetessék: túlszigorúnak tartom. Azt hiszem, hogy a törvényjavaslat egyéb §§-ai, nevezetesen a 361. és a 378. §§-al való összhang is megkívánja, hogy ne 500, hanem 2000 frt vétessék fel mint határösszeg a nagyobb büntetés alapjául, mint ez az idézett §§-ban a csalásnál és az okirathamisításnál is felvételik. Ennélfogva indítványozom, hogy a 415. §-ban előforduló „500” helyett „2000” szó tétessék. Ezzel úgy hiszem, elég súlyosan meg van büntetve a hamis bukás.”¹⁹

A fentiekből is érezhettük, hogy a kódex e ponton mellőzi a kellően pontos meghatározottságot, ezért a jogalkalmazáshoz feltétlenül szükséges egyértelműsítés a jogtudományra és a bírói gyakorlatra maradt. Bár

a korszakra jellemző bírói gyakorlat is ingadozó volt ennek a kérdésnek a megítélésében, azonban – talán nem teljesen alaptalanul – elfogadhatjuk a következő álláspontot: az „okozott kár” kifejezés alatt a cselekmény eredményeként keletkező kárt kell érteni.²⁰ Ezzel ért egyet Finkey Ferenc is.²¹

A korabeli bírói gyakorlat eleinte és túlnyomó részben a súlyosabb felfogást követte, vagyis azt, hogy az okozott kár a meg nem fizetett követeléseket jelenti – és nem pedig a család bukás eredményeként jelentkező kárt – és már ebben az esetben alkalmazandó a súlyosabb büntetési tétel. A szolnoki királyi törvényszék 1887. december 14-ei, 1669. számú ítéletében alkalmazta a 415. §-t, mert a közados tartozásainak csupán 70%-a lett kifizetve, s a fennmaradó 30% pedig 2000 forintnál több volt.²² Szemléletbeli változást jelentett evonatkozásban a Kúria 1888. június 13-i, 1397. számú ítélete, melyben – a királyi tábla a vádlottat a 415. § első tétele alapján, a 92. § alkalmazásával²³ börtönben végrehajtandó szabadságvesztés büntetésre ítélte – a Kúria más álláspontra helyezkedett: „Tekintve, hogy annak a vagyonnak értéke, mely a kedvezményben részesített hitelező követelésének kielégítésére fordított, s így annak a kárnak összege, mely e kedvezmény által okoztatott, 2000 frtot tul nem halad, vádlott büntetése a btkv. 92. §-nak mellőzésével a 415. §. 2. tétel alapján állapítatik meg.”²⁴

A Kúria 6707/88. számú ítéletében szintén ezen okfejtést fogadta el: „Tekintve, hogy W. Miksának kielégítése által a többi hitelezőnek okozott kár 2000 frtot tul nem halad ... a büntetés kiszabásánál a btkv. 92. §-ának mellőzésével a btkv. 415. §-a I. bekezdésének második tétele alkalmaztatik.”²⁵ Megjegyzendő, hogy a fenti ítéletek nem jelentik azt, hogy a Kúria gyakorlata egyöntetűen az említett irányba változott volna, mivel – szintén a Kúria által hozott egy másik, a 11210/88 számú ítélet – a korábbi álláspontot fogadta el, és az alapján állapította meg a vádlott büntetőjogi felelősségét.²⁶

A kezdeti ingadozást követően viszont Angyal Pál már egyértelműen így foglal állást: „A kár összegének meghatározásánál némi ingadozás után ma már állandó és helyes gyakorlata a Curiának, hogy nem a vagyon és a tartozások összege közötti különbséget az irányadó, hanem a hitelezőnek a kára, mely a közadosnak a bűnösség kimondásának alapjául szolgáló cselekményéből származott...”²⁷ Megjegyzendő, hogy a jogtudományban sokkal hamarabb és határozottabban kialakult az Angyal-féle felfogással egyező álláspont, mint ahogyan azt a joggyakorlat – kritika nélkül és egysegesen – elfogadta volna.²⁸

Talán nem felesleges megjegyezni, hogy volt olyan szerző, aki az egész – 415. §-ra vonatkozó – polémiát indokolatlannak tartotta.²⁹ Kiindulási pontja a hivatkozott szakasz nyelvtani értelmezése volt. Eszerint a Csemegi-kódex e szakasza csak és kizárólag a család bukásról, és nem pedig a bukásról – mint általánosabb és átfogóbban értelmezendő kategóriáról – szól. A család bukás ugyanis egy olyan jogi terminus technikus, amely

alatt az anyagi csőd, tehát a vagyonbukás, valamint a 414.§-ban rögzített cselekmények együtt értendők. Ez egyébiránt következik abból is, hogy a büntetőjog a bukást, tehát azt, hogy valaki csődbe jut, nem szankcionálja, hanem csupán az így – vagyis bukottként – elkövetett bizonyos magatartásokat fogja a büntetőjog esz-

közeivel értékelni. A kár nagysága – a fentiekből következően – a törvényhozó által a kódexben taxatív módon meghatározott elkövetési magatartások megvalósításával okozott kár mértékét jelöli.³⁰ Mint korábban jeleztük, a bírói gyakorlat végül is – némi késéssel ugyan –, de elfogadta ezt a nézetet.

Jegyzetek

- ¹ A csalárd és vétkecs bukás történetének rövid áttekintésére lásd FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*, (Bp., 1902, 620. p.) és EDVI ILLÉS Károly: *A Büntetőtörvénykönyv magyarázata*, III. kötet, (Bp., 1894, 392–393. p.) A csalárd bukással kapcsolatos kérdések rövid áttekintésére lásd: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*, (Bp., 1899, 741–744. p.)
- ² DR. UDVAROS Judit: *A csődbüntetés a hatályos magyar büntető törvénykönyvben*. In: DR. PUSZTAI László (szerk.): *II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium*, (Bp., 1994, 231–242. p., 231. p.)
- ³ A korabeli Európában különböző megoldásokat alkalmaztak: Belgiumban vagy Olaszországban a büntetőeljárás lefolytatásának előfeltétele volt a „csődnítás”, míg Németországban erre nem volt szükség.
- ⁴ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 5. – Okirathamítás, bélyeghamisítás, védjegybitorlás, csalárd és vétkecs bukás*, (Bp., é.n., 149–150. p.)
- ⁵ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 5*, i.m. 150–151. p.
- ⁶ Fayer László erről így vélekedik: „A magyar törvény a csalárd és vétkecs bukás fogalmát a csődnítás előfeltételéhez köti. Szokatlan ez ugyan, a mennyiben a külföldi törvények többnyire a fizetések beszüntetését vagy a fizetéseképtelenséget veszik alapul; s ez a kereskedelmi fejlődés magas fokán álló államokban helyes is: de a magyar törvény rendszere azon előnnyel jár, hogy biztos elhatárolást állít fel a bíró számára.” FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*, II. kötet, (Bp., 1905, 486–487. p.)
- ⁷ HEIL Fausztin: *Adalékok a bukás kérdéséhez I*, (Ügyvédek lapja, XIII. évfolyam, 1896, 41. szám, 3. p.) Ebből következően nem lehetett megállapítani e bűncselekményt abban az esetben, ha a csődeljárás megindítása valamilyen ok folytán elmaradt.
- ⁸ A későbbiekben azonban felmerült az igény arra, hogy „a büntető intézkedések a fizetéseképtelenségnek azon eseteire is kiterjesszenek, amelyekben csőd nem nyitattott.” ZÖLDY Miklós: *A fizetéseképtelenség büntetőjogi vonatkozásai*, (Jogállam, XXVII. évfolyam, 1928, 427–432. p., 427. p.)
- ⁹ Angyal Pál már így fogalmaz: „Ahhoz nem fér kétség, hogy a büntetést érdemlő visszaélések a vagyon elleni bűncselekmények nagy csoportjába tartoznak...” ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 5*, i.m. 147. p.
- ¹⁰ A Csemegi-kódex XXXV. fejezetének Indokolása, Az 1875. évi Augustus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai, IX. kötet, Hiteles kiadás, (Bp., 1876, 345–346. p.)
- ¹¹ Külön érdekesség még, hogy ekkoriban Belgiumban és Olaszországban nem-kereskedők ellen csődeljárást nem is lehetett indítani.
- ¹² Lásd például HEIL Fausztin: *Adalékok a bukás kérdéséhez I*, i.m. 2–4.p.
- ¹³ HEIL Fausztin: *Adalékok a bukás kérdéséhez I*, i.m. 2. p.
- ¹⁴ Jogi tárgy formai szempontból az, amit a bűncselekmény támad, és a büntetőjog véd.
- ¹⁵ Egyébiránt a kereskedő és a fizetéseképtelenség büntetendő alakzata közötti összefüggés értékelése két féle lehet: vagy a büntető törvénykönyvben büntetik másként a kereskedő által elkövetett bukást, vagy a bíró a büntetés kiszabása során értékeli az elkövető kereskedő voltát.
- ¹⁶ Megjegyzendő, hogy a büntetőeljárás lefolytatása során – anyagi jogi szempontból – nem volt szükség a kár pontos mértékének

- megállapítására, tekintettel arra, hogy amennyiben bizonyítottá vált, hogy az okozott kár a 2000 forintot meghaladta, úgy a súlyosabb jogkövetkezmények alkalmazhatóak voltak.
- ¹⁷ Említendő, hogy a törvényjavaslat eredeti szövegében nem volt szó a kár nagysága szerinti megkülönböztetésről: Erre vonatkozóan lásd a törvényjavaslat eredeti szövegét. Az 1875. évi Augustus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai, II. kötet, Hiteles kiadás, (Bp., 1876, 222–223. p.)
- ¹⁸ LÖW Tóbiás (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye II*, (Bp., 1880, 809. p.)
- ¹⁹ Az országgyűlési vitára lásd: Az 1875. évi Augustus 28-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója, XI. kötet, Hiteles kiadás, (Bp., 1877, 180. p.)
- ²⁰ HEIL Fausztin: *Döntvények kritikai fejtegetése*, (Jogtudományi Közlöny, 1889. évi 15. szám, 120. p.)
- ²¹ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*, i.m. 622. p.; Edvi Illés Károly szerint okozott kár alatt „a hitelezők összessége által, a bukás következtében szenvedett kár értendő.” EDVI ILLÉS Károly: *A Büntetőtörvénykönyv magyarázata*, i.m. 406. p.
- ²² VARGHA Ferencz: *Controvers kérdések a csalárd és vétkecs bukásnál I*, (Magyar Igazságügy, 1892. évi 37. kötet, 281–295. p., 288. p.)
- ²³ A Csemegi-kódex 92. §-a: „Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatók, vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a cselekményekre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne: ez esetben ugyanazon büntetési nem a legkisebb mértékig leszállítható, és ha ez is túlságosan volna: határozott időtartamhoz kötött fegyház helyett börtön, - börtön helyett fogház, - fogház helyett pénzbüntetés, - ezen büntetési nemek legkisebb mértékéig állapítható meg. Halálbüntetés helyett tizenöt évi, - életfogytig tartó fegyház helyett pedig tíz évi fegyháznál kisebb büntetés a jelen § esetében sem állapítható meg.”
- ²⁴ *Büntető Jog Tára*, XVII. kötet, 318. p.
- ²⁵ *Büntető Jog Tára*, XVII. kötet, 320. p.
- ²⁶ *Büntető Jog Tára*, XVII. kötet, 382. p.
- ²⁷ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 5*, i.m. 163. p.
- ²⁸ HEIL Fausztin: *Döntvények kritikai fejtegetése*, i.m. 119. p. és VARGHA Ferencz: *Controvers kérdések a csalárd és vétkecs bukásnál I*, i.m. 288. p.
- ²⁹ HEIL Fausztin: *Döntvények kritikai fejtegetése*, i.m. 120. p.
- ³⁰ Az értelmezés megkönnyítésül álljon itt a következő példa: „A különböző csapások s veszteségek folytán, a melyek tekintetében még culpával sem terhelhető, vagyonbukottá lesz; s ily körülmények között egy 500 frt értékű értéktárgyat, pl. egy családi ékszer elrejt, vagy egy hitelezőjét ugyanily összeg erejéig kielégíti. Mint-hogy A.-nak okvetlenül tudnia kell, hogy ezen értéket hitelezőitől elvonja, a kiknek joguk van arra, hogy az valamennyiök kielégítésére fordíttassék, s így okvetlenül tudnia kell, hogy ezen cselekménye által az elvont érték erejéig hitelezőit károsítja, a btkv 414. §-ának tényálladéka kétségtelenül fenforog. De hogyan lehetne azt mondani, s mivel lehetne azt indokolni, hogy a hitelezőknek talán tízezrekre rugó vesztesége ezen 500 frtnyi érték elvonása által okoztatott? Holott bizonyos s magyarázatot sem igényel, hogy vádlott cselekménye csak 500 frttal emelte, nagyobbá tette a hitelezőknek vádlott ezen cselekményétől független s már előbb létezett veszteségét, károsodását.” HEIL Fausztin: *Döntvények kritikai fejtegetése*, i.m. 120. p.

Finkey Ferenc 1903-ban megjelent büntető eljárásjogi tankönyve szerint a törvénynek a büntetőeljárás alapvető célján – vagyis az anyagi igazság érvényesítésén – túl biztosítania kell azt is, hogy az ártatlanul kényszerintézkedésekkel, vagy büntetéssel sújtott személyek a szabadon bocsátáson túlmenően kártalanításban is részesülhessenek.¹

A kártalanításnak, mint a büntetőeljárás sajátos jogintézményének vizsgálata állandó aktualitással bír,² hisz a kártalanításra vonatkozó rendelkezések hatályos eljárási kódexünkben is sok vitára okot adó módon kerültek megfogalmazásra, hozzátevé, hogy a kártalanítással kapcsolatos ítélkezési gyakorlat távolról sem nevezhető kiforrottnak, még kevésbé egységesnek, amely megállapítás egyaránt igaz mind a jogalap, mind az összegyszerűség megállapításának mikéntjére.

Mindemellett szükségesnek látszik annak megjegyzése is, hogy az egyetemi büntetőeljárás jog oktatás során méltatlanul kevés szó esik a kártalanítási eljárás szabályairól, még inkább azok jogelméleti alapjairól.³

E benyomások sarkalltak arra, hogy a kártalanítás szabályozásának XIX. század végi magyar előzményeit keressem.

KÁRTALANÍTÁSI ELMÉLETEK ÉS A VONATKOZÓ SZABÁLYOK A KÜLFÖLDI ELJÁRÁSJOGOKBAN A XIX. SZÁZAD VÉGÉN

A XIX. század jogirodalmában éles vita bontakozott ki abban a vonatkozásban, hogy egyáltalán járhat-e kártalanítás az ártatlanul elszenvedett kényszerintézkedésekért, illetve elítélésért; és ha igen, akkor ennek mi a jogi alapja.

A fenti kérdés megválaszolásának jegyében három irányzat bontakozott ki.⁴ Ezek közül az első képviselői egyenesen tagadták a kártalanítás megalapozottságát, mondván, hogy az ártatlanul elítéltek, vagy előzetesen letartóztatottak az igazságszolgáltatás véletlen áldozatai, és mint ilyenek, nem lehet kártalanítási igényük az állammal szemben.

A második irányzat képviselői – így Ullmann, Liszt, Schwarze, Bar, Kronecker – nem ismerték el ugyan a kártalanítás jogalapját, mondván, hogy ezekben az esetekben a letartóztatás jogszerű, ha a gyanúok valakivel szemben fennáll, illetve azért sem, mert az államot nem lehet felelősségre vonni azért, mert szuverenitásából eredő felségjogait gyakorolja. Ennek ellenére az említett szerzők mindannyian azt az elvet vallották, hogy jogalap hiányában bár, de az államnak a méltányosság talajára helyezkedve ilyen esetekben kötelessége az ártatlanul szenvedettek kártalanítása. A magyar szerzők közül Fayer László – ez utóbbi irányzat követőjeként – maga is csupán szükséges rosszként, „*malum necessarium*”-ként említi a kártalanítás jogintézményét.⁵

Ezzel szemben Geyer, Stenglein, Kissling, Lilien-

Orosz P. Gábor

Az ártatlanul kiállott büntetésért járó kártalanítás szabályai az 1896-os Bűnvádi Perrendtartásban

thal, Niessen, Wahlberg, Balogh, Doleschall, és nem utolsó sorban Finkey – Bentham, Filangeri és Carrara nyomán – arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az államnak nem csupán méltányosságból, valamiféle kegyet gyakorolva kell helyt állnia, hanem a kártalanítás biztosítása jogi kötelezettség is egyben. Ahogy Finkey kifejti, a büntetőeljárásban megengedett kényszereszközök, mint az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság fogatosítására, valamint bárminemű büntetés alkalmazására az államnak csak és kizárólag a *valódi* bűnösökkel szemben van *valódi* joga. Amint azonban az ezeket elszenvedni kényszerült személyekkel kapcsolatban utóbb kiderül, hogy őket az állam ártatlanul sújtotta akár preventív, akár represszív eszközeivel, vitán felül áll, hogy az állam, illetve annak közegei hibásan, igazságtalanul jártak el, még akkor is, ha az eljárás alakilag jogszerű volt. Finkey a kártalanítás jogalapját az ilyen eljárás *anyagi* jogtalanságában látja, mondván, hogy ilyen esetekben olyan embert ér szenvedés, illetve kár, akinek az alkotmány által biztosított személyes szabadságjogai alaptalanul kerültek megsértésre.⁶

A Bp. konkrét szabályainak elemzését megelőzően érdemesnek tűnik röviden áttekinteni, hogy a világ néhány államának korabeli törvényhozása miként viszonyult az előzetes letartóztatásért járó kártalanítás kérdéséhez a XIX. század utolsó harmadában. E tekintetben a magyar eljárásjogi törvény indokolása valóságos kincsesbányát jelent, hiszen Ausztriától Japánig kalauzol bennünket a szabályozási módokat illetően.

Toscana volt az első, ahol már 1786-ban állami pénzalapot hoztak létre azzal a céllal, hogy az ártatlanul elítélteket kártalanítsák. Ugyanez történt *Szicília*ban 1819-ben. A kártalanításról kifejezett törvényi rendelkezés Toscanában 1853-ban, majd *Württembergben* 1868-ban született.

A *német* jogászgűlés négy alkalommal (1873-ban, 1875-ben, 1876-ban és 1882-ben) vette napirendjére a kártalanítás kérdését.

Philips és Lenzmann képviselők törvényjavaslatot terjesztettek a Birodalmi Gyűlés elé az iránt, hogy mind az ártatlanul elszenvedett szabadságvesztés büntetésért, mind az ártatlanul kiállt vizsgálati fogságért járjon kártalanítás.

A Birodalmi Gyűlés az indítványt 1882-ben egy jogtudósokból, bírákból, államügyészekből és ügyvédek közül összeállított 14 tagú bizottságnak adta át véleményezésre, amelyet Schwarze szász főállamügyész vezetett. Ez a bizottság is a kártalanítás megadása mellett foglalt állást, és – ahogy a magyar Bp. indokolásában olvashatjuk – *azt mindazonáltal nem az állam jogi kötelezettségére, hanem a kiegyenlítő igazság parancsára alapította, s ezt a parancsot is nem magánjogi elvekből, melyeknek a fennforgó kérdésre való alkalmazása joggal kifogásolható, hanem államjogi szempontokból származtatva le, melyek arra az alapgondolatra vezethetők vissza, hogy a polgárok a közügy terheihöz és egyéb követelményeihez hozzájárulni tartoznak, mely kötelességek teljesítését az állam közvetíti.*⁷

A bizottság javaslata az eredeti törvényjavaslatot a szabadságvesztésért járó kártalanítás eseteit tekintve pontosította, kiterjesztette az állam kártalanítási kötelezettségét az ártatlanul halálra ítélt családtagjai vonatkozásában, a vizsgálati fogságot illetően viszont csak szűk körben tette volna kötelezővé a kártalanítás megállapítását.

A javaslatból azonban nem lett törvény, mivel a birodalmi kancellár egyértelműen ellenezte a vizsgálati fogságnak a kártalanítás körébe való bevonását, és az elítéltek esetében is szélsőségesen szigorú feltételek fennállta esetén tartotta volna helyénvalónak a kártalanítást, ráadásul azzal, hogy annak összegéről a kancellárnak lett volna joga dönteni.⁸

Végül az 1898-ban hatályba lépett német törvény rendelkezett a kártalanításról, egyértelműen a fentebb bemutatott méltányossági elmélet talajáról megközelítve a kérdést.⁹

Az 1880-as spanyol, az 1882-es japán, valamint a szintén 1882-ben született indiai törvényjavaslatok sajátos megoldást találtak arra, hogy miként lehet az állam kártalanítási felelőssége fölött elsiklani, amikor csupán arra biztosítottak lehetőséget, hogy az ártatlanul előzetes letartóztatást elszenvedett terhelt kártérítési igényét az őt feljelentő személlyel szemben érvényesítse.

A korabeli kodifikációs törekvéseket tovább elemezve a Bp. indoklása nem kis ironiával titulálja az állami kompenzációra vonatkozó „halvány kísérletnek” az 1894-es belga törvényjavaslatot, amely csupán azt teszi a büntető ügyekben eljáró hatóságok kötelezettségévé, hogy a perújrafelvétel folytán meghozott felmentő ítéletet az ország hivatalos lapjában, valamint annak a vidéknek valamely lapjában is közzétegyék, ahol az alapügyben az ártatlanul elítélés megtörtént.

Portugáliában az 1884-ben hatályba lépett törvény az állam feltétlen kötelességeként állítja az ártatlanul elítélt polgárok kártalanítását, csakúgy, mint az 1892-es osztrák eljárásjogi törvény, az előzetes fogvatartással kapcsolatos kártalanítási kérdések azonban mindkét esetben kívül maradnak a szabályozás hatókörén.

A skandináv államok közül Svédországban 1886-ban, Norvégiában 1887-ben, majd Dániában 1888-ban iktatták törvénybe, hogy nemcsak az ártatlanul szabadságvesztésre ítélt személyeknek jár állami kártalanítás, de azoknak is, akik ártatlanul, saját hibájukon kívül vizsgálati fogságot állottak ki.

Parázs vita bontakozott ki Franciaországban a kártalanítás szabályainak 1895-ös külön törvénybe iktatása idején. A kormány által előterjesztett törvényjavaslat ugyanis egyértelműen a fentebb ismertetett méltányossági elmélet talaján állott, amikor lehetőségként kívánta szabályozni a kártalanítást, ezzel szemben a képviselőház a kártalanítás kötelező voltát kívánta törvénybe iktatni. A szenátus végül az eredeti szöveget fogadta el.¹⁰

Oroszországban 1900-ban – a kártalanítás territóriumát mondhatni eléggé szűken értelmezve – született egy cári rendelet, melynek értelmében azt, akit ártatlanul száműztek, vissza kell szállítani a lakóhelyére.

Ehhez képest érdekes, hogy Angliában – ahogy Mendelényi írja, az egyéni szabadság és jogbiztonság hazájában – a kártalanítás törvénybe iktatása még az 1930-as évekig sem történt meg, kártalanítás csak perújrafelvétel nyomán hozott felmentő ítélet esetén járhatott, amely csupán a perköltségek szorítkozott, ezen túlmenően a kormány méltányosságától függött a pénzügyi kártalanítás megadása.¹¹

A MAGYAR BŰNVÁDI PERRENDTARTÁS VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁSA

Az 1896-os magyar Bünvádi Perrendtartás indoklása az államnak az ártatlanul kiállott büntetésért fennálló kártalanítási kötelezettségét az alábbiak szerint vezeti le:

*Az igazság megsértésének birói ítélettel történt megállapítása azt vonja maga után, hogy a perrendtartásban az ártatlanul kiállott szabadságvesztés-büntetésért adandó obligatorius kártalanításnak több esete állapítandó meg, mint az az ártatlanul elszenvedett vizsgálati fogság tekintetében történik. Ebből az okból találta a javaslat kimondandónak, hogy mindazokat, a kik jogerős ítélet alapján szabadságvesztés-büntetést szenvedtek, vagy pénzbüntetést fizettek le, kártalanítás illesse, ha őket a bíróság újrafelvétel folytán a vád alól jogerős ítélettel felmentette, vagy ellenök kisebb büntetést állapított meg annál, a mit az alapperbeli ítélet alapján már kiállottak, pl. az alapperben megállapított rablás az újrafelvételkor lopásnak bizonyult, vagy az alapperben kimondott halmazatból valamely delictum az újrafelvételkor elesett.*¹²

A Bünvádi Perrendtartás 578. §-a alapján

Annak, a ki jogerős ítélet alapján szabadságvesztés-büntetést szenvedett vagy pénzbüntetést fizetett le, illetőleg a kitől a pénzbüntetést behajtották, kártalanításra van igénye:

1. ha újrafelvétel folytán jogerős ítélettel felmentették;

2. ha az újrafelvétel folytán jogerős ítélettel kisebb büntetést állapítottak ellene, mint a milyent a hatályon kívül helyezett ítélet alapján elszenvedett.

579. § Kártalanításra nincs igénye annak:

1. a ki hamis önfeljelentést, vagy hamis beismerő vallomást tett;

2. a ki az alapperben tudva elhallgatta azokat a bizonyítékokat, a melyekre a bíróság az újrafelvett eljárásban ítéletét alapította;

3. a ki a bűnösségét megállapító alsófoku ítélet ellen nem élt perorvoslattal;

4. a ki az alsófoku bíróság ítéletében ellene megállapított szabadságvesztés-büntetést az ítéletnek jogerőre emelkedése előtt megkezdte. (506. § második bekezdés, 549. § első bekezdés).

A fenti szabályozásból kitűnik, hogy a kártalanítás abban az esetben járt az elítéltnak, ha felmentésére, vagy vele szemben a kiállotthoz képesti enyhébb büntetéssel való sújtására¹³ újrafelvétel folytán, jogerős ítélettel került sor.

Finkey korántsem alap nélkül minősíti igazságtalannak azt, hogy a jogegység érdekében emelt perorvoslat nyomán a Curia által felmentett egyén a Bp. szerint nem részesülhetett kártalanításban. Dicséretesnek, mitöbb, a külföldi kódexeket „szabadelvűség dolgában felülmúlónak” tartja azonban, hogy a Bp. az alaptalanul behajtott pénzbüntetés esetére is kártalanítást biztosít.¹⁴

Doleschall Alfréd véleménye alapján a törvényhozók részéről célszerű lett volna különbséget tenni a felmentés tényének és a terhelt ártatlanságának megállapítása között, a „formalisticus igazságszolgáltatás béklyóitól mentes közmeggyőződésnek” megfelelően. Álláspontja szerint valóban jogos kártalanítás igénye csak és kizárólag annak a terheltnek lehetne, akinek ártatlansága az újrafelvételi eljárás során kifejezetten kimondásra kerül, amely vonatkozásban pedig az ítélet indokolása kell, hogy irányadó legyen, vagyis csak az követelhesen kártalanítást, aki a terhére rótt bűncselekményt vagy egyáltalán nem, vagy olyan körülmények közepette követte el, melyek beszámíthatóságát kizárták. Minderre figyelemmel Doleschall nem tartja kifogásolhatónak az 579. § szerinti kizáró okok felsorolását.¹⁵

A kizáró okok mibenlétét maga a Miniszteri Indokolás is azzal magyarázza, hogy a jogalkotónak törekednie kell arra, hogy lehetőleg csak a valóban ártatlanok részesülhessenek a kártalanításból.¹⁶

Ennek megfelelően a törvény nem biztosítja a kártalanítási igényjogosultságot annak, aki az alapper során hamis önfeljelentést vagy hamis beismerő vallomást tett,¹⁷ aki az ellene megállapított büntetés kimondását azzal idézte elő, hogy szándékosan elhallgatta azokat a bizonyítékokat, amelyek alapján utóbb felmentése vagy a büntetés leszállítása történt; aki az alapperben hozott ítélet ellen nem élt perorvoslat-

tal,¹⁸ vagy a ki az alapperben megállapított szabadságvesztés-büntetést az ítélet jogerőre emelkedése előtt önként megkezdte.

A Bp. 583. § (1) bekezdése szerint:

Abban az esetben, ha jogerős határozat megállapítja, hogy az az egyén, a kin halálbüntetést hajtottak végre, felmentendő volt volna: tartás követelésére jogosult hozzátartozóit, ha erre rászorultak, az elveszett tartásnak megfelelő készpénzbeli kártalanítás illeti.

A hozzátartozókat megillető igényjogosultságot a törvény tehát akként rendeli korlátozni, hogy közülük kizárólag azokat illetheti kártalanítás, akik az elhunyt jogosulttól tartást követelhettek volna, és erre rászorulóknak. A Miniszteri Indokolás ezzel kapcsolatban – a dán eljárási törvénnyel és a Pieyre-féle francia javaslattal szembehelyezkedve – arra az álláspontra helyezkedik, hogy a kártalanítási igényjogosultság nem szállhat át ex lege az örökösekre, hiszen az nem tekinthető hagyatéki követelésnek. Nem hagyható említés nélkül, hogy az előbbi megoldás helyessége mellett az is érvként szerepel az indokolásban, hogy az „állam pénztár” érdekei is a hozzátartozók származékos igényjogosultságának szűkebb körben való meghatározását diktálják.¹⁹

A KÁRTALANÍTÁSI ELJÁRÁS

Mindezek után érdemes megvizsgálni, hogy milyen eljárás keretei között történt a kártalanítás jogalapjának, valamint összecszerűségének megállapítása.

A kártalanítási eljárás három, egymástól jól elkülöníthető szakaszból állott, az alábbiak szerint:

Az első szakaszban az a törvényszék volt illetékes, amely első fokon az ügyben eljár, vagy amelynek illetékességi területéhez az első fokon eljár járásbíróság tartozott. Az eljárás megindítására a felmentő ítélet jogerőre emelkedését követően kerülhetett sor, írásban, vagy szóban előterjesztett kérelemmel, amely kérelemben meg kellett jelölni a kártalanítás jogosságát alátámasztó körülményeket.²⁰

A Bp. szerint a törvényszéki eljárás feladata a kártalanítás szempontjából releváns körülmények „ki-nyomozása” volt.²¹ E sajátos nyomozás nélkülözötte a kontradiktórius jelleget, sokkal inkább az inkvizitórius elemek domináltak.²² Az igény előterjesztőjét a bíróság nyilatkozattételre hívhatta fel, a királyi ügyészség pedig indokolt véleményt nyilvánított az ügyben. Ezen túlmenően a bíróság tanúkat hallgathatott ki, sőt szakértő bevonására is lehetőség volt. A kártalanítást kérő személy a nyomozás befejezése után tekinthette meg az annak során keletkezett iratokat, amelyekről másolatot kérhetett, majd esetleges észrevételeit és indítványait nyolc napon belül terjeszthette elő írásban, vagy mondhatta jegyzőkönyvbe.²³ Ezt követően a törvényszék az irato-

kat a Curiahoz terjesztette fel. A törvényszék a kártalanítási igény jogalapját illetően semmilyen formában nem foglaltathatott állást.²⁴

A Curia kimondta, hogy a kártalanítás iránti kérvény beadása esetén a királyi törvényszék hatásköre csak a Bp. 586. §-ában felsorolt teendőkre terjed; ellenben a kártalanítás iránti igény fennforgása kérdésében való határozathozatal a királyi Curia hatáskörébe tartozik.²⁵

A kártalanítás kérdésében való tényleges és végleges döntés tehát a Curia feladata volt. Az eljárás második szakaszában így a legmagasabb szintű bíróság járt el, ami garanciát jelentett arra, hogy pártatlan és megbízható döntés szülessen a kártalanítás jogalapjának vonatkozásában.

A kártalanítási eljárás valódi „szépséghibáját” annak harmadik szakasza jelentette, a törvény ugyanis ezen a ponton nemes egyszerűséggel az ügyet elvonja a bírói szervek hatásköréből azzal, hogy az igazságügyi miniszterre bízta a kártalanítás összegének megállapítását, kinek döntése ellen semmiféle perorvoslatnak nem volt helye.²⁶

Finkey ezzel kapcsolatos véleményét akként fogalmazta meg, hogy a kártalanítás legkényesebb részének, a kártalanítási összeg meghatározásának a miniszterre, ezzel a közigazgatásra bízása, feltétlenül elítélendő. A közigazgatás ezzel fölibe kerül az igazságszolgáltatásnak, és alamizsnafíllérrel szurhatja ki a legártatlanabbul elítélt szemét. Majd utal arra, hogy korabeli olasz, norvég és francia törvény nem csupán a kártalanítás jogalapjának megállapítását, de az összegszerűség meghatározását is a bíróságra bízta.²⁷ Az osztrák²⁸ és a német törvények ugyan a kártalanítás jogalapjának és összegének megállapítását is az igazságügyi kormányzat hatáskörébe utalták, a miniszter határozata ellen azonban bíróság előtt emelt jogorvoslatnak volt helye. Finkey ebből a szempontból a magyar törvényt nemzetközi összehasonlításban a „legbürokratikusabbnak” nevezi.²⁹

Hasonlóan vélekedik Mendelényi, aki szerint a fenti rendelkezés lerontja a törvénynek a kártalanítással kapcsolatban megfogalmazott egyéb, helyes intézkedéseit, hiszen éppen a kártalanítás összege a kártalanítási eljárás legfontosabb eleme, így ha ezen összeg – ahogy a szerző fogalmaz – nevetségesen csekély összegben³⁰ kerül megállapításra az igazságügyi miniszter által, úgy az az igazságszolgáltatási érdek szenved sérelmet, vagy válik semmivé, amelynek biztosítására a törvény XXXI. fejezete hivatott.³¹

E vonatkozásban Doleschall az alábbi, sziporkázóan szellemes kommentárt tárta a Magyar Jogászegylet ülése elé már többször idézett előadásában:

A törvénynek bevallott intentioi szerint a kártalanítási összeg nem a tényleg okozott kár nagysága, a szenvedések belterjessége, hanem a szerint lesz megállapítandó, hogy a kártalanításokra szolgáló budgettétel az összeg megállapításának időpontjában mily képet mutat. Kinek kártalanítási

ügye az év elején kerül kormánydöntés alá, a midőn a kártalanításra rendelt általányösszeg még egész nagyságában meg van, az ex principio bizony számíthat teljes kártalanításra; de a kinek azonkívül, hogy esetleg éveken keresztül részesült akarata ellenére és vétke nélkül állami kényszerelátásban és szabad lakásban, még az a pechje is lesz, hogy az év végén dönt ügyében az igazságügyi miniszter, a midőn a kártalanítási általány már haladókóban van, az kénytelen lesz megelégedni egy bagatell összeggel és vigaszul csak az a tudat szolgálhat, hogy része van benne, hogy az évi költségvetés e rovatánál túlkidadás nem történt. Rövid nemzetközi kitekintés után Doleschall így folytatja: Szegény Montesquieu, ki már másfél évszázaddal ezelőtt oly meggyőzően hirdetted az államhatalmak megoszlásának elveit, ha nagy szellemed ma tekint le Magyarországra, melyet culturáját tanulmányozandó 1726-ban látogatásoddal tiszteltél meg, mily képét festened meg ezen ország alkotmányjogi szervezetenek, hol a legfőbb bírói hatóság döntését végérvényesen superrevideálja egy közigazgatási hatóság?!³²

Doleschall fenti kritikája ráadásul a törvény indokolásának szövegén alapul, amely szerint a törvényhozás részéről az ily kártalanításokra rendelő összegnek mindenkor állapotát az igazságügyi miniszter tartja nyilván s ő felelős azért, hogy túlkidadás az évi költségvetés e rovatánál se forduljon elő.³³

A kártalanításhoz kapcsolódó eljárás szabályait elemezve végül – de korántsem utolsó sorban – érdemes kitérni az állam regresszjogával kapcsolatos törvényi rendelkezésekre.

A Bp. 588. §-ának értelmében az államot a kártalanítás összegének erejéig visszkereseti jog illette meg mindazok ellen, akiknek cselekménye vagy mulasztása a kártalanítás okaként szolgált. Bíró, bírósági hivatalnok, valamint a királyi ügyészség tagja ellen csak abban az esetben illette meg az államot a visszkereseti jog, ha jogerősen megállapítást nyert, hogy előbbiek cselekménye vagy mulasztása a kártalanítás okául szolgáló fegyelmi vétség vagy bűncselekmény. A vonatkozó igény fegyelmi vagy bűnvádi eljárás, esetleg polgári per útján volt érvényesíthető.

Mindenki más ellen az államkincstár a fenti megszorítások nélkül érvényesíthette regresszjogát.

Finkey szerint e rendelkezés létjogosultsága szintén erősen megkérdőjelezhető,³⁴ hiszen az államhoz méltatlan, hogy az állami költségvetés mértékével mérten bagatell összegek miatt saját hivatalnokai ellen forduljon, másrészt pedig a bírói függetlenség követelményét sértheti az a törvényi konstrukció, amelyben a miniszter a visszkereseti igény érvényesítése érdekében fegyelmi eljárást kezdeményezhet egy bíró ellen.³⁵ Hasonlóképp vélekedett Fayer is, akinek az volt az álláspontja, hogy az állam visszkereseti jogának a büntetőperben eljáró bírákkal szemben való megállapítása a bírónak a kormány-

hatalom viszonylatában fennálló, legalább *in thesi* függetlenségének elvét veszélyezteti.³⁶ Talán mondani sem kell, hogy Doleschall Alfréd szintén élesen kritizálta a visszkereseti jog érvényesítésének szabályait, mondván, hogy örökös Damokles kardjaként fog az eljáró büntető bíró felett lebegni a kártalanítás megtérítésének lehetősége, ami a bírói elfogulatlanságot és erélyességet is hátrányosan befolyásolhatja.³⁷

A Bp. arra az esetre, ha a jogosult fél a kártalanítási eljárás során az államtól nem kapott megfelelő összeget – mondjuk, mert a kártalanítási alap az adott esztendőre már kimerült – lehetővé tette, hogy az illető azoktól a személyektől, akiknek felelőssége az elszenvedett sérelem előidézésében megállapítható ún. sérelemdíjat követelhesen az alábbiak szerint:

Az, aki hamis váddal, vagy hamis tanuzással, úgyszintén az a közhivatalnok, aki az 1878:V. tc. második része X. vagy XLIII. fejezetében foglalt bűncselekmények valamelyikével másnak ártatlanul való elítélését, vagy előzetes letartóztatását, illetőleg vizsgálati fogságát okozta: teljes kárpótlással tartozik ama vagyoni kárért, mely az elítéltet vagy fogvatartottat ennek folyományaként érte, amennyiben a kártalanításra való igény meg van állapítva (587. §) és a kár az 580. § alapján adott kártalanítás összegét

*meghaladja. A kártalanításra jogosult ebben az esetben kárpótlás helyett kétezer koronáig terjedhető sérelemdíjat követelhet, melynek összegét a bíróság belátása szerint határozza meg.*³⁸

A fenti törvényhely alkalmazásának az volt a feltétele,³⁹ hogy a megjelölt bűncselekmények elkövetését bírósági ítélet állapítsa meg, valamint hogy a kártalanításra való igény is megállapítást nyerjen és a miniszter által az 580. § alapján nyújtott kártalanítási összeg nem fedezte az ártatlanul szenvedett valódi vagyoni kárát.⁴⁰

A kártalanítás szabályozása – akárcsak ma – a Bünvádi Perrendtartás idején fokozottan kényes eljárásjogi kérdésként vetődött fel, hiszen ezen szabályok által az állam, gyakorlatilag anyagi kompenzáció nyújtásának kötelezettsége mellett elismeri felelősségét, egyszersmind megkövetve a terhelte az őt méltatlanul ért megpróbáltatásokért.

A fent ismertetett szabályok fényében kijelenthető, hogy – különösen nemzetközi összevetésben – a magyar Bünvádi Perrendtartás kétség kívül haladó – hatályos törvényi szabályozásunkra is kiható⁴¹ – módon szabályozta a kártalanítással kapcsolatos anyagi és eljárás szabályokat, a végrehajtó hatalomnak biztosított, a kártalanítás összegének megállapítására vonatkozó jogkörrel, mint „szépséghibával”.

Jegyzetek

¹ FINKEY Ferenc, *A Magyar Büntető Eljárás Tankönyve*, (Bp., 1903. 564. p.)

² A jogintézmény jellegéről ld.: KIRÁLY Tibor, *A Kártalanítás – A büntető eljárásjog, mint anyagi jog a polgári eljárásban in Magister Artis Boni et Aequi Studia in Honorem Németh János*, Szerk.: KISS Daisy és VARGA István, (Bp., 2003. 455. p.)

³ A közelmúltban írott egyetemi büntető eljárásjogi tankönyvek köréből ebben a tekintetben üdítő kivételként említhető TREMMEL Flórián, *Magyar Büntetőeljárás* című műve, (Bp.–Pécs 2001), úgyszintén KIRÁLY Tibor, *Büntetőeljárás jog, 3. átdolgozott kiadás*, (Bp., 2003.)

⁴ Az irányzatok bemutatását adja FINKEY, i.m. 565. p.; ugyanerről ld. még: AUER György és MENDELÉNYI László, *A Bünvádi Perrendtartásról szóló 1896:XXXIII t.c. és mellék-törvényeinek magyarázata*, VI. kötet: Járásbírói eljárás és kártalanítás, eljárás a fiatalok bírósága előtt és a mellék-törvények, (Bp., 1934. 89. p.)

⁵ FAYER László, *A magyar BP. vezérfonala*, (Bp., 1899. 404. p.)

⁶ FINKEY, i.m. 565. p.

⁷ *Bp. Miniszteri Indokolás in: POMOGYI László (szerk), Corpus Juris Hungarici CD-ROM (a továbbiakban CJH CD)*

⁸ FINKEY, i.m. 566. p.

⁹ I. §. *Personen, welche im Wiederaufnahmeverfahren freigesprochen oder in Anwendung eines mildernden Strafgesetzes mit einer geringeren Strafe belegt werden, können Entschädigung aus der Staatskasse verlangen...*

¹⁰ 446. § *L'arrêt ou le jugement de revision d'ou resultera l'innocence du condamné pourra lui allouer des dommages – intérêts*, idézi: AUER-MENDELÉNYI, i.m. 89. p.

¹¹ AUER-MENDELÉNYI, i.m. 90. p.

¹² *Bp. Miniszteri Indokolás in CJH CD*

¹³ A Bp. Miniszteri Indokolása szerinti példa alapján az alapperben megállapított rablás az újrafelvételkor lopásnak bizonyult, vagy az alapperben kimondott halmazatból valamely

delictum az újrafelvételkor elesett ld.: *Bp. Miniszteri Indokolás in CJH CD*

¹⁴ FINKEY, i.m. 568. p.

¹⁵ DOLESCHALL ALFRÉD, *A Bünvádi Perrendtartás XXXI. fejezetének (Kártalanítás az ártatlanul szenvedett előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság és büntetés esetében) kritikai ismertetése*.

Az előadás írott változatban a *Magyar Jogászegyleti Értekezések XX. kötetének 6. füzetében* (Bp., 1900, 130–164. pp.) jelent meg.

¹⁶ *Bp. Miniszteri Indokolás in CJH CD*

¹⁷ A Curia BTK. XLIII. 64. számú döntésében elutasította annak a felmentett terheltnek a kártalanítási igényét, aki az alapperben mindvégig beismerésben volt és korábbi vallomását csak az újrafelvételi eljárás során vonta vissza.

¹⁸ kivéve a Bp. 382. § és az 547. § 1. p. eseteit

¹⁹ *Bp. Miniszteri Indokolás in CJH CD*

²⁰ Bp. 584. és 585. §§

²¹ FINKEY, i.m. 571. p.

²² A törvényszék köteles volt minden esetben nyomozást foganatosítani. A Curia több olyan határozatot hozott, melyben megsemmisítette a törvényszék olyan végzését, amely nyomozás nélkül elutasította, vagy felterjesztette a kártalanítás iránti kérelmet. (BJT. XLI. 239. és 332.)

²³ Bp. 586. §, amely arról is rendelkezett, hogy a jogosult az iratokat megtekinthette, illetve azokról másolatot kérhetett.

²⁴ AUER-MENDELÉNYI, i.m. 115. p., valamint VARGHA-ISAÁK, i.m. 698. p. V.ö.: K 618/1922. B. XV. 43. Bj. LXXIV. 110 és K. 9991/1900. Bj. XLII. 156.

²⁵ K 4217/1911. B. VI. 19

²⁶ Bp. 587. §

²⁷ v.ö. AUER-MENDELÉNYI, i.m. 116. p. a dán törvénnyel kapcsolatban, amely szintén hasonlóan rendelkezett.

²⁸ MENDELÉNYI kifejti, hogy az 1918-as osztrák törvény szerint a kártalanítási igény jogosságát maga a felmentő határozatot hozó bíróság állapította meg, és határozatát a felmentő

- ítélet jogerőre emelkedését követően kézbesítette a felmentett egyénnek, aki a kézbesítéstől számított 3 hónapon belül köteles volt az államot – az igazságügy miniszter útján – felhívni arra, hogy ismerje el önként az általa kért kártalanítási összeget. Ha a fél erre 3 hónapon belül nem kapott választ, vagy igénye egészben vagy részben elutasításra került, akkor az állam ellen panasszal élhetett, melyet előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság esetén az elsőfolyamodású törvényszék, míg ítéleti fogság esetén az *Oberlandesgericht* bírált el. AUER-MENDELÉNYI, i.m. 116. p.
- ²⁹ FINKEY, i.m. 572. p. Megjegyzendő, hogy a fenti éles kritikai megjegyzését Finkey lábjegyzetben, igen apró betűkkel tárja csak az olvasó elé.
- ³⁰ Ahogy Finkey utal rá, előfordult az is, hogy a Bp. hatálybalépését követően a vizsgálati fogság minden napjáért egy-egy korona kártalanítást állapított meg a miniszter. FINKEY, i.m. 572. p.
- ³¹ AUER-MENDELÉNYI, i.m. 115. p.

- ³² DOLESCHALL, i.m. 159. és 160. p.
- ³³ *Bp. Miniszteri Indokolás in CJH CD*
- ³⁴ Megjegyzendő, hogy a korabeli francia és osztrák törvény nem szólt az állam visszkereseti jogáról.
- ³⁵ FINKEY, i.m. 573. p.
- ³⁶ AUER-MENDELÉNYI, i.m. 117. p.
- ³⁷ DOLESCHALL, i.m. 162. p. A szerző ugyanitt hivatkozik a korabeli francia törvényre, amely az eljáró bíró vonatkozásában még akkor is kizárta a visszkereseti jog érvényesítését, amikor az ártatlan vádlott elítélése a bíró bűncselekménye folytán következett be.
- ³⁸ Bp. 588. §
- ³⁹ VARGHA-ISAÁK, i.m. 699. p.
- ⁴⁰ A fenti feltételeknek konjunktíve kellett fennállniuk, ennek hiányában az állítólagos hamis vádló ellen kártalanítási igény megállapításának nem volt helye. (K. 5686/1912. B. VII. 3.)
- ⁴¹ Ld. 41/2003 (VII.2.) AB határozat indokolása

Polgár András:

A pécsi és a Baranya megyei börtönügyi szervek és a fogházszemélyzet a 19. és 20. század fordulóján

A HELYI BÖRTÖNÜGYI SZERVEK¹

A PÉCSI KIRÁLYI ÜGYÉSZSÉG

A királyi ügyészség vezetője, mint a törvényszéki fogház felügyelője, nemcsak vádhatóság, hanem börtönügyi hatóság is volt, éppúgy, mint a fogházzal rendelkező járásbíróságok vezetői. A fogházvezető tiszt (fogházfelügyelő), a királyi ügyészség felügyelete alatt vezette a fogházat, az őrszemélyzet pedig közvetlenül neki volt alárendelve.

A királyi ügyészségről szóló törvény külön rendelkezett a börtönfelügyeletről, amely szerint „*az ügyész a törvényszéki fogház fölött felügyel, örökölkülönösen, hogy a foglyokkal való bánásmód, azok őrzete, élelmezése, ruházata, a fogházak tisztántartása, és egyáltalában a fogházi házirend és fegyelem iránt fennálló törvényes rendeletek pontosan végrehajtsanak és e végett a fogházakat havonként legalább egyszer megvizsgálja.*” E vizsgálatot a járásbírószági fogházak esetében évente kellett legalább egyszer lefolytatnia. A folyamatos ellenőrzést itt a fogházrendelet 180. §-a értelmében a járásbíró által negyedévenként küldött, a fogház állapotáról és a letartóztatottak számáról szóló jelentés biztosította.

A királyi ügyész a vizsgálatok alapján, írásba foglalt közvetlen intézkedést tehetett a fogházi rendre és őr-

személyzetre vonatkozóan, a járásbírószág vezetőjének pedig megadhatta a szükséges útbaigazítást. Ha az észlelt szabálytalanságot a járásbíró továbbra sem szüntette meg, az ügyésznek felettes szervhez kellett fordulnia. A vizsgálati jegyzőkönyveket is a főügyészhez kellett fölterjeszteni.²

A fenti „*időszakos vagy felügyeleti vizsgálatok,*” a „*nyilvános könyvek*” és egyéb iratok megtekintésével kezdődtek.³ Meghallgatták az alkalmazottakat, a fogvatartottakat, és megsejmeltek az épület helységeit.

A pécsi ügyészség vezetőjétől, mint a „*főügyészség központi királyi ügyésztől*” többet vártak el, mint ügyész-társaitól. Egy pécsi ügyész szerint „*ebből az okból igyekeztem önálló előterjesztéseket tenni nagyobb fontosságú ügyekben.*” Javaslatai gyakorlati jellegűek és elsősorban „*a királyi kincstárnak jelentős megtakarításokat*” eredményezőek voltak, és részben meg is valósultak.⁴

Az ügyészség bár a szerb megszállás alatt is működött (1918–1921), de börtönügyi hatóságként nem járt hatott el. Iktatókönyve a tárgyban mindössze a szerbek által elzárkányolt fogházszemélyzetek kapcsán említ két iratot, melyek azonban elvesztek.

A PÉCSI KIRÁLYI FŐÜGYÉSZSÉG

Pécsett az önálló főügyészséget, az ítélőtáblával együtt, az 1890. évi XXV. tc. szervezte meg. A főügyészség azonban csak a büntető perrendtartás életbelépésekor (1900. január 1.) kezdte meg működését.

A királyi főügyésznek börtönügyi hatóságként legalább két évente, de ha szükségesnek látta úgy idő közben is vizsgálatot kellett tartania a területén lévő fogházakban. Az ezekről készült jelentéseket az igazságügy-minisztériumba kellett fölterjeszteni. A fogházakban előfordult szökésekről az ügyészeknek és a járásbíróknak haladéktalanul jelentést kellett tenniük az illetékes főügyésznek, melyről az havonta összesítést küldött az igazságügy-minisztériumba.⁵ A főügyész ezen túl a fogházi őrszemélyzet tagjaival szemben másodfokon fegyelmi jogkört is gyakorolt.

A kir. főügyészek a rabsegélyező egyletek felügyeletét ellátó kormánybiztosok is voltak az alárendeltsé-

gükbe tartozó kir. ügyészség területén. Kezdetben a fővárosi kir. főügyészek töltötték be e funkciót, amit a megszervezett vidéki főügyészségeknek nem adtak át automatikusan. Erre csak a Pécsi Rabsegélyező Egylet kezdeményezésére került sor két éves késéssel.⁶

A kir. főügyészség működése 1918–1921 között, a kir. ügyészséghez hasonlóan, korlátozva volt, így a börtönügyi feladataitól is megfosztva működött a szerb megszállás éveiben.

A KÖZIGAZGATÁSI BIZOTTSÁG ÉS A BÖRTÖNÜGY

A polgári államszervezet kiépítése során az új feladatokat ellátó szerveket nem a hagyományos önkormányzatok szervezetén belül, hanem a szakminisztériumokon keresztül, azoknak alárendelve építették ki. Az így létrejött, és általában törvényhatósági szintű állami hivatalok működése nem volt összehangolva a törvényhatóságok munkájával.⁷

Ez a hiányosság hívta életre (1876. VI. tc.) a magyar vidéki közigazgatás koordinációját ellátó Közigazgatási Bizottságot. Ez a vegyes szerv: „minden törvényhatóság kebelén alkotott hatóság, mely a közigazgatásnak csaknem minden ágában vagy közvetlen intézkedési joggal bír valamely törvény határozott rendelkezése alapján, vagy mint fellebbviteli hatóság jár el a hozzá utalt ügyekben...” A törvényhatóságok ülésezési szüneteiben is működő szervként folyamatoságot és rendszerességet biztosított a közigazgatásnak.

Az egyik szakterülete a börtönügy volt, melyhez több szálon is kötődött. Az 1876. VI. tc. 37. és 38. §-a alapján évente kiküldött ún. börtönfelügyelő bizottságot kellett alakítani, mely „a börtönöket évenként legalább négyszer megvizsgálja a bajok orvoslása iránt saját hatáskörben gondoskodik, illetve az igazságügy miniszterhez véleményes jelentést küld.” A legalább négyszeri vizsgálatot egy tanulmány szerint: „Baranya vármegye Közigazgatási Bizottsága úgy látja, túlzásnak tartotta a törvénynek ezt az előírását, mert 1878-ban erre csak egyszer került sor...”⁸ Ez a megállapítás azonban csak részben igaz, mivel a járásbírószági fogházak esetében egy belügyminiszteri rendelet évi egyre mérsékelte a kötelező vizsgálatok számát. A törvényszéki fogház esetében a bizottság tényleg önkényesen járt el, ez ellen azonban a felettes szerveknek sem volt kifogásuk, így ezt a gyakorlatot utólag szentesítették is.⁹ Egy hatásköri vitában az igazságügy miniszter elfogadta a Pécsi Városi Közigazgatási Bizottság érvét, hogy a törvényszéki fogház évi egyszeri vizsgálata elegendő.¹⁰ Erre hivatkozva szüntették meg 1906 és 1908 között ideiglenesen, – fokozva a már eddig is mulasztásos törvénysértést jelentő gyakorlatot, – hogy az évi négyszeri helyett a két bizottság egy közös vizsgálatot tartson.

Természetesen működött, a pécsi fogházra kiterjedő hatáskörrel a Pécsi Közigazgatási Bizottság Börtönfelügyelő Albizottsága is, de mivel 1906 és 1908 közötti

két évet leszámítva – amikor nem volt vizsgálat – a baranyai társszervvel közösen végezte a munkáját, így ezzel külön nem foglalkoztam.

A börtönfelügyeletnek ez a módja azonban nem vált be a gyakorlatban. Az olyan ellenőrzés, amiről előre, akár a reggeli lapokból lehet tudni, csak a vizsgálat idejére garantálja – bár akkor biztosan – a jogszabályok betartását. Nemcsak a járási fogházak esetében fordulhatott ez elő, mivel a törvényszéki fogházak felügyeletét ellátó ügyészek kalauzolták végig a bizottságokat az alájuk rendelt intézetekben. Ilyen esetekben az lehetett igazán meglepő, ha az ügyész által szándékoltnak feltárt hiányosságokon túl bármi negatívumot tapasztalt a bizottság.

Másik oldalról a Közigazgatási bizottság tagjai sem vitték túlzásba az érdeklődést és az ügybuzgalmat. Szemléletesen példázza a mindennapokat egy 1895-ös eset, amikor azért hagyták olvasatlanul a jelentéseket a referensek a jegyzőnél, mert Várady Ferenc készülő könyvének képanyaga lekötötte őket.¹¹

A börtönfelügyelő bizottság tagjait elvileg egy évre küldte ki a bizottság, de volt olyan év, hogy újra sem választották őket. Általában olyan személyek vállalták a tagságot, akik érdeklődtek a börtönügy iránt és évtizedekig is ellátták megbízatásukat.¹² A törvényszéki fogház vizsgálatain jelen volt a „főispán elnöklete alatt” a vármegye részéről az alispán, a vármegyei tiszt főügyész, és 2–3 törvényhatósági bizottsági, illetve közigazgatási bizottsági tag. A várost általában 2 közigazgatási bizottsági tag képviselte.¹³

Jelentésükhöz vizsgálni kellett a börtönök általános állapotát, az egészségügyi, élelmezési, fegyelmi viszonyokat. A bizottságot házigazdaként a kir. ügyészség elnöke vezette körbe a fogházban, aki a felmerülő kérdésekről megadta a felvilágosítást. A vizsgálatot a személyzet és a fogvatartottak esetleges panaszainak megkérdezése zárta.

A közigazgatási bizottság feladatköre a járásbírószági fogházak esetében ellenőrzési jogkörrel bővült. Szabálytalanság vagy hiányosság esetén a közigazgatási bizottság a királyi ügyész meghallgatása után intézkedett, mégpedig határozat formájában.

Végül a Közigazgatási Bizottság választmánya (az ügyészt követően és az Igazságügyi Minisztérium Fegyelmi Bizottsága előtt) másodfokon a fogházfelügyelők fegyelmi hatóságaként is működött.

A Közigazgatási Bizottság üléseit a szerb hatóságok a megszállástól 1919. februárig tűrték meg, amikor is megtiltották a működését és csak két év múlva, a felszabadulással szerveződött újjá.¹⁴

A FOGHÁZSZEMÉLYZET

A FOGHÁZŐRSÉG ÉS A SZOLGÁLAT

A törvényhatósági börtönök őrsége egy–egy tisztviselő irányítása alatt a Pécsi Városi Börtönben 2 fő, a vármegye börtönében 30 fő (egy kapitány, 3 őrmester, 24–27 őr) volt.¹⁵ Utóbbi létszám szokatlanul magas volt,

de fenntartását a biztonsági körülmények indokoltak.

Az ügyészség a törvényszéki fogház megszervezésekor a megyei börtönnel együtt a személyzetet is átvette. Változásnak nem maradt nyoma az új fogházépület átadásáig, ami fogházszerelvény jelentős csökkenését is maga után vonhatta volna. A létszám 1884-től 18 őr és 3 őrmester lett. Az engedélyezett létszám kis ingadozásokkal állandó is maradt a korszak végéig (18–21 őr, 2–3 őrmester).

A létszámcsoökkentés mértéke azonban túlzottnak bizonyult, amit az ügyészek is elismertek: „csak az őrség túlfeszített munkájával és éberségével volt a biztonság és rend fenntartható.”¹⁶

Az engedélyezettnél azonban általában kisebb volt a létszám, a szabadságolások, betegségek miatt. A húszas évekből fennmaradt dokumentumok szerint még az előre látható nyugdíjba vonulások pótlásáról sem gondoskodtak előre.

A háborúk alatt kritikus létszám hiányok voltak. A behívások alkalmával előfordult, hogy az őrség fele is hiányzott. A délvidék visszacsatolásakor 1941-ben elrendelt áthelyezéseket még pótolni lehetett. A tömeges váló behívások miatt 1942-ben már hosszabb időre is megesett az ilyen mérvű őrihiány. Ennek volt érdekes következménye, hogy 1941 júliusában a mohácsi fogház a fogházőr két hetes szabadságának idejére bezárt, mert Pécsről nem tudtak helyettesítést küldeni.¹⁷

Ezt mindkét világháborúban hasonló módon igyekeztek megoldani. Első lépésben a nyugdíjasok újbóli szolgálatba helyezésével próbálkoztak, a hirtelen előállt hiányt pedig ideiglenes jelleggel a rendőrségtől kapott emberekkel pótolták ki. Következő lépésben – Pécsen ez volt a ritkább – újonnan kinevezett járatlan személyek pótolták a hiányt.¹⁸

Az Újvidéki törvényszéki fogházat 1944 végén Pécsre evakuálták és személyzete is itt teljesített szolgálatot. Őket a megszálló orosz erők fogták el és átadták a jugoszláv partizánalakulatoknak. A délvidéki magyar civil lakosság körében folytatott mészárlások időszakában ez valószínűleg a halálos ítéletüket jelentette.

A fogház megszállásakor az őrség pécsi részének többségét is – a 19-ből 12-öt – „fogságba vetetek” és csak hosszú huzavona után térhettek vissza mohácsi fogságukból.¹⁹

A „felszabadulás” után ilyen körülmények között gyorsan cserélődött a fogházszerelvény. Az őrség tagjai között találunk Kárpátaljáról, Észak-Erdélyből és Délvidékről menekült fogházőröket, akik az állásuk megőrzéséért bárhol hajlandók voltak szolgálni. Véglegesítésük legbiztosabb módját a megüresedő járásbírói fogházori posztok betöltésében látták, ahol nem kellett tartani a hadifogságból hazatérők visszahelyezésével. A feszültség csökkentésére, – akit lehetett – nyugalomba helyeztek.

Egyedül 1946-ban a 2 lemondás, 2 tartós beteg és 2 felfüggesztett őr lévén, majdnem az őrség harmada lecserelődött. Egy Állandó Létszámcsoökkentő Bizottság is működött,²⁰ de működéséről csak két eset maradt

meg, mindkettő igazolva az érintetteket.²¹

A fogházőrség „felhígulásának” eredményeként jelentősen romlott a fogvatartás biztonsága. Szemléletes példája Várnagy István, akinek fél éves szolgálata alatt 3 elítéltet is sikerült „elveszítene.”²²

A fogházőrség átszervezése 1947-re valósult meg. Szollár János vezető fogházfelügyelőt (letartóztatási intézeti) őrnagyi rangba helyezték, az őrség tagjaiból két személy főhadnagyi, egy alhadnagyi, három főtörzsőrmesteri, hét őrmesteri, egy szakaszvezetői, kilenc tizedesi és kettő fogházori státuszt kapott.²³

Megnőtt a mobilitás, gyakorivá váltak az áthelyezések is. Nem volt ritka az országos és megyei büntetés-végrehajtási intézetek őreinek cserélődése, ami Pécsen – Szollár fogházfelügyelő egyedi példáját leszámítva – korábban nem fordult elő.

Az új idők jele volt még, hogy megjelentek a munkás-származású fogházőrök és gyakorivá vált, hogy a fogházőrök a dolgozók polgári iskolájába jártak a munka után.

A szolgálat mai szemmel nézve igen hosszú és monoton volt. Alapszabály volt, hogy az őrmesterek 24 órás szolgálat után 24 órás szabadnapot élveznek. Szükség szerint azonban „a szabadnap egy részén is valamely munkát teljesítenek.” A fogházőrök 72 órás szolgálat után kaptak egy szabadnapot. Akik a konyhát felügyelték, munkavezetők voltak, a fogházfelügyelői irodán teljesítettek szolgálatot, vagy ügyészségi küldöncként dolgoztak, csak vasárnap, és ünnepnap délután kaptak szabadnapot.

A rabgazdaságot és a rabkertetészetet vezető fogházőrmester, illetve fogházőr szabadnappal nem rendelkezett. Ezért cserében a családjukkal együtt laktak a munkahelyükön lévő szolgálati „házaikban.”²⁴

A FOGHÁZSZERELVÉNY

A fogházrendtartás szerint: „A fogháznak és börtönöknek lévő személyek alkalmaztatásuk minősége tekintetében kétfélek, ú. m.: a, olyanok, a kik rendszerezett fizetéssel, rendszeresített állásra vannak kinevezve és b, olyanok, a kik, ideiglenes minőségben jutalomdíj s illetőleg bér mellett alkalmaztatnak. Az előbbiekhöz tartoznak: a fogházfelügyelő, a börtönőrmester, a rendszeresen alkalmazott nőfelügyelők és börtönőrök. Az utóbbiakhoz tartoznak: a lelkészek, orvosok, s a tanítók.”

A fogházőrök katonaviselt, általában közállományú, kisebb részt altiszti rangú férfiak voltak. Iskolázottságuk igen homogén volt, 2–6 elemi végezték. Rövidebb csendőri, hivatalszolgái pályán lettek fogházőrök, és néhány kivételtől eltekintve innét is mentek nyugdíjba.

Az ügyész által ideiglenes minőséggel felvett fogházőrökről a főügyész határozott. Az első világháború előtt egy éves ideiglenes szolgálat után véglegesítették státuszukat. Legkésőbb 1926-tól már két éves ideiglenes szolgálat és fogházori vizsga lett a véglegesítés feltétele. (Foghr. 206. §.) A megüresedett helyeket legké-

sőbb az 1920-as évek végétől a Budapesti Közlönyben hirdették meg.²⁵

A járásbíróági fogházak őreit általában a törvényszéki fogház, már betanult, „szakképzetnek” számító személyzetéből rendelték ki. Kiválasztásuknál két szempont számított. Először is a megbízhatóság, majd a húszas évektől elsősorban az, hogy ne igényeljék a költözködés költségeinek megtérítését.

A nőfelügyelők feladata – a fegyveres őrszolgálat és a rabkísérés kivételével – általában azonos volt a férfi-örökével. Már az 1874-es fogházrendtartás kimondta, hogy a letartóztatott nők felett lehetőleg női személyzet gyakorolja a felügyeletet.²⁶

Pécsen ezzel szemben a dualizmus korában még csak fel sem merült nőfelügyelő alkalmazásának a lehetősége. Az országban máshol sem volt jobb a helyzet. Egy 1898-as kimutatás szerint a fogházak között csak Nyíregyházán, Szatmárnémetiben, Aradon és Máramaroszigeten volt egy-egy nőfelügyelő, Fiumében pedig 3 fogházörfeleség látta el 2–2 hetes váltásban a női felügyeletet.²⁷

Nőfelügyelő alkalmazásának első kísérletére 1923-ban került sor. Az ügyészség vezetője kért engedélyt a minisztériumtól egy női felügyelő alkalmazására „a női fogvatartottak magas száma miatt.” Az engedély megadása után azonban éppen Ő lépett vissza és nevezetett ki férfi fogházort. Az ok, hogy a minisztérium csak a meglévő őrlétszám terhére – ami a fogolylétszámmal így is kevés volt – adott lehetőséget nőfelügyelő alkalmazására. A visszalépés hivatalos indoka az volt, hogy a napi 24 órás női felügyelet biztosításához legalább két fő kell, amire nincs keret. Egy nőfelügyelőt alkalmazni pedig így nem érdemes.²⁸ Ezzel két évtizedre lekerült a napirendről a női személyzet kérdése.

A következő kísérlet már felülről, az igazságügyi minisztériumból indult ki. Egy 1942-es leirat szerint a „megüresedő fogházori állomány terhére” egy nőfelügyelőt kell felvenni.²⁹ Országosan még ekkor is csak a nagyobb törvényszéki fogházakban alkalmaztak nőfelügyelőket, de ott is ritkaságszámba ment, ha az egész napos felügyeletet biztosítani tudták két fővel.³⁰

Az első állást 1942. dec. 25-én a Budapesti Közlönyben hirdették meg. A jelentkezők közül, egy 31 éves, nincstelen, 4 gimnáziumot végzett hajadont vettek föl. Bakacsi Teréz 1943. március 1. és október 31-e között szolgált itt a fogházfelügyelő teljes megelégedésére. Fölmondásáig „egy őrszobát és szolgálati lakást” biztosított számára a fogház, egy magánzárka formájában.³¹

A következő nőfelügyelő szolgálata sem volt sokkal hosszabb, akit fegyelmi úton bocsátottak el.³² Így csak 1946-tól sikerült stabilan, és ekkor már két őrral biztosítani a nők női felügyeletét.³³

A férfiakénál is gyorsabban cserélődött az őrség női személyzete, mivel ha lehetőség volt rá, áthelyezésüket kérték valamelyik más igazságügyi szerv hivatali állományába. A női személyzet fegyverengedélye első esetben 1948-ból maradt meg.

A fogházörmesterek – Pécsen és a Dél-Dunántúl törvényszéki fogházaiban 2–3 fő, – kivétel nélkül a már régóta megbízható, gyakorlott helyi fogházörök közül kerültek ki. Az ügyész javaslatára a főügyész nevezte ki őket.³⁴ Hosszú, általában évtizedes szolgálat és valamilyen kiemelkedő tevékenység kellett hozzá. Figyelembe vették a rangsort, az érdemességet, használhatóságot, de 1921-től 12 havi frontszolgálat mindezekkel egyenértékű lett.³⁵ A gyakorlatban a rabipar valamelyik ágát irányító munkavezető fogházort léptették elő.

Az 1920-as kinevezési tilalom után válik gyakorivá, az addig elvétve alkalmazott „*címzetes fogházörmester*” cím. A források tanúsága szerint a fogházfelügyelő javaslatára, ügyészi támogatás mellett az igazságügyi miniszter nevezte ki. Ez kimondatlanul a biztos előléptetést jelentette a következő üresedésnél, természetesen addig változatlan státusz és fizetés mellett.

A fogházörmesterek mindig betöltötték valamilyen kiegészítő funkciót is. Ha nem a rabipar valamelyik ágát vezették, akkor irodavezetői, vagy raktárosi teendőket töltötték be.³⁶

A járásbíróági fogházakban őrmester nem szolgált, címzetes őrmester is csak egyszer, de a „*tényleges fogházori*” kinevezésével automatikusan Pécsre rendelték.

A törvényszéki fogházakat – a vezető ügyész irányítása alatt – a fogházgondnok, vagy fogházfelügyelő vezette. Az őrszemélyzet tagjai közvetlenül nekik voltak alárendelve. Az ügyész javaslatára az igazságügyi minisztérium nevezte ki őket. A fogházfelügyelők a dualizmus korában a fogházörmesterek közül kerültek ki. Minden végzettség és tanfolyam nélkül látták el munkájukat.³⁷ A hosszú gyakorlat során tanultak bele, és gond és hiba nélkül irányították a vezetésük alatt álló fogházat.

Wilgermein József járta be ezt az utat utolsóként. Ő 5 elemiit végezve volt fogházfelügyelő 1926-os nyugdíjazásáig. Ez időtől kezdve a fogházfelügyelők legalább érettségivel rendelkeztek.

Az ügyészséghez beadott pályázatok közül az igazságügyi tárca választott, és 1926-tól már az iskolázottság is szempont volt. Bár az ügyészek ekkor még – valószínűleg személyes ismeretség alapján – a hivatali apparátusukból jelentkezőket javasoltak az állásra.

A korszak utolsó fogházfelügyelőjének kiválasztása során már a régi és az új szempont figyelembe vételével döntöttek. Szollár János, soproni fegyőrként, gyakorlattal és megfelelő iskolázottsággal is rendelkezett. Érettségije és államszámveteli vizsgája volt. Az ügyészségi javaslat a pályázatát csak harmadik helyre sorolta, egy-egy elemi iskolával rendelkező pécsi ügyészségi kezelő és egy határőr altiszt után.³⁸ Az 1928-as kinevezésétől a korszak végéig Ő vezette a fogházat.

A fogházfelügyelő mellé 1946-ban kineveztek egy helytestet (fogházfelügyelő őrmester). Szollár János ettől kezdve „*vezető fogházfelügyelőként*” irányította a fogházat.

Az az állítás, hogy az első világháború végén az intézetek irányítását leszerelt katonatisztek vették át és ez

militarizálta a fogházéletet,³⁹ Pécsre nem igaz. A fogházszemélyzetnél ilyen veszélyt inkább a csendőri múlt jelenthetett, de ez a vizsgált korszak egészére érvényes. A világháború inkább a beosztott őrségnél jelentett problémát, és pont ellenkező hatással. Leszerelése után több, az alkoholhoz menekült, korábban kifogástalanul szolgáló őrt kellett elbocsátani.⁴⁰ Pontosabban: ez az állítás ekkor még nem volt igaz! Ez a tendencia csak az 1930-as évek közepén tűnik fel a forrásokban. A fogházőröket újra kiképzik. A naponta előírt „csukló és szabadgyakorlatok” mellett, ekkor már heti szakaszgyakorlatokat tartottak és időnként lövészyakorlatokra is járnak.⁴¹ De a személyzet kiképzésén kívül a fogházélet militarizálódásáról más adat nem maradt Baranyából.

A FOGHÁZŐRSÉG KÉPZÉSE

A Fogházrendtartás előírása szerint szolgálatba lépéskor fel kellett olvasni, és el kellett magyarázni a szolgálati utasítást, valamint a „Horváth-féle” útmutatót. Azokat az őroket, akik őri tanfolyamon még nem vettek részt, az egyik fogháztisztviselő tanította a téli hónapokban, minden második vasárnap a szolgálati kötelességeikre. (Foghr. 211.§.)

A véglegesítés feltételeként a törvényszéki fogházakban évenként egyszer tartott fogházőri tanfolyamot kellett elvégezni. A négyhetes tanfolyam hétköznaponként 2–2 órán át tartott. Az előadások tárgya: a büntetőtörvények elemi ismerete, a fogházrendtartás, valamint a kiegészítő és módosító rendeletek tüzetes magyarázata volt. Előadók az ügyészség vezetője által kijelölt kir. ügyész és a fogházfelügyelő voltak. A tanfolyam tartalma alatt egy fogházőrmester hetenként 2–3 órán át „fegyverkezési és mozgási gyakorlatot” végeztetett az őrséggel.⁴² A tanfolyamot ott, ahol tanfolyamköteles őr nem, vagy túl kis számban volt, – főügyési engedéllyel – el lehetett halasztani.⁴³

Szolgálati szabályzattal és a Horváth-féle „Útmutatás a fegyveres szolgálatban” című füzet egy-egy példányával az őrség minden tagja el volt látva.⁴⁴

Egy esetben, 1918-ban a Patronage Egylet által a fővárosban szervezett tanfolyamot végezték el a pécsi őrség új tagjai. A kezdeményezésnek a továbbiakban sajnos nem maradt nyoma.

FEGYELMI VISZONYOK

A Megyei Börtön, majd a helyén működő törvényszéki fogház körülményei a jelek szerint nemcsak biztosították a lehetőséget a különböző fegyelmi vétségekre, de szinte elő is idézték az őrszemélyzet és az elítéltek összejátszását. Jó, és nem egyedi példa erre az 1876-ban „kirobbant ügy.” Pados József fogházőr a felügyeletére bízott elítélteket rendszeresen „szabadlábra helyezte,” és kiengedte őket a szomszéd kocsmába. Ezt fal hiányában könnyen és hosszú ideig észrevétlen meg is tehették. Pados úr elbocsátása meg inkább az ügy kirobbanását követő egyedi szigor volt.⁴⁵

Gyakoribb, pontosabban gyakori vétség volt a szolgálat alatti ittasság. Ezeket az eseteket néhány szabadnap elvonásával honorálták.

Ilyen körülmények között nem voltak ritkák sem a szökési kísérletek, sem a sikeres szökések.

Az új fogház megfelelő körülményei, a kevesebb, de megbízhatóbb fogházőr alkalmazása 1884-től elősegítette, hogy megszűntek a súlyosabb visszaélések. Az enyhébb vétségek viszont így újra differenciálódtak, és a korábban elnézően kezelt „lanyha felügyeletért,” – ha szökést eredményezett – akár állását is veszthette a fogházőr.

Pécsett egy nyugdíjba menő fogházőr személyi lapján a XX. század első felében 2–6 fegyelmi ügy szerepelt. Leggyakoribb okok közé tartoztak az őrfelváltás elmulasztása, a hanyag felügyelet, elalvás őrségben, részesegkedés. Az ezekért járó büntetések 1-től 14 napig tartó szabadságmegvonás, vagy súlyosabb esetben magánfogság voltak.

A fogházőröknél viszont a hosszú szolgálati idő elenére is ritka volt a fegyelmi ügy. Az 1923-ban szolgálatot teljesítő 3 fogházőrmester közül csak az egyiknek szerepelt a személyi lapján egy kisebb mulasztása.⁴⁶

Igazán komoly visszaélésre Albert József mohácsi fogházőr példája világít rá. Ő pénzért vállalta, és el is tudta intézni, hogy az elítéltek ne Pécsett, hanem az ő fogházába tölthessék le a büntetésüket. Veszítet az okozta, hogy a pénzt még az ítélet előtt szedte be, és egy felmentett vádlott rokonai, miután sikertelenül követelték azt vissza, feljelentették. A fogházőr ilyen jellegű „jövedelem kiegészítését” a bíróság 3 hónap fogházbüntetéssel honorálta. Azt, hogy a büntetését Pécsett, vagy Mohácson kellett-e letöltenie Albert Józsefnek, azzal a forrás már nem foglalkozott.⁴⁷ Az ehhez hasonló eseteknek kevés nyomát találtam, ami valószínűleg a kötelességtudatnak, és nem a fogházőrök megfelelő „óvatosságának” a jele.

FIZETÉSEK

Egy fogházőr a századfordulón 600–900 koronát, egy őrmester 900–1200 koronát keresett, amit 160–300 korona „lakpénz” egészített ki. A fogházfelügyelői fizetés 1400–2000 korona között mozgott és a fogházban található szolgálati lakás járt hozzá.⁴⁸ Ez a fizetés a világháború utáni infláció miatt értéktelenedett el. Külön gondot jelentett, hogy a szerb megszállás alatt elmaradtak a béremelések és a pécsi őrok így az országosnál kevesebb fizetést vihetek haza. A megélhetési gondok ellenére csak 1921–1922-től jelentek meg a segélykérelmek, bár ekkor tömegesen. A pengő bevezetéseig nem is csökkent a számuk.

A fogházőrök 1929-ben 91–101 pengő alapfizetést, juttatásokkal együtt 101–129 pengőt vihetek haza. Az őrmesterek 116–142 pengő alappal, 145–167 pengős fizetést kaptak, a felügyelő pedig 144, illetve 152 pengőt.

A fizetések a II. világháborút követő infláció miatt gyorsan értéktelenedtek el, ami komoly feszültséget

eredményezett. Az ügyész szerint demoralizálólág hat rájuk az a körülmény, hogy kartársaik a rendőrségen már mind magasabb rangba és fizetés mellett szolgálnak. Az őrszemélyzet többször kérelmezte, hogy „a 8400/1945. m. e. rendelet értelmében szolgálati idejük szerint rangsoroltassanak ill. illetményeik állandóan késedelmes kiutalásai megszüntessenek.”⁴⁹ Céljuk az volt, hogy a rendőrségnek és honvédségnek biztosított központi ellátást ők is megkapják.⁵⁰ Ezt követően (1946 közepétől) gyorsan javult a fogházszemélyzet anyagi megbecsülése. Ezt a tendenciát jól tükrözi a fogházfelügyelő fizetése. Ő 1946. január 1-én 329 Ft-ot, 1947-ben 477 Ft-ot, 1948-ban már 537 Ft-ot keresett.

A fizetések 1946-ban: egy női felügyelő 102 pengőt, az örök és őrmesterek 220–406 pengőt, a fogházfelügyelő őrmester 313, a vezető fogházfelügyelő pedig 387 pengőt keresett.

A monoton szolgálatot törte meg a fogolykísérés lehetősége, amit a fogházfelügyelő szervezett. Szol-

lár János bevallása szerint: „Mindenkor arra törekedtem, hogy a kísérettel járó napidíjjak egyformán oszoljanak meg az őrség tagjai között.” A rabszállítás napidíja 1931-ben napi 6 pengő volt. A megye járásbíróságai mellett, leggyakrabban Budapestre és Szegedre (1 nap), illetve Márianosztrára (másfél nap) szállítottak rabokat. Ha valamelyik őr kimaradt a fogolykísérésből, azt súlyos hátránynak tekintette. Sérlemét még az ügyészhez is képes volt felterjeszteni.⁵¹

Keresetkiegészítést jelentett még a dualizmus korában, a rabmunkában való részvétel (felügyelet, munkavezetés.) A pécsi királyi ügyész szavaival: „a fogházfelügyelő és a fogházőrség egypár tagjában bírok oly eszközbugzságot, amit használhatok.” Ez leginkább a rendszeresen fölterjesztett és szinte mindig megítélt jutalmazásoknak volt köszönhető.⁵² Az első világháborút követően ezek a jutalmazások eltűntek a forrásokból.

Jegyzetek

- ¹ A polgári korszak börtönügyének kutatása szempontjából fontos, Baranya Megyei Levéltárban található források: IV. 402. Baranya vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai (1870–) 1872–1944.; IV. 409. Baranya vármegye Főispánjának iratai 1872–1944.; IV. 410. Baranya Vármegye Alispánjának iratai 1872–1944.; IV. 1106. Pécs város Polgármesterének iratai 1848–1872.; VII. 2. A Pécsi Királyi Törvényszék (1946-tól Törvényszék) iratai 1872–1950.; VII. 4. A Pécsi Járásbíróság iratai 1873–1950.; VII. 6. A Szentlőrinci kir. Járásbíróság iratai 1900–1955.; VII. 7. A Fiatalkorúakat Felügyelő Hatóság iratai 1912–1950.; VII. 9. A Pécsi Királyi Főügyészség (1946-tól ügyészség) iratai 1900–1950.; VII. 10. A Pécsi Királyi Ügyészség (1946-tól Ügyészség) iratai 1909–1950. VII. 11. A Pécsvárad kir. Járásbíróság iratai 1915–1950. VII. 12. A Dárdai kir. Járásbíróság iratai 1883–1917. VII. 101. Büntetőintézetek iratai.
- ² HORVÁTH T.: Büntetés végrehajtási jog I. kötet. (Bp. 1983. 14. p.)
- ³ A megye területén működő fogházak ilyen jellegű irataiból mindössze egy esztendőről maradt meg egy hiányos „Törzskönyv.”
- ⁴ BML. Főügy. ir. 1935/1937.
- ⁵ Horváth 1983. im. 15–16. p.
- ⁶ VARGA NAGY I. szerk.: A Pécsi Rabsegélyező Egylet Évkönyve 1906-ról. (Pécs. 1907. 84. p.)
- ⁷ CSIZMADIA A.: A közigazgatási bizottság a polgári államszervezetben. In.: Jogtörténeti Tanulmányok II. kötet. (Bp. 1968. 117. p.)
- ⁸ TEGZES F.: Baranya Vármegye Közigazgatási Bizottságának megalakulása és működésének kezdetei a Dualizmus korában. In.: Baranyai Helytörténetírás 1982. (Pécs. 1983. 138. p.)
- ⁹ BML. Közig. Biz. ir. 1907/488.
- ¹⁰ BML. Közig. Biz. ir. 1908/2300.
- ¹¹ Pécsi Figyelő 1895. jún. 8.
- ¹² Az igazságügyi szervek érdeklődő alkalmazottain kívül ott találjuk a város meghatározó családjaik tagjait. Pl.: Dr. Fischer Béla, Dr. Visy László, Hamerli Imre..., de az egyházak helyi személyiségeit is, mint Buzássy Ábel ciszterci tanárt, vagy Baldauf Gusztáv evangélikus lelkészt. A járásbírói fogházak esetében is kimagasló helyi személyek látogatták a fogházat. Voltak köztük képviselők, földbirtokosok, mint Siklóson Gr. Bennyovszky Mór földbirtokos, a helyi várúr.
- ¹³ Elvileg közös vizsgálat esetén mindegyik közig. biz. I–I tagot küldhetet voln. In.: MEGYERY I.: A magyar börtönügy. (Bp. 1905. 346. p.)
- ¹⁴ Szita 1983. 217. p.
- ¹⁵ MEGYERY I.: i.m. 1905. 58. p.
- ¹⁶ BML. Közig. Biz. ir. 1917/1420.
- ¹⁷ BML. Főügy. ir. 1941/980., 1942/1353., 1942/1937.

- ¹⁸ SZÖLLÖSY O.: Magyar Börtönügy. (Bp. 1905. 41. p.)
- ¹⁹ BML. 1945. El. 6. Az ügyészség kiürítések (1944. XI. 21) a fogházszemélyzetből kirendelt kísérők közül egyről, Dávid Ferencről a 362/3. számú Sztálingrádi fogolytáborból jött hír, de soha nem tért vissza. Hározs József letartóztatási intézeti hadnagy pedig még 1949-ben is nyugati hadifogságban volt a fogházvezetés értesülése szerint, ahol a magyar vagyontárgyak megőrzésével volt megbízva. In.: 1949. El. 6. A. 67.
- ²⁰ 5000./1946. M. E. sz. rendelet értelmében alakították meg az I. M. kezelésében.
- ²¹ BML. 1946. El. 22. A. 1.
- ²² A tizedes 1946. március 3-án a szigetvári tárgyalására szállított fogolytáborból átadta egy „álrendőrnek” amíg kiment a pályaudvari WC-re. Március 9-én kézi bevásárláson volt a városban és amíg bement a postára kint hagyta a kíséretében lévő rabot a kézi kocsiira vigyázni, aki természetesen kihasználta a lehetőséget. Végül kapusként, amíg beléptetett egy látogatót, kiszökött a háta mögött egy rab. In.: 1946. El. 22. A. 1.
- ²³ BML. Főügy. ir. 1947. El. 6. D. 1.
- ²⁴ BML. Főügy. ir. 1935/1744.
- ²⁵ Pl.: Budapesti Közlöny 1926. márc. 20.
- ²⁶ I.M. 1874. júl. hó 1. 696. I.M. utasítás. 8.§.
- ²⁷ I.M. működése 1899. 565. p.
- ²⁸ BML. Főügy. ir. 1923/772.
- ²⁹ A főügyészi iratokban ami a 4 Dél-dunántúli ügyészség és a bajai ügyészségi kirendeltség fogházait felölelte, nem találkozom az egy szem pécsi kísérleten kívül nőfelügyelőkkel. Ez még az országosnál is rosszabb helyzetet jelentett.
- ³⁰ 8918. 1943. IM. VI. sz.
- ³¹ BML. Főügy. ir. 1943/2136.
- ³² Özvegy Feldwebel Nándorné, a második nőfelügyelő a letartóztatottaktól motozás során kölönt, púdert vett el saját használatra, a fogháztól meg szappant és súrolószert lopott. A letartóztatottak családjával igen jóba volt és gyermekeivel családokhoz járt ki pihenni. Ennek ellenére 1944 végétől 1946-ig majdnem két éven át szolgált. In.: BML. Államü. ir. 1946/1536.
- ³³ BML. Államü. ir. 1946/ 217.
- ³⁴ SZÖLLÖSY 1905. 296. p.
- ³⁵ BML. Ügy. ir. 1935/1310.
- ³⁶ Tipikus pályafutás volt Ágoston Jánosé. Ő 1877-ben született, majd katonai szolgálata után csendőrmek állt. Innét jelentkezik Pécsen fogházmeg 1909-ben. Ezt követően, 18 évi folyamatos szolgálat után 1922-ben nevezik ki „czfmeztes,” és a gyors üresedést követően tényleges fogházmeg. Ő volt ekkor a rabkérészet munkavezetője. Előléptetésekor kiemelik, hogy a „proletár-

diktatúra nem tántorította meg, s a szerbek alatt hazafias viselkedés mellett a helyén maradt.” Innét is ment 1928-ban nyugdíjba. In.: BML. Főügy. ir. 1928/1218., 1922/2916., 1928/1870.

³⁷ A fogházfelügyelők esetében a minősítési törvény azt írta elő, hogy ha nem a megfelelő katonai, vagy alsóbb szintű közigazgatási szolgálatból kerültek ki, akkor legalább négy polgári végzettségük legyen.

³⁸ BML. Főügy. ir. 1928/1564.

³⁹ LŐRINCZ J.–NAGY F.: Börtönügy Magyarországon. (Bp. 1997. 187. p.)

⁴⁰ BML. Ügy. ir. 1923/485.

⁴¹ BML. Főügy. ir. 1935/ 1756.

⁴² SZÖLLŐSY 1930. 316. p.

⁴³ 1138/1923. I.M.

⁴⁴ BML. Főügy. ir. 1935/484.

⁴⁵ BML. Ügy. ir. 1876/4670.

⁴⁶ BML. Főügy. ir. 1923/2647.

⁴⁷ Pécsi Figyelő 1899. ápr. 20.

⁴⁸ MEGYERY 1905. 296. p.

⁴⁹ A legnagyobb visszatetszést az váltotta ki, hogy a többi rendbiztonsági szerv juttatásait sokszor külön gépkocsin előre lehozták, míg az Ő fizetésük sokszor felét se érte mire 2–3 hét késéssel megkapták. In.: BML. 1946. El. 20. D. I.

⁵⁰ Többször kérelmezték, hogy javadalmazásukat a 4350/1945. M. E. sz. rendelet alapján kapják meg.

⁵¹ BML. Főügy. ir. 1931/909.

⁵² BML. Ügy. ir. 1908/2016.

Szabó István:

A villamosszék feltalálása

A villamosszék történetének megírására az adta az ötletet, hogy 113 évvel ezelőtt, 1890. augusztus 6-án hajtották végre az USA-ban az első, nagyfeszültségű elektromos árammal történt kivégzést. Az esszé történelmi visszatekintés, nem pedig korteskedés a halálbüntetés visszaállítására mellett.

A villamosszék a XIX. század 80-as éveinek végének „találmánya”. Olyan embernek a nevéhez fűződik, aki többek között feltalálta a szénmikrofont, az izzószálas villanykörtét, a fonográf őst és az egyenáramot. Ez az ember Thomas Alva Edison (1847–1931) volt.

E rövid bevezető után kövessük sorrendben a történeteket addig az időpontig, amíg a villamosszékkel az első kivégzést végrehajtották.

Élt New York egyik rossz hírű külvárosában egy családos férfi, William Kemmler, akinek felesége enyhén értelmi fogyatékos volt, ami kettejük kapcsolatát alapvetően meghatározta. Házasságukból egy értelmes, szép kislány született. Az apa óriási erőfeszítéssel próbálta fenntartani családját, de akármibe is fogott bele, minden kezdeményezése balul sült el. Emiatt, illetve boldogtalan családi élete miatt ivásnak adta a fejét. Az otthoni hangos szóváltásokból előbb veszekedések, a veszekedésekből verekedések lettek. Az egyik ilyen alkalommal az ittas férfi a keze ügyébe eső baltával a lépcsőházban szétvágta a felesége fejét, aki azonnal meghalt. Anyja holttestét később, a kislányuk találta meg és a szomszédok segítségét kérte. A kihívott rendőrök a sarki kocsmában találtak rá az addigra már holtrészeg, csurom vér ruhájú emberre és azonnal őrizetbe vették. Kemmler kijózanodva sem tagadta, hogy megölte a feleségét.

A kerületi bíróság emberölés miatt halálra ítélte. Az ítéletet azonban nem tudták végrehajtani, mivel nem volt kivégzésben jártas ember az őrszemélyzet tagjai között. Ekkor az esküdtek közül valaki azt állította, hogy szerinte elektromos árammal lehetséges volna a kivégzés, ugyanis azt hallotta, hogy a gazdag és jómódú New Yorkiak, akik ebben az időben kezdték a villamos áramot bevezettetni lakásaikba és az újságok ekkoriban sok, áramütés miatt bekövetkezett halálesetről adtak híradást. A bíróság a felvetésre az 1885-ben, New Yorkban létrehozott Hill–bizottsághoz fordult, amelynek az volt a feladata, hogy „humanizálja” a halálos ítéletek végrehajtását, mivel az eddig használatos kivégzési módszerek (garrote, guillotine, akasztás) az elítélt számára rettenetes szenvedést okoztak, nem beszélve az ezekúción résztvevőknek (bíró, esküdtek, ügyész

stb.) okozott látványról. A bizottság három éves „kutató” munkája alapján úgy tűnt, hogy van 2humánus” kivégzési mód. Véleményük szerint ezt az elektromosságban találták meg. Minden gyakorlati tapasztalat híján úgy képzelték, hogy az elektromosság nem okoz fájdalmat az elítéltnak, ezért „gyors és praktikus.” Így került történetünk középpontjába Edison, az egyenáram felfedezője, akit hivatalosan is felkérték, hogy dolgozza ki az elektromos árammal történő kivégzés módszerét, arra hivatkozva, hogy sok tapasztalatot halmozott fel ezzel az

áram-típussal végzett kísérletei során. Edison annak ellenére elfogadta a megbízást, hogy semmilyen tapasztalattal nem rendelkezett és korábban ő is ellenezte a halálbüntetés minden formáját. Nyomós okai voltak a megbízás elfogadására. Edison tudta, hogyha sikerül kifejlesztenie az elektromos árammal ölü „gépet,” a villamosszék, akkor az általa felfedezett egyenáram lesz továbbra is az egyik egyeduralgó energia a kontinensnyi méretű ország energia piacán. Ebben az időben ugyanis, Edison uralta az Egyesült Államok elektromos iparát. A közvéleményt pedig ezzel akarta visszavonhatatlanul meggyőzni, hogy egyenárama jobb,

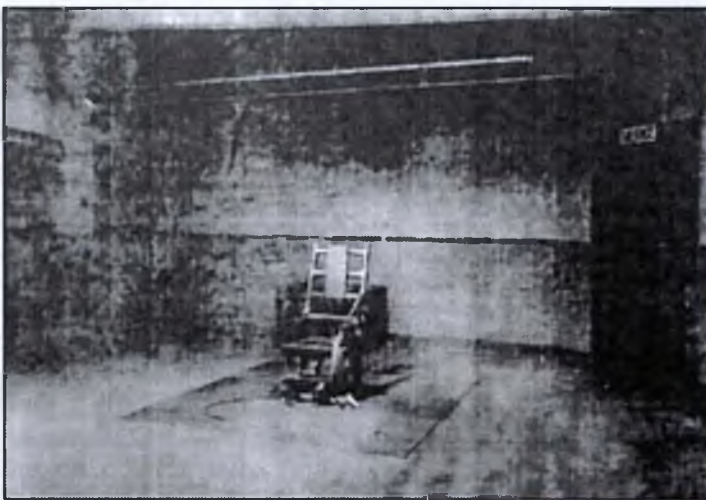
mint a Westinghouse-Tesla féle tömörülés „váltakozó” árama. Ezért próbálta véglegesen kiszorítani a piacról a szinte halálos ellenségének tekintett ifj. George Westinghouse-t (1846–1914), a vasúti légfék feltalálóját, aki Nicola Tesla (1856–1943), horvát elektromérnök találmányát, a váltóáramot, zseniálisan ki-és továbbfejlesztette, ezzel részt követelt magának a hatalmas amerikai energia piacból. A tét tehát óriási volt.

Edison hatalmas lendülettel látott a munkának. A laboratóriumának környékén lakó utcagyerekeket – fejenként negyed dollárért – megbízta, hogy szedjék össze a környéken a kóbor macskákat, kutyákat, patkányokat és hozzák be a laboratóriumba. Munkatársai heteken át mást sem csináltak, mint egyenárammal sújtották halálra a szerencsétlen állatokat és feljegyzéseket készítettek haláltusájukról. Miután egy felnőtt ember testsúlya nagyobb, mint egy kutyáé vagy macskáé, vásároltatott néhány disznót és lovat a város vágóhídjáról és rajtuk is tanulmányozták az elektromos áram hatását (a lóról akkor még nem tudta, hogy vörösvértesteinek összetétele miatt, 24 volt feszültségű áram azonnal megöli). Mivel a kísérleteket összességében eredményesnek ítélték, neki láttak a villamosszék elkészítésének. Többszöri változtatás, és többhavi munka után elkészült a prototípus, ami a mai „modern” villamosszékektől nem sokban különbözött. Mire azonban idáig eljutottak Edisonnak minden pénze elfogyott. Ráadásul még hátra volt az egyenáramú gépeknek az elkészítése és annak az épületnek a felhúzása, amelyben a hatalmas áramfejlesztőket elhelyezték, illetve ahonnan az elektromos vezetékeket a kivégző helyiségbe vezették.

Kölcsönökből, adományokból végül is sikerült elkészíteni a „művet.” Ám ekkor útját állta Westinghouse. Mivel kísérleteivel bizonyítani tudta, hogy az 50 herzes váltóáram már 110 voltnál is azonnali halált okoz (szívhalált), míg a villamosszékhez használt nagy frekvenciás, magasfeszültségű egyenáram légzésbénulást idéz elő, ettől a halálraítélt – iszonyú szenvedés után – megfullad. Így aztán Edison egyenárammal működő „kivégzőgépe” nem kellett senkinek. A Hill-bizottság Westinghouse váltóáramát választotta. Ezzel a döntéssel Edison végleg csatát veszített. Az egyenáram és a váltóáram közötti küzdelem eldőlt.

Westinghouse annak ellenére, hogy legyőzte nagy-

nevű riválisát, óriási küzdelmet folytatott, hogy ne az ő találmányát (a váltóáramot) használják fel kivégzés céljára, ugyanis félt, hogy „gyilkos áram”-nak fogják világszerte nevezni. Ennek érdekében többszázezer dollárt fizetett ki Amerika legjobb ügyvédeknek, hogy a

Hill-bizottságot döntésének megváltoztatására bírja, sőt még arra is hajlandó volt, hogy az elítélt peres költségeit is kifizesse, de ez sem segített.

Az ítélet kihirdetése után az elítélt maga kérte a bíróságot, hogy villamosszékben végezzék ki, mivel sejtelte sem volt arról, hogy mi vár rá.

Elkövetkezett az ítélet végrehajtásának a

napja 1890. augusztus 6-a. Az elítéltet két fegyőr kísérte a gyertyákkal kísértetiesen megvilágított, nagy terem közepén álló villamosszékhez. Vastag bőrszíjakkal erősen odaszíjazták, a lábaira és a kezeire rácsatolt fém-

pántok érintkezőibe bekötötték az elektromos vezetékeket. A szemét bőrből készült maszkkal letakarták, és a fejére helyezték a fémburát is, majd ebbe is, és a szék belső, háti részén végig futó, laposvas fémcsíkba is bekötötték a vezetékeket.

Az elítélt hallatlan nyugalommal tűrt minden előkészületet, félelemnek nyoma sem látszott rajta. A kivégzésen jelen voltak az esküdtek, a bíró, a polgármester, a börtönigazgató, a fegyőrök és maga Westinghouse is.

Az utcán közben óriási tömeg verődött össze, elvégre ilyen kivégzésre még nem volt példa az Államok történetében.

Ezzel egy időben odabent befejeződtek az előkészületek a kivégzéshez.

A bíró még egyszer felolvasta az esküdtszék döntését és megkérdezte az elítéltet, van-e valami kívánsága. Kemmler nem válaszolt semmit. Ekkor a börtönigazgató intett az ítéletvégrehajtónak, aki a kétkarú érintkezőt felső állásba tolta. A jelenlévők szeme elé a következő pillanatban iszonyatos látvány tárult. A test hirtelen összerándult a belévezetett áram hatására. Az agyvíz mindkét fülén és az ornyílásain gőzzé változva úgy lövellt ki, mint egy gőzmozdonyból. Az arca hirtelen feldagadt, az archőr alatt lévő zsiradék átrépselődött a bőr pórusain és sárga viaszként csorgott le az arcán. Ruhája lángra kapott, az egész terem betöltötte az égett hús édeskés szaga. A villamosszéket füst borította be. A börtönigazgató a látványtól a terem sarkába hányt és a jelenlévők közül néhányan elájultak.

A börtönorvos azt sem tudta kit részesítsen először elsősegélyben. Miután végzett, odament az elítélthez és meghallgatta szívverését. Megrázta a fejét. Meghalt, mondta. Kb. tíz perc múlva a teremben lévő iszonyú bűz miatt már éppen ablakot akartak nyitni, amikor a test hirtelen megmozdult, össze-vissza rázkódott, a feje a mellkasára nyekklett, kezei ökölbe szorultak.

Az orvos sztentori hangon üvöltött az ítéletvégrehajtóra, mire az a teljes feszültséget ismét bekapcsolta, és így hagyta vagy 15 percen keresztül. Miután a test már nem mozgott, az orvos minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a halál végleg beállt.

A kivégzést követő boncolás a következőket állapította meg: a holttest nagy része teljesen elszenesedett. A koponyaúrban az agyvelő dió nagyságúra összeégett, a gerincvelő és idegpályái szétrobbantak, a koponya a tarkótól a fülkagylóig elégett. A szemgolyók a szétmállott arcon lógtak, a nyelv szénné égett a szájjüregben. A boncolás azt is megállapította, hogy az elítélt iszonyú kínhalált halt.

Ami a börtönben történt, nem maradt titokban. A másnapi újságok a következő főcímmel jelentek meg: „Kemmlert a westinghouse-zal végezték ki!”

Szabó Szilárd:

A közös külügyek alkotmányos kérdései

A Monarchia „közös célokra korlátozott jogalanyisága,” és ezzel párhuzamosan a két állam önálló nemzetközi jogi jogalanyisága az idő előrehaladtával egyre jobban érvényesült. Ezt szemlélteti a nemzetközi távírda egyezmény (1875) és a nemzetközi rádiótelegráf – egyezmény (1906). Több nemzetközi szerződést Ausztria és Magyarország képviselője külön írt alá – pl.: az 1912. évi LXII. törvénnyel becikkelyezett leánykereskedés elnyomása végett létrejött párizsi szerződés. Voltak olyan szerződések is, amelyeket csak Magyarország képviselője írt alá: az 1912. évi LXI. törvény a szerzői jogok kölcsönös védelme végett az Egyesült Államokkal Budapesten aláírt egyezményről.¹ Az 1907. október 6-án született osztrák-magyar gazdasági ki-egyezés kapcsán állapodott meg egymással a két állam és a közös külügyminiszter, hogy a kereskedelmi szerződéseket a külügyminiszter mellett a két ország 1-1 képviselője is alá fogja írni.²

A MAGYAR KÖZJOG ÉS A NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK

Ezután a magyar kormány és a közös külügyminiszter jegyzőkönyvet fogadott el a nemzetközi szerződések kötésével kapcsolatban. Ezt a jegyzőkönyvet Wekerle Sándor miniszterelnök 1908. január 20-án terjesztette elő a magyar minisztertanácsban. A minisztertanács határozatban mondta ki, hogy „az előterjesztett jegyzőkönyvben foglalt alapelveknek az a része, amely az 1867. XII. törvénycikkben közölteknek elismert (ú. n. pragmatikus) ügyekre vonatkozik, mindaddig változatlanul hatályban marad, amíg közös egyetértéssel meg nem változtatattik.” Az uralkodó a jegyzőkönyvet 1908. február 25-én tudomásul vette és aláírta.³

Az 1867. évi XII. törvénycikk 8. §-a csak általánosságban mondta ki, hogy a nemzetközi szerződéseket mindkét fél a törvényhozással közli. Az 1867. évi XVI., illetve az 1878. évi XX. törvénycikk határozottabb, de csak a szerződések bizonyos nemzeteire: kereskedelmi, vám, hajózási, konzulátusi, posta és távírda szerződések megkötése „mindkét törvényhozó test alkotmányos jóváhagyásának fenntartása mellett csak a külügyminiszter által történhetik.”⁴ A külügyminiszternek a közös külügyek tárgyát képező nemzetközi szerződések tervezetéhez az illető kormányok hozzájárulását is ki kellett kérnie, de az nem világos, hogy előzetesen vagy utólag. A ratifikált szerződések okmányainak kicseréléséről a magyar miniszterelnököt mindenkor értesíteni kellett.⁵

A dualizmus korának magyar közjoga nem követelte meg, hogy minden nemzetközi szerződést a magyar törvényhozás becikkelyezzen, sőt még azt sem, hogy egyáltalán közöljék az országgyűléssel: „a titkos szövetségszerződések titokban is tartandók, míg azok még fogamatlanok, egyéb szövetségek pedig, míg az országot terhelőleg nem érintik az országgyűléssel jóváhagyás végett nem okvetlenül közzelendők.” A szövetségek és egyéb nemzetközi szerződések kötésének joga királyi felségjog, de az olyan szerződések és szövetségek kötések, melyek a magyar államjogba ütköznek, a törvényhozás hozzájárulása nélkül nem lehetnek kötelezőek az országra.⁶ Ferdinándy szerint akkor kellett nemzetközi szerződést az országgyűlésnek becikkelyezni, „ha az ország törvényeit, alkotmányát módosítja, vagy ha változást idéz elő az állam területén, vagy súlyosítja a polgárok közterheit.” Ha a szerződés ilyen változásokat nem okoz, „hanem csak a hatóságokra nézve alkot jogszabályt,” akkor elegendő, ha egy kormányrendeletben kihirdetik. „De az is előfordul, hogy a nemzetközi szerződés semmi olyast nem tartalmaz, a mi miatt a hatóságok és a polgárok is utasítandók volnának, hanem csupán az állam, mint ilyen kötelezi benne magát más állam irányában. Ilyenkor a nemzetközi szerződést, mely titkos természetű is lehet, nem szükséges sem törvénybe iktatni, sem rendeletben

közhírré tenni. De az ilyen nemzetközi szerződés, – mint pl. a véd- és dacszövetségre vonatkozók bizonyos állam támadása ellen – nem is tekinthetők jogforrásnak, hanem csak az állam lesz általa nemzetközi jog szerint kötelezve, hogy ha elérkezik az ideje, hogy a szerződés beváltassék, az elvállalt kötelezettségnek eleget tegyen. Ilyenkor azután a király és kormánya saját körében rendelkezik, épen úgy, mintha nem a szerződésben elvállalt kötelezettség alapján, hanem csak saját elhatározásából cselekednék, pl.: hadat üzen és mozgósít azon állam ellen, a mely ellen szövetkezett.”⁷

A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTER JOGÁLLÁSA A MAGYAR KÖZJOG FELFOGÁSA SZERINT

A kiegyezés után a közös külügyminisztérium 1869. január 29-én alakult meg a Császári Ház és a Külügyek Császári és Királyi Minisztériuma néven (K. u. K. Ministerium des Kaiserlichen Hauses und des Äußeren), majd 1895. október 4-én neve a Császári és Királyi Ház és a Külügyek Császári és Királyi Minisztériumra változott (K. u. K. Ministerium des Kaiserlichen und Königlich-Hauses und des Äußeren). Báró Friedrich Ferdinand Beust aki először töltötte be a közös külügyminiszteri tisztséget, még a birodalmi kancellár elnevezést viselte, egészen 1871-ben történt felmentéséig. Az általa létrehozott birodalmi kancellária („Reichskanzlei”) azonban a magyarok ellenkezése miatt már 1868-ban a külügyminisztérium elnöki osztályává alakult („Präsidialsektion”, „Cabinet des Ministers”). Feladata a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek vezetése, a delegációk üléseinek előkészítése, a két állam kormányával, illetve a sajtóval történő kapcsolattartás volt.⁸ Az 1868. januári közös minisztertanácson határozatban kimondták, hogy a birodalmi kancellár elnevezést közös külügyminiszter elnevezésre változtatják. Beust azonban egészen 1871-ig viselte a birodalmi kancellár nevet, mivel ezzel is próbálta hangsúlyozni egyenrangúságát Bismarckkal.⁹

A magyar közjog szerint a közös miniszterek – így a közös külügyminiszter is – nem alkotnak önálló kormányt, amely főhatalmat gyakorolna a két állam kormánya felett. „A közös ministerium megalkotásával Magyarország állami főhatalmának azon illetőségi körét, mely a közös ügyeket foglalja magában, nem idegenítette el, csupán bizonytalan időre Ausztriával együtt egy közös organumra ruházta, de azok intézésére befolyását továbbra is fenntartotta.” Azaz „a közös ministerium nem egy közös főhatalom külön organuma, hanem két állam külön főhatalmának közös organuma.”¹⁰ Ezek a közös organumok „a két állam akaratának végrehajtására, illetve a két állam által hatáskörükbe áttett kormányzati teendők végzésére hivatottak.”¹¹ A közös minisztérium tehát két állam hatalmát gyakorolja. Csak arra szolgál, hogy a magyar király és osztrák császár egy kormányzati aktussal intézhessen el mindazon ügyeket, melyek mindkét államra tartoznak, mindkét állam-

nak közös ügyei, „melyek elintézése mind a két alkotmány szerint a fejedelem végrehajtó hatalmának körébe tartozik. A közös minisztérium ennél fogva nem a birodalom minisztériuma, mely saját önálló hatáskörrel bírna, hanem Magyarországnak és Ausztriának közös minisztériuma, melynek hatásköre a két állam között létrejött nemzetközi szerződésen alapul, s csak addig állhat fenn, a míg ezen hatáskört egyik vagy másik állam vissza nem vonja.”¹² Ahogy Beksics Gusztáv a külügyekkel kapcsolatban megfogalmazta, a külügyek közössége a külföld irányában nem azt jelenti, hogy a két állam szuverenitása ebben a tekintetben összeolvadna, hanem csak azt, hogy a két állam szuverenitását kifelé egy közös szerv képviseli.¹³

Mint a fentiekből kitűnik, a magyar közjog álláspontja értelmében a magyar állam nem korlátozta szuverenitását azzal, hogy meghatározott ügykörökben Ausztriával közös szerveket hozott létre. A magyar közjog tehát azt a nézetet képviselte, hogy a két állam rendelkezik a szuverenitás teljességével. Az állami szuverenitás egyik legfontosabb attribútuma pedig a külpolitika önálló intézése, önálló külpolitika folytatása. Ebből következik, hogy a magyar közjog szerint a külpolitika irányvonalát is a két állam határozza meg. Mivel a közös miniszterek külön-külön egyik államnak sem szervei, hanem a két állam közös szervei, ezért nem a közös külügyminiszter határozza meg a külpolitika irányát, csupán egyszerű végrehajtója a két állam külpolitikájának. Thallóczy Lajos ezt nyíltan megfogalmazta: „Ami viszont a külpolitika irányát illeti, azt sem a közös miniszterek határozták meg, hiszen arra mindkét ország miniszterelnöke befolyást gyakorolt.”¹⁴

A magyar közjog álláspontja legalábbis vitatható. Ha a közös külügyminiszter csupán egyszerű végrehajtója lenne a két állam akaratának, akkor a két állam külön szervei – pl. a delegációk, a kormányfők, a parlamentek – utasíthatnák a külügyminisztert. Akkor nem a külügyminiszter tartana expozét a követendő külpolitikáról, hanem a két állam szervei fogalmazhatnák meg akaratukat, amelyet a külügyminiszternek végre kellene hajtania. De ilyen lehetőségeknek a nyomát sem találhatjuk az 1867. évi XII. törvényben. Gróf Andrássy Gyula, az első magyar közös külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a közös külpolitikáért a külügyminiszter egymaga felelős. Ezért a külpolitikát nem a közös minisztertanácson dolgozta ki, hanem csak akkor hívta össze és hívta meg rá a két miniszterelnököt, amikor a kidolgozott, az uralkodó által jóváhagyott külpolitikához pénzre volt szüksége, illetve, hogy az országos miniszterek támogassák pénzigényeit a delegációkban és a parlamentekben.¹⁵ Horváth Jenő szerint a magyar kormány szerepe másodlagos volt, általában csak az aggodalmait, aggályait vették – vagy nem vették – figyelembe. „A magyar kormány kezdeményezésének külpolitikai kérdésekben a dualizmus ideje alatt

semmi nyomát nem találjuk.”¹⁶ Somogyi Éva tanulmányában kijelentette: „A külpolitikát a Habsburg Monarchiában a külügyminiszter csinálta, s koncepcióját rendszerint a minisztertanácstól távol, ballhausplatzi magányában, vagy informális tanácskozásokon, katonai konferenciákon alakította ki, Bécsben, stájer fürdőhelyen, alpesi vadászaton.”

¹⁷ Diószegi István ehhez csak annyit tesz hozzá, hogy a külügyminiszter mellett említi az uralkodó személyét is, mint a legfontosabb „döntéshozatali fórumok” egyikét.¹⁸ A külpolitika természetéből, jellegéből adódóan igényli a diszkréciót, a titoktartást, a szimulálást és disszimulálást.¹⁹

Hogy valójában ki, vagy kik voltak a külpolitikára a legnagyobb befolyással, a mindenkor külügyminiszterek irányították-e a Monarchia külügyeit, vagy csak a szuverén államok akarátának egyszerű végrehajtói voltak, nos, ezt leginkább a külügyminisztert ellenőrző intézmények vizsgálatából lehet kideríteni.

A KÖZÖS KÜLPOLITIKA ALKOTMÁNYOS ELLENŐRZÉSE: A DELEGÁCIÓK

Az alkotmányos ellenőrzés fóruma a két állam parlamentjének tagjaiból a közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottságok, vagyis a delegációk voltak. A delegációk hatásköre a közös miniszterek ellenőrzése, a közös ügyek tárgyalása, a közös ügyekben a közös minisztériumok politikai irányának befolyásolása. A delegáció határozatokat is hozhat, „a melyek a közös minisztereket a közös ügyekben utasítják.”²⁰ 1867-ben a delegáció létrehozásakor az ellenzéki balközép megoldhatatlan problémát vetett fel: nem akarták, hogy széles jogkörrel rendelkező delegáció legyen, mert azzal csökkentik a magyar országgyűlés hatáskörét és ezzel a magyar függetlenséget. Viszont ha a delegáció csekély jogkörrel rendelkezik, akkor lehetőséget teremtenek a külpolitika abszolutisztikus módon történő kezelésére.²¹ A közös birodalmi parlament elutasítása magával hozta azt, hogy a közös ügyek ellenőrzése tekintetében alkotmányos hiányosságok lehetnek.²² Gróf Andrassy Gyula szerint a delegáció bizonyos fokig alkotmányellenes, de vannak előnyei: a külpolitikát és a hadügyet kivonja a parlamentek hatásköréből, megszabadítja a napi konfliktusoktól, a közös minisztereket pedig megkíméli a kicsinyes parlamenti csatározásoktól.²³ A delegáció révén a magyar befolyás olyan ügyekre is kiterjedt, amelyekre eddig az ország nem érvényesítette – bár voltak erre nézve is törvényeink. A delegációban tulajdonképpen a megbízó parlament működik tovább közvetett módon.²⁴

A magyar delegáció hét bizottságot választott, ebből az egyik a külügyi bizottság volt, amely 20–24 tagból állott. Volt egy 21 tagú költségvetési bizottság. Itt vettek részt a közös miniszterek, a közös minisztériumok képviselői, más szakemberek és valamennyi delegátus, mivel ez volt a delegáció tevé-

kenységének súlypontja. A közös miniszterek először itt terjesztik elő javaslatukat, itt ad számot a külpolitikáról a külügyminiszter, itt intéznek hozzá kérdéseket, itt folyik az érdemi külpolitikai eszmecsere. Az egyik évben ez előtt a bizottság előtt mondta el az expozéját a külügyminiszter, a másik évben a magyar külügyi bizottság előtt.

A delegáció külügyi bizottságában a külügyminiszter az anyanyelvén beszélhetett, nem vezettek formális jegyzőkönyvet, gyakran kizárták a nyilvánosságot. A magyar delegáció előtti képviselést látta el az egyik külügyminisztériumi osztályfőnök, aki mindig magyar volt. A dualista berendezkedés követelte meg, hogy a külügyminisztériumban pontosan ismerjék a két állam belső viszonyait. A miniszter távollétében a két osztályfőnök képviselte őt a delegáció előtt, nevében nyilatkoztak, előterjesztéseiről felvilágosítást adtak. Tágabb értelemben közvetítő szerepet tölthettek be a közös kormány és a parlamenti támasszal rendelkező országos kormányok, „a birodalom és a két ország között.”²⁵ A közös minisztertanács és a delegációk előtti külpolitikai tájékoztatók összhangban voltak egymással.

Eltérés volt azonban a külpolitikai feszültségek említésében. 1903-tól rendszeresen megjelentek a közös minisztertanács előtt az olasz szövetséggel kapcsolatos problémák, a delegációk előtt viszont csak az olasz külügyminiszterekkel folytatott tárgyalásokat említették. A delegációban az olaszokkal való konfliktus úgy jelenik meg, mint felelőtlen elemek tevékenysége, a kormányok között az együttműködés zavartalan: „A viszálykeltésre irányuló kísérletek hajótörést szenvednek egyrészt mindkét fél abbéli becsületes fáradozásán, hogy a néha-néha előforduló elkedvetlenedések mentől előbb elenyészzenek, másrészt pedig az olasz királyi kormány korrekt magatartásán, mely folyton arra törekszik, hogy a szövetségi hűséget lojálisan kimutassa.” Aehrenthal mondta 1906 decemberében: „A kormányok közötti jó viszony meg fogja nekünk könnyíteni a – sajnos – gyakrabban előforduló incidensek egész nyugodtsággal való elintézését, és a némelykor mindkét részen ideges és félrevezetett közvélemény felvilágosítását.”²⁶

Az első közös külügyminiszter, Friedrich Ferdinand Beust szerint a delegáció nemcsak arra szolgál, hogy helyeslő szavazatával a kormány számára szükséges pénzeszközöket és politikája erkölcsi támogatását biztosítsa, hanem tárgyalásaival és egész tevékenységével a külföld szimpátiáját és tiszteletét is meg kell nyernie. Beust külpolitikájának része volt a delegáció felértékelése, a parlamenti befolyás bizonyos érvényre juttatása. Gróf Andrassy Gyula viszont hosszú éveken át tudatosan félretájékoztatta a delegációt, amiért komoly törekvés mutatkozott arra, hogy Andrassyt felelősségre vonják. 1878-ban az osztrák delegáció nehezményezte, hogy Andrassy fa- it accompli – kész tények – elé állította őket: „Mire való az alkotmány, ha lehetséges, hogy katonák ez-

rei távoli országokban leljék halálukat, és számolatlanul adjanak ki milliókat anélkül, hogy arról előzőleg a parlamenti testületeket megkérdezték volna ... és azoknak csak az jut, hogy utólag az akciót, mint fait accomplit vegyék tudomásul.”²⁷

A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTEREK ÉS A DELEGÁCIÓK KÖZÖTTI VISZONY TERMÉSZETE

Kálnoky közös külügyminiszter szerint a delegáció „a kormányt kérdőre vonja, gyakran nagyon indiszkrét formában, és annak választ kell adnia, mégpedig sokkal részletesebbet, mint az más alkotmányos országokban szokás. De ezzel aztán megnyugszik a parlament, a kormány pedig azt csinál, ami neki tetszik.” 1896-ban Gessmann osztrák képviselő azt fejtette, hogy az osztrák delegáció hosszú ideje leszokott arról, hogy ténylegesen befolyásolja a külpolitikát: „a magas delegáció egy minden kormány számára kényelmes szavazógépezet, amelyre csak addig kell figyelemmel lennie, amíg a pénz megfizetődik.” Thallóczy Lajos még élesebben fogalmazott: „Ha a t. utókor majd olvasni fogja a delegáció tárgyalásait, valami komoly ellenőrző testületet ne gondoljon a két delegáció fogalma alatt. Taposómalom az, melyben az őrlő legények szerepét vivő delegátusok mindig megkérdezik: ugyan miről interpellálják a kegyelmes urat. Ezt rendszerint magától az excellenciától kérdezik. Szakértelem, ügybuzgóság, komoly ellenőrzés távol állanak a jó uraktól: vanitatum vanitas az egész. A tónus finomabb, mert udvari szaga van a közös minisztériumnak, s ha az illető miniszterek tudnak viselkedni, zsebükben van a kormánypárt és az ellenzék.”²⁸

Természetesen a helyzet ennél valamivel árnyaltabb képet mutat. A legtöbb külügyminiszter tartott a delegációktól, szükségét érezték, hogy elnyerjék a delegátusok támogatását, rokonszenvét. Mivel a közös miniszterek mögött nem állt parlamenti többség, ezért kénytelenek voltak a parlamenti többséggel együttműködni, hogy támogatást kapjanak a parlamentekben politikájukhoz és a szükséges pénzösszeget megszavazzák. Beust szerint „A külügyminiszternek mégis, az alkotmány szerint, politikáját a két miniszterelnökkel egyetértésben kell folytatnia, ami azt jelenti, hogy gyakran különböző nézetekkel találkozunk, az alkotmányos felelősséggel kapcsolatos skrupulusokkal, kívánságokkal, amelyeket persze sokszor alá kell rendelnie az összbirodalom érdekeinek, de amelyeket nem söpörhet egyszerűen félre, mert akkor a rendszert, amelyet Ausztria–Magyarország számára egyszer már abszolút szükségesnek ismertünk el, sodornánk veszélybe.”²⁹ Hogy ez mennyire kényelmetlen helyzet volt, arra jó példa Kálnoky közös külügyminiszter álláspontja. Egész egyszerűen veszélyesnek tartotta azt a struktúrát, amelyben a külügyminiszter volt. A miniszter „parlamenti kapcsolat nél-

kül” áll, „anélkül, hogy talaj volna a lába alatt, hogy parlamenti támasszal rendelkezne, s ezáltal rendkívül méltatlan helyzetbe jut.” Kálnokyban az keltett aggodalmat, hogy a belső viszonyokban tájékozatlan volt, és így alkalmatlan a belső konfliktusok elsimítására. „A kiegyezés lehetetlen helyzetet teremt a külügyminiszter számára: két kormány, két parlament között a levegőben lóg.” 1885-ben írt magánleveleiből az derül ki, hogy főleg a magyar delegációtól tartott. A sikeres politika zálogának, az aktív külpolitika feltételének tartotta a delegációk támogatását. „Talán akad valaki, aki ilyen belviszonyok mellett is vállalkozna kezdeményező politikára, én semmiképpen.”³⁰ Aehrenthal ugyanúgy érezte magát a külügyminiszteri székben, mint egykori főnöke, Kálnoky. Terhesnek érezte, hogy semleges álláspontot kell elfoglalnia, hogy nincs egy szilárd pont, amire támaszkodni tudna.³¹ Erre utalt Ferdinánd is, amikor megfogalmazta, hogy a delegációkban „politikai pártélet nem fejlődhet ki, mert ott csak az országgyűlési többség van képviseletben, a kisebbség pedig eltörlődik. De meg itt nem is a pártok küzdelme, mint inkább a két állam ellentétes érdekeinek kiegyenlítése körül forog a kérdés. A közös miniszterek ennél fogva a delegációkban pártvezérként szereplő egyéniségek közül ki sem nevezhetők, de különben sem lehetnek a delegációk tagjai, és így az a belső kapcsolat, mely a magyar minisztérium és az országgyűlés között fennáll, a közös minisztérium és a delegatio között nincsen meg.”³²

KONFLIKTUSOK A MAGYAR DELEGÁCIÓ ÉS A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTER KÖZÖTT

Hogy mennyire volt hatékony a delegáció ellenőrző funkciója, az legjobban azon mérhető, vajon sikerült-e legalább egyszer egy közös külügyminisztert megbuktatnia.

Az első konfliktus a magyar – és az osztrák – delegáció között 1878-ban történt. Andrassy közel sem tájékoztatta olyan részletesen a delegációkat, mint ahogy elődje, Beust tette. Kifejtette: „Ahol valódi konstitucionalizmus van, ott az alkotmányos garancia vörös könyvvel, vagy anélkül abban áll, hogy a külügyminiszter mindig úgy érzi, csak olyan politikát ajánlhat a koronának, amelyet az arra jogos tényezők bizonyosan vállalni és támogatni fognak. A másik garanciát az interpellációs jog nyújtja. És amennyire a vörös könyv nem alkalmas a miniszteri tevékenység megmérésére, mindig kész vagyok arra, hogy speciális kérdésekre – amennyire az állam legmagasabb érdekei megengedik – fenntartás nélkül, a lehető legnagyobb nyíltsággal a kívánt felvilágosítást megadjam.”³³ 1879 augusztusában a boszniai válság elmúltával önként távozott, de nem úgy, mint bukott politikus, akit a delegáció kényszerített lemondásra.

Az 1906–1910 között kormányzó magyar koalí-

ciós kabinet Goluchowskit a külpolitikai tevékenysége kritikájával, bírálatával illette, bár az ellene irányuló támadásnak belpolitikai háttere is volt. Goluchowski bírálatának betetőzése az volt, amikor az algécirasi konferencián – Németország oldalán – leszavazták, amiből a magyar kormány Goluchowski diplomáciai súlytalanságát szűrte le. 1906. október 18-án Goluchowski megjelent a magyar minisztertanács előtt az uralkodó üzenetével. A magyar kormány a közös külügyminiszter politikájával csak „*egyres fontos részletektől eltekintve*” értett egyet, és személyének támogatását azzal az indokkal tagadta meg „*mert a parlamentáris köröknek a külügyminiszter elleni hangulata nem csak a személyes bizalom hiányára, hanem a delegáció tanácskozásainak során több oldalról hangoztatott tárgyi indokokra is vezethető vissza.*” Goluchowski nem várta meg a delegáció formális szavazását, már előtte, 1906. október 24-én benyújtotta lemondását. A magyar koalíciós kormány nem felejtette el megbüntetni, amiért az 1905. évi magyarországi alkotmányos válság idején beavatkozott a magyar belügyekbe.³⁴

Tehát összesen egy alkalommal fordult elő az, hogy a delegáció közös külügyminisztert buktatott. Már a korabeli vélemények is eltértek abból a szempontból, vajon mennyire hatékony a delegációk tevékenysége. 1867 tavaszán Gorove István Deák-párti képviselő kijelentette: „*aki nem a delegáció szellemében akarja az ügyet vezetni, az ügyek vezetéséről leszoríttatik.*”³⁵ A századfordulón Ferdinánd már máshogy vélekedik: „*A két delegatio tehát csak a törvényesség szempontjából utólag gyakorolhat ellenőrzést a közös minisztériummal szemben és a közös minisztereket csakis törvénytörés miatt vonhatja felelősségre, de politikai irányára befolyást gyakorolni még hozott határozataival is alig képes.*”³⁶ Valóban, az 1867. évi XII. törvény nem szól arról, hogy mi a teendő, ha a delegáció nem fogadja el a külügyminiszter expozéját, vagy kinyilvánítja bizalmatlanságát. A delegációknak tehát nem volt az 1867. évi XII. törvény alapján lehetőségük arra, hogy a bizalmat a közös külügyminisztertől – vagy bármelyik közös minisztertől – megvonják, és ezzel a közös minisztereket megbuktassák. Ferenc József 1913-ban kijelentette, hogy a delegáció ellenszenve nem ok a külügyminiszter felmentésére. Az uralkodó eme kijelentése nem ütközött sem osztrák, sem magyar törvénybe.³⁷

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS ÉS A KÖZÖS KÜLPOLITIKA

Az 1867. évi XII. törvénycikk pontosan szabályozta, hogy a közös minisztertanács mivel nem foglalkozhat, de azt nem zárta ki, hogy a két állam saját intézményei ne foglalkozhassanak közös ügyek körébe tartozó kérdésekkel. Ezért a magyar

közjog álláspontja teljesen egyértelmű volt abban a tekintetben, hogy a magyar Országgyűlés előtt lehet foglalkozni közös ügyekkel. A magyar delegáció mindig jelentést tett a magyar Országgyűlés számára, amely a jelentéssel érdemben foglalkozott.³⁸ „*A külügyekre való alkotmányos befolyás nélkül Magyarország híjával volna az államiség leglényegesebb attribútumának. És a delegatiók alkotmányos befolyása nem pótolná a parlament befolyását. Ha a magyar kormány, illetőleg a miniszterelnök nem volna felelős a külügyek vezetéséért, ha a magyar parlamentben ezt nem lehetne megintertpellálni a külviszonyok felől, úgy a magyar parlament nem volna valójában parlament, Magyarország nem volna valójában állam.*”³⁹ A közös miniszterek parlamenti felelőssége a miniszterelnökök közös minisztertanácsai részvétele révén valósult meg. Ők mindig hivatkoztak arra, hogy felelősek a parlamentben a közös ügyekért is. A közös ügyekért a magyar Országgyűlés előtt a miniszterelnök tartozott felelősséggel.⁴⁰ „*A mindenkori miniszterelnökök felelősséget vállaltak és vállalhattak a külpolitikából azért, amit a külügyminiszter minisztertanácsai és delegációs expozéjában a kormány vagy a teljes nyilvánosság elé tárt. A miniszterelnökök kifejezhették egyetértésüket akár úgy, hogy ezt formálisan deklarálták a minisztertanácsban, akár úgy, hogy csupán a gyakorlatban támogatták a külpolitikát azzal, hogy a képviselőtestületektől a közös költségvetés jóváhagyását kérték. Ilyen értelemben a két miniszterelnökkel egyetértésben intézték a Monarchia külügyeit.*”⁴¹ A képviselők felszólalhattak és interpellálhattak a külügyeket érintő ügyekben, amelyekre a miniszterelnök válaszolt. Így pl. Bosznia-Hercegovina annektálása ügyében Nagy György, gróf Apponyi Albert, gróf Batthyány Tivadar, Rakovszky Béla, Issekutz Győző is felszólalt.⁴² A magyar országgyűlés közös ügyekre gyakorolt befolyásának hatékonyságát akár egyetlen szerző egyetlen művében is eltérően értelmezhetette. Ferdinánd pl. kifejti, hogy „*a magyar minisztérium pedig, melyre a magyar országgyűlés befolyást gyakorolhat, a közös ügyekre befolyást gyakorolni nemcsak jogosítva van, de köteles is, és a közös ügyekre vonatkozó törvényhozási politikai kérdések is a magyar minisztérium által előterjesztve a magyar országgyűlésen dőlnek el, ennél fogva a közös minisztériumra és annak egyes tagjaira a magyar országgyűlés közvetve, vagyis a magyar minisztérium útján gyakorol befolyást, a mely befolyás sokkal hatályosabb, mint az a mely a delegatio ellenőrzési joga útján érvényesül, mert állandó,*” majd utána hozzáfűzi: „*De ezen befolyást sem lehet azért valami sokra becsülni, mert egyrészt annak közvetett volta, másrészt az Ausztriában érvényesülő hasonló befolyás végeredményében a magyar országgyűlés befolyását tetemesen csökkenti.*”⁴³

Egy alkalommal fordult elő, hogy a magyar kor-

mány és a külügyminiszter szembenállásából a magyar kormány került ki nyertesén és a külügyminiszter búcsúzott el tisztségétől. 1895-ben Kálnoky közös külügyminiszter és a báró Bánffy Dezső vezette új magyar kormány között vita robbant ki. A magyar miniszterelnök 1895. május 9-én bizalmas átiratban meg sürgette a külügyminiszternél „a nuncius magatartása miatti diplomatikus felszólalásnak Rómában való mielőbbi megtételét.” Kálnoky aznap íratban a nehézségeket sorolta fel. Május 11-én a magyar minisztertanácson „a helyzet beható megbeszélése és megalatolása után egyértelműleg az a meggyőződés nyert kifejezést, hogy ha a helyzet rövid idő alatt nem tisztáztatik, a magyar minisztériumnak megmaradása lehetetlen.”⁴⁴ Kálnoky szerint a magyar miniszterelnök „alkotmányos befolyását a külügyek vezetésére erőteljesebben akarta érvényre juttatni, mint elődei tették,”⁴⁵ ezért távozott. Ferenc József a friss magyar kormány hivatalban maradását tartotta fontosabbnak.

ÖSSZEGZÉS

Vajon a Monarchia külpolitikája két szuverén állam közös külpolitikája volt-e, vagy inkább a két ál-

lamot magába foglaló birodalom politikája? A külpolitika irányítása és céljai birodalmi célok voltak-e, vagy közös osztrák és magyar célok? Lehet-e egyáltalán pontosan elhatárolni a kettőt egymástól?

A korabeli magyar közjog álláspontja ebből a szempontból egyértelmű. A külpolitikában a kiegyezés után is megmaradt a teljes magyar szuverenitás, a magyar parlament, kormány képes befolyásolni a Monarchia külpolitikáját. A külügyminiszterek csak a szuverén államok akaratának végrehajtói.

A gyakorlat azonban mást mutatott. Somogyi Éva több tanulmányában is határozottan és következetesen a birodalom, az összmonarchia érdekeiről beszél, amelyet a külügyminiszter képvisel, akár a két állam kormányával szemben is. Ez azt jelentené, hogy megjelenik egy olyan érdek, amely kifejezetten nem közös osztrák és magyar érdek, hanem tőlük független, birodalmi érdek. Ha elfogadjuk a véleményét, akkor nemcsak osztrák és magyar, valamint közös érdekekről beszélhetünk, hanem egy olyan érdekkört is megállapíthatunk – a birodalom érdekét, birodalmi érdeket – amely a magyar közjogi felfogással, és az alkotmány szellemével is teljesen ellentétes volt.

Jegyzetek

- ¹ WELLER 1996 – 97. 98. p.
- ² SOMOGYI Éva: Aehrenthal birodalmi reformtörekvései 1906–1907. (História, 1986, 4. szám, 798. p.)
- ³ HORVÁTH 1928, 170. p.
- ⁴ NAGY 1907, 18. p. Az említett törvények „a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről” rendelkeztek.
- ⁵ HORVÁTH 1928, 89. p.
- ⁶ KISS István: Magyar közjog. (Bp., 1888, 13. p., illetve 405–406. pp.)
- ⁷ FERDINANDY 1902, 85. p. Nagy Ernő kifejtette, hogy a nemzetközi szerződés elsősorban az állami személyt köti, vagyis nemzetközi viszonyt teremt. Ha a nemzetközi szerződés nem hat az állam belső életére, akkor nem feltétlenül szükséges, hogy kihirdessék, becikkelyezzék, mivel tartalmát a külügyi politika adja meg, ami a kormányzati felelősség elvei alatt áll. Pl.: a Hármas Szövetségbeli tagság, kilépés, semleges lesz-e egy háborúban, vagy sem a Monarchia – ezekben a kérdésekben nemzetközi szerződések köthetők anélkül, hogy törvénybe kellene iktatni azokat. NAGY 1907, 18. p.
- ⁸ DIÓSZEGI 2001, 156–157. p. SOMOGYI 1995, 7. p.
- ⁹ HORVÁTH 1928, 86. p.
- ¹⁰ POLNER Ödön: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. (Bp., 1891)9, Singer és Wolfner könyvkereskedése, 227. p., illetve 252. p.)
- ¹¹ NAGY 1907, 467. p.
- ¹² FERDINANDY 1902, 794. p.
- ¹³ Beksics 1891. február 18-án elhangzott képviselőházi beszéde. BEKSICS GUSZTÁV: A dualizmus. (Bp., 1892, Athenaeum, 118–119. p.)
- ¹⁴ SOMOGYI 1985, 1105. p.
- ¹⁵ SOMOGYI Éva: A delegáció. (Századok, 1994, 3–4. szám, 496. p.)
- ¹⁶ HORVÁTH 1928, 89. p.
- ¹⁷ SOMOGYI 1995, 12. p.
- ¹⁸ DIÓSZEGI 2001, 179. p.
- ¹⁹ DIÓSZEGI 2001, 159. p.
- ²⁰ FERDINANDY 1902, 546. p.
- ²¹ „A közös minisztériumnak a polgári alkotmányosság szerinti

kormány jellege parlamenti ellensúlyának hiányában sikkadt el. Megfelelő parlamenti ellensúlyról pedig szándékosan nem gondoskodtak a kiegyezést tető alá hozó magyar politikusok, jól tudván, hogy a közös kormány törvényhozási megfelelője csak birodalmi parlament lehet. Ők pedig, mind a kormányzás, mind a törvényhozás szintjén még a látszatát is kerülni kívánták mindannak, ami a magyar állam felett álló birodalomnak volt a kifejezője.” Komjáthy Miklós véleményét idézi SOMOGYI 1985, 1107. p.

- ²² „A kiegyezés rendszer ... következetesen törekedett Ausztria és Magyarország alkotmányosságának megermentésére – megőrzésére egyrészt, másrészt pedig kizárta vagy korlátozta az alkotmányos kezelést a birodalom legfontosabb dolgaiban, a közös ügyekben, mégpedig nemcsak az uralkodóval kötött kényszerű alku következtében, hanem, mert így látott módot arra, hogy a dualista birodalomban Magyarország viszonylagos önállóságát megőrizze.” SOMOGYI 1985, 1108. p.
- ²³ SOMOGYI 1994, 465. p.
- ²⁴ HORVÁTH 1895, 101. p.
- ²⁵ SOMOGYI 1994, 485–487. p.
- ²⁶ 1906. június 11. Delegációs Irományok 19–38. p., illetve 1906. december 4. Delegációs Irományok 18–25. p. Idézi SOMOGYI 1985, 1127–1128. p.
- ²⁷ SOMOGYI 1994, 491–497. p. Az osztrák delegáció kijelentése itt Bosznia-Hercegovina 1878-ban lezajlott okkupációjára vonatkozott, amelyet a két delegáció és mindkét ország közvéleménye hevesen ellenzett.
- ²⁸ SOMOGYI 1994, 500–501. p.
- ²⁹ SOMOGYI 1995, 12. p.
- ³⁰ SOMOGYI 1994, 499–500. p. Talán az is közrejátszott Kálnoky és a magyar politikusok közötti nem éppen kielégítő viszony kialakulásában, hogy Kálnoky magyar neve ellenére sohasem tanult meg magyarul, illetve fenntartásokkal viseltetett a parlament intézményével szemben. Berchtold is említi, hogy mindig szívdobogása volt, amikor megjelent a delegációk előtt.
- ³¹ SOMOGYI 1986, 792. p.
- ³² FERDINANDY 1902, 701. p.
- ³³ SOMOGYI 1994, 496. p.

³⁴ HORVÁTH 1928, 88. p.

³⁵ SOMOGYI 1994, 491. p.

³⁶ FERDINÁNDY 1902, 700. p.

³⁷ SOMOGYI 1994, 503. p.

³⁸ HORVÁTH é. n., 383. p.

³⁹ Beksics Gusztáv álláspontját ismerteti HORVÁTH 1895, 109. p.

⁴⁰ FERDINÁNDY 1902, 548. p.

⁴¹ SOMOGYI 1985, 1131. p.

⁴² *Képviselőházi Napló XXII. kötet, 386. ülés.* (Bp., 1908, 232–237. p.), *I. kötet, 8. és 9. ülés.* (Bp., 1910, 49. p., 58–59. p., 75. p.), *I. kötet 10. ülés,* (110. p.)

⁴³ FERDINÁNDY 1902, 702. p.

⁴⁴ HORVÁTH 1928, 87. p.

⁴⁵ SOMOGYI 1994, 492. p.

Varga Norbert:

A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött 1870-es államszerződésre

Az állampolgársági jogviszony törvényi szintű szabályozása az alkotmányos államokban a 19. század második felében kezdődött meg, amelynek következtében a magyar törvényhozás 1879-ben látta elérkezettnek az időt az állampolgárság végleges rendezésére az európai tendenciáknak megfelelően.¹ Az első állampolgársági törvényünk (1879:L. tc.) egyik legjelentősebb előzménye az 1870. szeptember 20-án az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött államszerződés a kivándorló egyének állampolgárságának szabályozása végett.²

A szerződés rendezni kívánta a Monarchia területét elhagyó polgárok és az Amerikából érkező személyek állampolgárságát. Természetesen az első magyar állampolgársági törvény (1879:L. tc.) megalkotása előtt is voltak a honosság megszerzésének és elvesztésének feltételei. Az államszerződéssel a kettős állampolgárságból származó esetleges negatív következményeket szerették volna kiiktatni. A szerződést aláíró államok honosságának megszerzéséhez a kikötött feltételeket teljesíteni kellett, amelyek szerint legalább öt éven keresztül folyamatosan a másik ország területén kellett tartózkodni.³ Ezen idő alatt a kérelmező az adott állam honosított polgára lehetett. A reciprocitás elve természetesen itt is érvényesült, de sajátos helyzet adódott abból, ha egy amerikai állampolgárságú személy tartózkodott az Osztrák–Magyar Monarchia valamelyik országának területén. A monarchiának nem volt közös állampolgársága, amelynek következménye az lett, hogy vagy ausztriai, vagy magyar állampolgárságot kapott az illető személy.⁴ A honosítási szándék

puszta kijelentésének nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget az állampolgárság megszerzésénél, amelynek következtében az nem is teremtett automatikus naturalizációs lehetőséget.⁵

Egy másik állampolgárság megszerzésének indoka gyakran az volt, hogy az illető személy mentesüljön az őt terhelő büntetőjogi felelősség és az állami kötelezettségek teljesítése alól. Előfordulhatott így olyan sajátos helyzet, amikor a honosított személy visszatért előző hazájába, ahol kivándorlása előtt bűncselekményt követett el, amelyért büntetés terhelte. Hazatérte után a korábbi állampolgársága szerinti ország törvényeinek hatálya alatt állt, kivéve, ha elévülés vagy büntethetőségi akadály forgott fenn. Külön problémát jelentett, ha valaki a védkötelezettség alóli mentesülés reményében hagyta el az Osztrák–Magyar Monarchia területét.⁶ Három esetet sorolt fel az államszerződés, amikor később a felelősségre vonás érdekében vizsgálatot kellett indítani. Ezek közül az első - nevesített - szituáció az volt, ha az osztrák vagy a magyar állampolgár, mint szolgáltatásra beosztott, sorköteles katonaként hagyta el az ország területét. A második eset az volt, hogy éppen akkor vándorolt ki, amikor szolgálatban volt, vagy a meghatározott idejű szabadságát töltötte. Végezetül pedig akkor, ha mint határozatlan időre szabadságra bocsátott, vagy mint tartalékos, vagy mint honvéd hagyta el az országot, de csak akkor, ha már korábban megkapta a behívólevelet, vagy a nyilvános felhívást szétküldték, vagy a háború kitört. Az Osztrák–Magyar Monarchia volt polgára semmilyen más esetben nem volt kényszeríthető utólag hadiszolgálatra és nem vonhatták vizsgálat és büntetés alá a védkötelezettség elmulasztása miatt.⁷

A szerződés értelmében továbbra is érvényben maradt az 1856. július 3-án megkötött kiadatási egyezmény a szökött bűnözőkkel és az 1848. május 8-án aláírt pótegyezmény a hadi és a kereskedelmi hajók dezertáltaival kapcsolatban.⁸

Természetesen szabályozták azt is, mi történik azokkal a volt állampolgárokkal, akik visszatértek eredeti országukba és szerették volna újra megszerezni a honosságot. Abban az esetben, ha lemondott a honosítás által korábban szerzett állampolgárságáról már nem kívánták meg a meghatározott ideig terjedő tartózkodást. A visszatérése alkalmával azonban nem volt kényszeríthető arra, hogy újra az állam kötelékébe lépjen.⁹ A kettős állampolgárság fentebb említett problémáinak elkerülése végett hasonló egyezményt kötöttünk Szerbiával is.¹⁰

Az első állampolgársági törvényünk elfogadása során kibontakozó parlamenti vitában is fontos elvi kérdéseként került szóba a kettős állampolgárság lehetősége.¹¹ Felmerült többek között az a javaslat is, hogy aki más állam kötelékébe lép, veszítse el a magyar állampolgárságát.¹² Ez a kettős állampolgárság fenntartása ellen irányult. *Veszter Imre* képviselő szerint „alig van kérdés a magánjog terén, a melyből a kettős állampolgárság korlátlan megtartása mellett a legkülönbözőbb, a legszövevényesebb bonyodalmak ne keletkeznének.”¹³ Ennek feloldására javasolta, hogy a más állam kötelékébe belépő veszítse el magyar állampolgárságát, illetve addig Magyarországon ne lehessen honosítani a külföldit, amíg az – ha hazája törvényei szerint elbocsátásnak van helye – nem igazolja ezen elbocsátást, illetve, ha az illető ország nem ismeri az elbocsátás jogintézményét, az érintett személy a magyar honpolgári esküben jelentse ki, „hogy addig, amíg a magyar állam polgárai: az előbbi állampolgárságukból eredő jogokat nem fogják gyakorolni.”¹⁴

Veszter Imre javaslatát Hoffmann Pál is támogatta és kijelentette, hogy „idegen államhoz csatoló alattvalói viszony magyar állampolgári minőséggel össze nem fér.”¹⁵ Tisza Kálmán válaszában kifejtette: „a magyar állam mindenesetre – nem akarom mondani – alárendeltebb, de rosszabb helyzetben lenne a többi államokkal szemben, ha kimondaná, hogy aki más állam polgára, az a magyar államnak polgára nem lehet [...] és egyáltalában az állami tekintély, az állami méltóság szempontjából is sokkal helyesebbnek tartom [...] ha egy állam azt mondja: az én polgárom marad mindenki, mindaddig, míg én ki nem mondom, hogy ne, akár mit csinálnak vele mások.”¹⁶

Az államszerződést nem helyezték hatályon kívül az 1879:L. tc. életbelépése után sem. A törvény taxatív felsorolta az állampolgárság megszerzésének eseteit: a leszármazást, a törvényesítést, a házasságot és a honosítást. Az idegen állampolgárok megszerezheték a magyar állampolgárságot honosítási okirattal vagy királyi oklevéllel is, amelynek következtében ők és a leszármazóik magyar állampolgárok lettek. A honosítási okirattal történő állampolgárság szerzés már 1879 előtt is ismeretes volt, hiszen a magyar királyi belügyminiszter 1867-től kezdve állított ki ilyen okiratokat, amelyek az 1879-es állampolgársági törvény hatályba lépése után is érvényben maradtak.¹⁷

A honosításhoz is teljesíteni kellett a törvényben meghatározott feltételeket. A kérelmezőnek rendelkezési képességgel kellett bírnia, vagy ennek hiányában ki kellett kérnie törvényes képviselője beleegyezését. Egy hazai közösség kötelékébe kellett tartoznia vagy legalább is az eljárást el kellett indítania.¹⁸ A községeket nem lehetett arra kényszeríteni, hogy a honosítás esetére a községi kötelékbe való felvételt kilátásba helyezzék.¹⁹ A magyar állam területén kellett élni megszakítás nélkül öt éven keresztül. Ezt a feltételt tartalmazta az államszerződés is.²⁰ Kifogástalan magaviseletűnek kellett lennie, olyan keresettel, vagy va-

gyonnal kellett rendelkeznie, amelyből saját magát és családját el tudta tartani és az adózók lajstromában legalább öt év óta szerepeljen.²¹ A törvény azonban nem írt elő olyan feltételt a magyar állampolgárság megszerzéséhez, amely alapján az illető személy érzelmi kapcsolódását vizsgálta volna, hogy a magyar államnak ne csak anyagilag és testileg, hanem erkölcsileg és szellemileg is tagja legyen.²² A törvény nem kívánta meg a testi és a szellemi állapot vizsgálatát sem.²³ A törvény értelmében a honosítás kiterjedt a naturalizált férfi feleségére és atyai hatalom alatt lévő, kiskorú gyermekére is.

A honosítás másik esete királyi okirattal való állampolgárság-szerzés csak különös és rendkívüli esetekben történhetett meg. Ilyen módon azok a személyek kaptak állampolgárságot, akik az ország érdekében kiemelkedő tevékenységet végeztek, „akik a magyarság szolgálatában magukat a magyar állampolgárságra érdemessé tették.”²⁴

Az osztrák állampolgárokat nálunk és magyar honosokat Ausztriában csak akkor lehetett honosítani, ha az 1870-es megállapodás értelmében előbb az osztrák illetve a magyar állam kötelékéből elbocsátották.²⁵

A kedvezményezett honosítás (visszahonosítás)²⁶ csak az eredetileg magyar állampolgárokról volt érvényes, míg a honosítás a külföldiek számára volt fenntartva. Ezt a könnyített eljárást azonban nem minden volt magyar állampolgár vehette igénybe. Ide tartoztak azok, akiket hatósági határozattal rekesztettek ki a magyar állampolgárok közül. Az ilyen személyek az állampolgári kötelezéseiket súlyosan megszegtek. Azokat a személyeket is e körbe sorolták, akik törvényesítés útján veszítették el a magyar állampolgárságukat, amelynek következtében az apjuk származása révén már külföldieknek számítottak.²⁷ A honosítással és a visszahonosítással egyaránt új állampolgárságot szerezhetett valaki, azonban ténylegesen nagy különbség volt a kettő között, mert az utóbbi esetben csak a jogi kapcsolat szakadt meg a „magyar állam s azon fia közt, ki magyar állampolgárságát elvesztette, az erkölcsi kapcsolat még sem szűnt meg köztük.”²⁸

A kedvezményes honosításon belül különböző csoportokat lehetett kialakítani. Az a személy, aki állampolgárságát elbocsátás vagy távollét által veszítette el, és más honosságot nem szerzett, visszavehető volt még akkor is, ha időközben nem tért vissza az ország területére. Az ilyen személy az állampolgárság újbóli megszerzésével megkapta az előző községi illetőségét. Abban az esetben, ha újabb állampolgárságot szerzett, a kedvezményes honosítás útján csak akkor kaphatta meg újra a magyar állampolgárságot, ha az ország területére visszatért, és valamelyik község kilátásba helyezte az illetőségébe való felvételét. Az utóbbi esetben már a belügyminiszternek nem volt mérlegelési lehetősége az állampolgárság megadására.

További kedvezményeket biztosított állampolgársági törvényünk a nők és a kiskorúak részére. Az a nő, aki nem önállóan, hanem férje elbocsátása, távolléte vagy külföldivel kötött házassága révén veszítette el

állampolgárságát és időközben házassága megszűnt és községi illetőség megszerzése iránt már elindította az eljárást, megkapta a magyar állampolgárságot. Az a kiskorú pedig, aki törvényes apja elbocsátása vagy távolléte miatt veszítette el honosságát, akkor kapta meg újból a magyar állampolgárságot, ha apja meghalt vagy maga nagykorú lett és községi kötelékbe való felvétele folyamatban volt.²⁹

A benyújtott kérvényhez csatolni kellett azokat az iratokat, amelyekkel igazolni tudta, hogy korábban magyar állampolgár volt.³⁰ Az eljárás minden más szempontból megegyezett a rendes honosítással.³¹

Az államszerződés jelentőségét mutatja, hogy még a harmadik állampolgársági törvényünk (1957:V. tc.) egyes rendelkezései is számoltak a következményeivel, hiszen az a magyar személy, aki honosságát távollét vagy külföldi állampolgárságnak honosítás útján való

megszerzés következtében veszítette el, a visszahonosításra vonatkozó szabályok szerint szerezhette újra meg a magyar állampolgárságot, de némi könnyítéssel. E kedvezményes visszahonosítás esetén azonban megkövetelték, hogy legalább Magyarországon lakjon, vagy itt kívánjon letelepedni. Nem kellett azonban teljesíteni azokat a feltételeket, hogy felmenője magyar legyen, vagy a honosítását egyéb rendkívüli körülmény indokolja. Ezen utóbbi fenntartásokat mindenki másnak teljesítenie kellett.³²

Az állampolgársági szabályok alól kivétel tehát csak azon államok esetében volt, amelyekkel e tárgyban szerződés létezett. Ennek következtében az 1870-es államszerződés meghatározó jelentőséggel bírt az amerikai és a magyar állampolgársági jog, és a két ország közötti külkapcsolati viszony alakulása szempontjából.³³

Jegyzetek

- ¹ KISTELEKI Károly: Az állampolgárság a dualizmus idején. In: Állam- és Jogtudomány, XXXVIII. évf. 1996–1997. 43. p.
- ² PRENTISS WEBSTER: Law of Naturalization in the United States of America and of Other Countries. (Littleton, 1981. 341–344. pp.); FREDERICK VAN DYNE: Citizenship of the United States. (Rochester, 1904. 327–330. pp.); Az aláíró fél Magyarország részéről gróf Beust Frigyes Ferdinánd volt, mint titkos tanácsos, kamarás, birodalmi kancellár, az uralkodóház és a külügyek minisztere. Az Egyesült Államok részéről pedig John Jay képviselte az ország érdekeit, mint a az Amerikai Egyesült Államok rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere. Ezt az államszerződést az 1871:XLIII. törvényekben hirdették ki. MÁRKUS Dezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon. III. Kötet. (Bp., 1900. 445. p.); WILLIAM M. MALLOY: Treaties, Conventions, International Acts and Agreements Between the United States of America and Other Powers 1776–1909. Vol. I–IV. (Washington, 1910.) passim, 1871:XLIII. tc. (Az amerikai Egyesült Államokkal 1870. évi szeptember 20-án kivándorló egyének állampolgárságának szabályozása végett kötött államszerződésről.) KIRÁLYFI Árpád: Az 1871:XLIII. t.-cz.-be iktatott államszerződés. (Bp., 1913. 80 p.)
- ³ NAGY Ernő: Magyarország közjoga (államjog). (Bp., 1907. 112. p.); PONGRÁCZ Jenő: Magyar állampolgárság és községi illetőség. Törvények, rendeletek, elvi határozatok, díjak és illetékek, magyarázata, iratminták. (Bp., 1938. 33–34. pp.)
- ⁴ Az 1879:L. tc. értelmében sem létezik közös állampolgárság, hanem külön osztrák és magyar honosságot tartottak fenn.
- ⁵ FREDERICK VAN DYNE: i. m. 285., 327. p.; PRENTISS WEBSTER: i. m. 341–342. pp.
- ⁶ BALOGH Arthur: Politikai jegyzetek. (Bp., 1905. 92. p.); PEREGRIN GÉZA, JACOBI ROLAND: Magyar állampolgárság, községi illetőség és idegenrendészet. (Bp., 1938. 19. p.)
- ⁷ PRENTISS WEBSTER: A Treatise on the Law of Citizenship in the United States. (Littleton, 1980. 155. p.); FREDERICK VAN DYNE: i. m. 285., 327–328. pp.
- ⁸ PRENTISS WEBSTER: Law of Naturalization... 343. p.; MÁRKUS Dezső (szerk.): i. m. III. kötet. 445. p.; FREDERICK VAN DYNE: i. m. 328–329. pp.
- ⁹ FREDERICK VAN DYNE: i. m. 329. p.; PRENTISS WEBSTER: Law of Naturalization... 343. p.; PRENTISS WEBSTER: A Treatise... 175. p.
- ¹⁰ 1882:XXX. tc. in.: MÁRKUS Dezső (szerk.): i. m. I. kötet. 487. p.
- ¹¹ A kettős állampolgárságról in.: BAJÁKI Veronika: Magyar Állampolgárság – kettős állampolgárság. Bp., 1973.
- ¹² P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): Az 1878. évi október 17-re hirdetett országgyűlés képviselőházi naplója. Bp., 1879. VII. kötet. 290. p., Veszter Imre felszólalása.
- ¹³ Uo. Napló VII. kötet, 290. p.
- ¹⁴ Uo. 290. p.
- ¹⁵ Uo. Napló VII. kötet, 292. p., Hoffman Pál hozzászólása
- ¹⁶ Uo. 292. p., KISTELEKI Károly: i. m. 46–47. pp.
- ¹⁷ FERENCZY Ferenc: Magyar állampolgársági jog. (Gyoma, 1930. 35. p.), A hatálybalépés időpontja: 1880. január 5., Kétféle honosítási módot ismert a magyar alkotmányjog: az egyszerű honosítást és a különleges honosítást. A hangsúly mindkét esetben a határozott akaratkijelentésen és a megfelelő formához kötött cselekvésen alapult, következésképpen sem hallgatólagosan, sem pedig bizonyos alapfeltételek hiányában nem lehetett valaki magyar állampolgár. CSIZMADIA Andor: A magyar állampolgársági jog fejlődése. (Állam és Közigazgatás, 1969. 1081–1085. pp.); BERÉNYI Sándor–TARJÁN Nándor: A magyar állampolgárság megszerzés és elvesztése (honosság, letelepülés, kivándorlás, útlevélügy). Az 1879. évi L. törvény-cikk és az ezzel kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye és magyarázata. (Bp., 1905. 170. p.); STEPHAN EGYED: Das Staatsangehörigkeitsrecht des Königreiches Ungarn. (Bp., 1933. 187–218. pp.); TAR JÓZSEF: Állampolgárság. (Debrecen, 1941. 34 p.); FERNINÁNDY GEJZA: Magyarország közjoga. (Alkotmányjog.) (Bp., 1902. 238–239. pp.); CSEKEY ISTVÁN: Die Staatsbürgerschaft in Ungarn nach den Kriege. Zeitschrift für Osteuropäisches Recht. (1936. 594–597. pp.); BENKŐ ISTVÁN: Ungarns Staatsangehörigkeitsrecht. Zeitschrift für Ausländisches und Internationales Privatrecht. (1951. 293–298. pp.)
- ¹⁸ VIDOVIČ Ernő: Tudnivalók állampolgársági és illetőségi ügyekben. (Székesfehérvár, 1938. 96 p.); PONGRÁCZ Jenő: i. m. 72 p.; CZEBE Jenő: A magyar községi illetőségi jog és a magyar állampolgársági jog szabályai. (Bp., 1938. 715 p.); BRÓDY Aladár, BÁN Kálmán: Állampolgárság és illetőség. (Bp., 1938. 84 p.); NÉMETHY Imre: Állampolgárság és községi illetőség a magyar jogban. (Bp., 1938. 33 p.)
- ¹⁹ 115.702/1904. BM. sz. hat. in.: FERENCZY Ferenc: i. m. 167. p., A honosítás és a községi illetőség viszonyát rendező továbbá a 8497/1905. BM. sz. hat. is. in.: FERENCZY Ferenc: i. m. 167–168. pp.
- ²⁰ FREDERICK VAN DYNE: i. m. 327. p.; PRENTISS WEBSTER: Law of Naturalization... 341–342. pp.
- ²¹ KORBULY Imre: Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog. (Bp., 1884. 139. p.; 584/1880. BM. sz. végrehajtási rendelet in.: Ferenczy Ferenc: i. m. 163. p. A honosításhoz az osztrák állampolgársági jog szerint a következő feltételeknek kellett teljesülniük: rendelkezési képessége legyen, büntetlen

- előéletű legyen, keresőképességét igazolja és községi illetőségbe fel legyen véve vagy legalább is kilátásba legyen helyezve felvétele a kérelmezőnek. A honosítás tartományi hatóságok ügykörébe tartozott és csak vitás esetekben avatkozott be a belügyminiszter. A honosításról okiratot állítottak ki és esküt kellett tennie az illető személynek. A kiskorúaknak nem kellett vagy nagykorúságuk idejére halasztották el az eskü letételét. EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér: Osztrák közjog. (Bp., 1913. 47. p.); Lásd.: Emanuel MILNER: Die österreichische Staatsbürgerschaft und der Gesetzartikel L: 1879 über den Erwerb und Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft. (Tübingen, 1880. 47–48. pp.).
- ²² Megjelenik ilyen irányú szabályozás az Amerikai Egyesült Államok állampolgársági jogában, amely nem egyszer problémát okozott a honosítás alkalmával. Vö: GÖNCZI Katalin: A magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt. (Bp., 2000. 46–51. pp.); FERENCZY Ferenc: i. m. 59–60. pp.
- ²³ Az elmebetegét csak akkor lehetett honosítani, ha nem volt eskütképtelen. 26.538/1904. IM. átirat in.: FERENCZY Ferenc: i. m. 164–165. pp.
- ²⁴ FERENCZY Ferenc: i. m. 63. p.
- ²⁵ NAGY Ernő: i. m. 110. p. Hasonló egyezmény volt érvényben Magyarország és Szerbia között is (1882:XXX. tc.).
- ²⁶ Ferenczy Ferenc nem tartja megfelelőnek a visszahonosítás szó használatát, mivel az illető személy nem a „rég, elvesztett jogát szerzi vissza,” hanem új jogot szerzett. „Az ún. visszahonosítás által nyert állampolgárság nem restitutio in integrum, hanem egy új állampolgári jogosítvány.” Ezt az eskü le-

tételével és a hasonló eljárási szabályokkal látta indokoltnak. FERENCZY Ferenc: i. m. 66. p.; PONGRÁCZ Jenő: Magyar állampolgárság és községi illetőség. Törvények, rendeletek, elvi határozatok, díjak és illetékek, magyarázata, iratminták. (Bp., 1938. 28–29. pp.).

- ²⁷ FERENCZY Ferenc: i. m. 65. p.
- ²⁸ Uo. 66. p.
- ²⁹ Egyébként a nagykorú gyermek az apa jogán nem szerezhette állampolgárságot. 1556/1887. BM. hat. in.: FERENCZY Ferenc: i. m. 157. p.; PONGRÁCZ Jenő: i. m. 30–31. pp.
- ³⁰ Az ilyen bizonyítványnak időbeli hatálya nem volt, amennyiben azonban az illető személy tíz évi távollét következtében veszítette el magyar állampolgárságát akkor a bizonyítvány is hatálytalanná vált. Az ellenkező bebizonyításáig hitelesen tanúsította az állampolgárságot. 44.451/1900. BM. sz. átirat in.: FERENCZY Ferenc: i. m. 152. p.
- ³¹ PONGRÁCZ Jenő: i. m. 31–32. pp.; FERENCZY Ferenc: i. m. 67. p.
- ³² BESNYŐ Károly, HORVÁTH János: A magyar állampolgárság megszerzése és elvesztése. Gyakorlati útmutató az állampolgársági ügyek intézéséhez. (Bp., 1966. 309. p.)
- ³³ Az amerikai állampolgársági jogról bővebben lásd.: Albert H. PUTNEY: United States Constitutional History and Law. (Littleton, 1985. 599 p.); James H. KETTNER: The Development of American Citizenship. 1608–1870. (Chapel Hill, 1978. 391 p.); Stephen A. CONRAD: Citizenship and Common Sense: the Problem of Authority in the Social Background and Social Philosophy of the Wise Club of Aberdeen. (New York, 1987. 486. p.)

A kolozsvári Állami Levéltárban az 1950-es évek végén indult az a kutatás, amely az 1829 és 1838 közötti időszak Szatmár vármegyei iratanyagában fellelhető „Kölcsey-nyomok” felderítésére és azonosítására vállalkozott. Kiss András, a kolozsvári levéltár azóta már nyugalmazott főlevéltárosa önnön bevalása szerint „tiszteleti-kegyeleti” okokból kezdett e munkába, a levéltárosi tevékenység során felszínre bukkanó vármegyei közigazgatási iratok sajátos szempontú rendszerezésével.

Az évtizedek alatt áttekintett mintegy 20 folyóméternyi anyagból Kiss András kézírás alapján azonosította a Kölcsey Ferencről mint a vármegye akkori al-, majd főjegyzőjétől származó fogalmazványokat. Az átnézett sorozatokból a legbősegebb anyagot az ún. Acta publico-politica (a – régies műszóval – kormányzati köztárgyak III/1. sorozatszámú iratanyaga¹) szolgáltatta, de másutt is akadtak Kölcsey keze nyomát hordozó, eddig ilyen szempontból nem vizsgált iratok.

Az elismerésre méltó kutatómunka betetőzéseként a fehérgyarmati Kölcsey Társaság kiadásában lát napvilágot az a kötet, amelynek sajtó alá rendezési munkálatai jelenleg befejezésükhöz közelítenek.* A gyűjteménybe felvett fogalmazványok közül Kiss András szíves engedélyével az alábbiakban Kölcsey 1830-ból származó, a Helytartótanácshoz címzett előterjesztését fogom ismertetni, a saját átirásomban² és jegyzeteimmel.

FORRÁS

Durczai Zsuzsanna:

A szatmári adózó nép állapotáról

A bemutatandó írás első pillantásra csupán egy, a kor színvonalán túlmenően kölcseysta precizitással fogalmazott hivatalos levelek közül. Megítélésem szerint mégis érdemessé teheti a szélesebb közönség figyelmére a szatmári adózó nép állapotáról szóló híres beszéddel felmutatható tematikus és időbeli kapcsolata.

A beszédhez hasonlóan Kölcsey ebben az egészen más rendeltetésű szövegben is a Szatmárra kivetett adó csökkentése mellett érvel: a Helytartótanácsnak az adóhátralékok behajtása ügyében kibocsátott rendelkezésére aszerint reagál, hogy az adók nem fizetésének oka nem a behajtás módja, hanem az, hogy „az adózó nép állapota napról napra rosszabb, és jövedelme napról napra csekélyebb” (15–17. sor). Az előterjesztés feltárja a szatmári adózó nép adófizetési képtelenségének okait és javasolja az adóhátralékok csökkentését, másrészt a vármegye lakóinak függetlenítését a máramosi sókamarától.

Íme a levél:

SatuM Publ. pol. 1830 Fasc. 104. Acta 61.

1 Consiliumnak! Fennséges stb.³
 2 Mind azon módok, mellyek a NMlgu M.
 3 K. H. Tanács f. e. Junius 8dikáról⁴
 4 15607 } sz. a. költ 's az adóbeli restantiákat
 15639 }
 5 tárgyazó Kegyes Intimatumában⁵ az adó-
 6 behajtás könnyebbé tételére parancsoltat-
 7 nak⁶ Megyénk részéről már régtől fogva
 8 híven elszoktak követetni. De
 9 hosszú tapasztalás tanított meg benünket,
 10 hogy a' bajnak kútfeje nem a' behajtás'
 11 módjában, 's nem is abban fekszik, mintha
 12 a beszédett adómenyiségek az illető
 13 helybeli Bírák által a' hadi tárba
 14 be nem adatnának,⁷ hanem abban, hogy
 15 az adózó nép' állapotja napról napra
 16 rosszabb, 's jövedelme napról napra cse-
 17 kélyebb. Kenyeret a' hasonlatlanul
 18 nagyobb rész boldogabb esztendőkből is
 19 pénzen vesz; dohányának mázsáját
 20 egy ezüst forintért kénytelen elvesztegetni,⁸
 21 sófuvar által, a' mostani környüállások-
 22 ban semmit nem kereshet;⁹ 's általában a'
 23 kereset' minden útai zárva lévén előtte,
 24 még azon felül a' birtokosokat is nyomó
 25 pénzsűkétől terheltetik. Lehet e képzelní,
 26 hogy az adózó ember, az élet' legelső
 27 szükségeit magától megtagadná, ha módja
 28 volna pénzt szerzeni? Tapasztalás bi-
 29 zonyítja hogy a' szegény a' só nem léte
 30 miatt, kevés számu marháját elsenyved-
 31 ni hagyja, elégtelen lévén, a' házához
 32 kívántató mennyiséget megvásárolhatni¹⁰
 33 Mind ezen tekintetek bizonyossá tesznek
 34 ugyan benünket, hogy a' dolog illy fekvé-
 35 sében, nem az adóbehajtás' módjai, hanem
 36 egyedül a' nép' munkásságának előmozdí-
 37 tása, 's a' kereset' kútfejeinek, mellyek
 38 most Speculánsok és Monopolizálók által
 39 zárva tartatnak, megnyitása fognának
 40 használni:¹¹ azon alázatos tiszte-
 41 letből mindazáltal, mellyel a' NM'gu H.
 42 Tanács kegyes parancsolatainak tartozunk,
 43 a' fenntisztelt k. intimum' értelmében,
 44 Deputatiókat küldöttünk ki, 's minden
 45 lehetséges orvoslások elkövetésére készek lé-
 46 vén, igyekezeteink' sikeréről a' parancsolt
 47 feljelentést, annak idejében, mély tisztelettel
 48 megteendjük¹². Addig is pedig mivel a' kör-
 49 nyüállások mostani fekvésében főképen
 50 a' Sófuvar volna az, a' mi adózó
 51 népünknek a' restantiák' szállítására
 52 segedelmet adhatna, könyörgünk Cs. K. Fennsé-
 53 ged és a' N. Mgu H. Tanácsnak, méltóztassa-
 54 nak erre nézve fennforgó nehézségeinket
 55 kegyesen figyelembe venni. Ugyan is az
 56 esztendőnként adózóink által kihozatni rendelt

sómenyiség
 57 felette csekély, úgy mint közép calculussal
 58 36060 mázsa, noha az egész Megye' mindennapi
 59 szükségeire megkí-
 60 vántató mennyiséget 48000 mázsára tehetni, 's
 61 igazságos-
 62 nak látszik, hogy adózó népünk legalább
 63 e' mennyiség' kihordhatására engedel-
 64 met nyerjen; sőt valamint ez előtt úgy most is az
 65 ország
 66 távolabb eső részeire kívántató só szállításból is
 67 részt
 68 vegyen. Mivel az Ország' nagy része Mára-
 69 marosi¹³ sóval élven, an-
 70 nak TiszaÚjlakig szállításáért más kevesek vesz-
 71 nek nyereséget.¹⁴
 72 Ide járul az is, hogy a' Sófuvar' felosztása rendsz-
 73 erént olly
 74 későn érkezik hozánk, hogy adózóink a' fuvart a'
 75 nyári mezei
 76 munkák ideje előtt meg nem tehetik; 's még az is,
 77 hogy a' szegény
 78 fuvarozók a' Sótisztségek sokféle csonkításainak
 79 's illetlen
 80 bánásmódjának védelem nélkül ki vannak téve. 'S
 81 mindezen bajo-
 82 kat neveli az, hogy a' Sófuvarozás' kimutatása
 83 majd mindenkor
 84 azon hozzáadással küldetik le, hogy a' Máramarosi
 85 Kamarai
 86 igazgatástól¹⁵ várjunk újabb felosztást; 's ebből
 87 azon kívül hogly]
 88 a' Megye a' Máramarosi Kormány tetszésétől
 89 mintegy függésbe tétetik, azon káros következés
 90 is foly, hogy
 91 népünk, mint a' folyó esztendőben is, annyi Sófu-
 92 vart, mint
 93 a' felsőbb helyeken megállapítva van, nem kaphat;
 94 a' [me]gállapított summából különbféle
 95 színek alatt bizonyos mennyiségek húzatván le,
 96 mellyek már mások által előre kihozattak, leg-
 97 alább kihozattnak lenni mondatnak. Könyör-
 98 günk
 99 Cs. K. Fő Hgednek 's a' NMgu H. Tanácsnak, hogy
 100 ezen alázatos
 101 előterjesztésünkhez képest k. rendeléseket tévén,
 102 egyfelől adózó
 103 népünk könnyebítésének ez úton az adórestantiák
 104 kevesítését
 105 előmozdítani, másrésről benünket a' Máramarosi
 106 Camarai
 107 Kormánytól való ebbeli függéstől megszabadítani
 108 méltóztas-
 109 sanak.

Az 1829-es keletkezésű¹⁶ beszédhez képest egy év-
 vel későbbi vármegyei irat hivatalos hangvétele ellené-
 re is felmutat valamit a Kölcsöyre leginkább politikai
 pályája kezdetén jellemző „rejtett személyességből”:¹⁷
 frissen kinevezett aljegyzőként a felelős tisztviselő és

gyakorló földbirtokos obligát aggodalmát meghaladó érzékenységgel – mégis tárgyyszerűen – ír az adózó nép helyzetéről.

A viszonylag szűk terjedelem ellenére gondosan felépített szerkesztő írásművel van dolgunk, amely nem mentes a szónoki stílus bizonyos jegyeitől sem (ld. a 25–28. sorok kérdésfelvetését). A politikai rendeltetésű beszéddel összevetve a vizsgált iratban kézenfekvőbbnek gondolnánk a statisztikai módszer – esetünkben ugyanakkor mégis csupán jelzésszerű – használatát (a séménység vonatkozásában, 55–62.). A „szerző” általános társadalomjobbító elképzeléseit (33–40.) konstruktív javaslattal támasztja alá (48–55.), eleget téve ugyanakkor a fensőbbiség óhajának is (40–48.).

További hasonlóságok a tematikában:

A 17–25. sor a szófordulatok szintjéig menően mutat rokonságot a beszéd következő részletével: „Az az adózó nép, mely kenyeret pénzen vesz, számához képest felette kevés marhát tart és tarthat, s a kereskedés útait maga mindenfelé bezárva találván, legtöbb esetben csupán kézi munkájával érdemli meg azt a pénzt, mellyel adóját időről időre szállíttatja.”¹⁸ Ugyanide kapcsolhatók az alábbiak is: „Ott, hol a legszükségesebb hibádzik, könnyű állatolni, hogy a boldogulásnak útai már előre ketté vágattak. Az adózó háznép (...) magának elég kenyeret nem termeszthet (...) szekerezés pedig a nagybányai vidéken kívül nálunk úgy szólván

semmi sincs.”¹⁹ A dohányról (19–20.) valamint a monopolizálókról (38.) is történik említés: „... a méz és dohány, mellyel egy-két idegen kereskedőnek örök monopoliumot üzni engedünk.”²⁰ A 24–25. sorbeli pénzsűkét illetően már a beszédből megtudjuk, hogy kenyernek való gabonát „... a vármegye háromnegyedrészében a jószágbirtokosok közt is csak a gazdagabbak adhatnak el.”²¹ A 72–80. sorok szót ejtenek a máramarosi kamara vármegyei nézőpontból eléggé el nem ítéhető, spekulánsoknak kedvező magatartásáról; a beszéd a tiszaujlaki kamarát említi csupán, nem túl kedvező színben mutatva be a területi igazgatásnak e másik szervét sem: „... ezen vidék [ti. a Tisza felé eső rész] az Ugocsában fekvő Tisza-Újlakkal jövén közösülésbe, a föld produktumaira nézve egyedül az ott lévő kamara liferánsainak²² önhasznú kinézéseiktől függ, s örökre passivus állapotban tartatik.”²³

Ha egy szolgálati utat bejáró hivatali irat jelentősége nem is mérhető az összevetés alapját adó „nagyívű dokumentum”²⁴, „klasszikus szociográfiai munka”²⁵ súlyához, reményeim szerint nem minden tanulság nélkül való a beszédbeli elemek későbbi felbukkanásainak efféle számbavétele. Különösen, ha ezek a „nyomok” egy lezáráskész életműhöz való hozzátoldás lehetőségét jelölik ki, olyanformán, mint Kölcsy utolsó évtizedének retorikából epikába hajló, a Kölcsy-hagyaték talán máig legizgalmasabb – ha nem is legelismertebb – szegmensét adó kísérletei.

Rövidítések jegyzéke

SatuM = Satu Mare (Szatmárnémeti, az irat keletkezési helyének román neve)
Fasc. = fasciculus (latin, szó szerinti jelentése: nyalábnyi, maroknyi, itt: csomónyi)
Consilium = Tanács
Nmlgu = Nagyméltóságú
M. K.H. Tanács = Magyar Királyi Helytartó Tanács
Sz. a. = szám alatt
Intimatum = leirat

Speculánsok = ügyeskedők
Monopolizálók = egyeduralkodók, egyeduralomra törők
NM²gu H. = Nagyméltóságú Helytartó
k. = kegyes
restancia = elmaradás, hátralék
Cs. K. = Császári Királyi
Calculus = számítás, számvetés
Hgednek = Hercegségednek

Jegyzetek

* Szerk. megjegyzés:

A kötet e tanulmány megjelenésének idejére már megjelent!

¹ Részletesen ld. *Szatmár vármegye levéltára: Fondul „Prefectura judebului Satu Mare” 1402–1919*, szerk. KISS András, Lucia-Augusta ERDAN, HENZSEL Ágota, Nyíregyháza-Kolozsvár, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára és a Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, 2002 (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, V, Segédletek, 2), 35–41. pp.

² Az átírásnál a kritikai kiadások szabályzata alapján igyekeztem eljárni, azzal az eltéréssel, hogy mellőztem a kéziratot illető szövegkritikai jegyzeteket és nyelvi magyarázatokat. A sorok számozása az eredetit követi.

³ A Helytartótanács-hoz címzett fogalmazványok között magyar és latin nyelvűeket egyaránt találunk; a követutasítások és a más vármegyékkel folytatott levelezés nyelve következetesen a magyar. A kancelláriai iratok körében az 1830-as évek végétől tapasztalható a magyar nyelv kizárólagos használata, mintegy a nyelvügyi kérdésben való állásfoglalásként.

⁴ A fogalmazvány 1830. június 8. utáni időpontra datálható; keletkezési helye Szatmár vármegye ez idő szerinti székhelye, Nagyvárad. [A székhely-kérdésre részletesebben ld. TAKÁCS Péter: *A reformkori Szatmár vármegye* = CSORBA Sándor, T. P., *Kölcsy és Szatmár megye: Tanulmányok és források Kölcsy Ferenc Szatmár megyei életéhez és tevékenységéhez*, (Nyíregyháza,

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 1988) (Szabolcsi Téka, 6), 20–21. pp.]

⁵ A hivatkozott helytartótanácsi iratok az Országos Levéltár C61-es szekciójában az 1830. F 11. p. 375. jelzetű, 16 levél terjedelmű iratsomóban találhatók.

A Helytartótanács az 1783-as reformot követően ún. departamentumok, ügyosztályok útján járt el. A hadiadóval kapcsolatos ügyeket alapvetően a közadói osztály (departamentum exactorale-contributionale) intézte, a fenti intimatumot azonban az országos biztossági osztály (departamentum commissariatium) adta ki, amelynek hatáskörébe tartozott többek között a hadsereg ellátásának biztosítása is. Magyarország nyolc biztossági kerülete közül Szatmár vármegye a debreceni székhelyűhöz tartozott.

Mindkét irat Végh István országos biztossági aligazgató neve alatt készült, címzettei Ferenc császár, József nádor, valamint a Helytartótanács tagjai.

A 15639-es iktatószámú iratban Végh arról tesz jelentést a fensőbbeknek, hogy a kassai, a debreceni, valamint a temesi kerületben az elmúlt téli időszakban különböző nehézségek folytán felmerült adófizetési képtelenség (ld. 6. lábjegyzet) továbbra is fennállni látszik. (Az 1830-as év rendkívül kemény téléről és a nyomában járó éhínségről a kortársak közül többek, így PODMANICZKY Frigyes és KOSSUTH Lajos is megemlíkezik.) A debreceni körzet kapcsán megállapítja, hogy néhány törvényhatóság időközben befizette

a Biztosság által megállapított hátralékot, még ha az nem is volt túlságosan jelentős összeg. Ezeken a településeken kívül Nagybányának mindössze csak a tárgyévre nézve áll fenn restanciája. A többi törvényhatóság egy része kifejezte már szándékát az elmaradás teljesítésére, más részük viszont új – nyilván csökkentett összegű – kötelezést („novissime contractis”) szeretne.

A 15607-es ügyiratszámú (de alacsonyabb száma ellenére az iratcsomóban mégis később szereplő) levélben Végh arról ír, hogy a fenti kerületek a hadiadó befizetésére eredetileg 1830 áprilisáig kaptak haladékat, ezért a biztosság most lezárta az aktuális számvetést – leveléhez mellékeli a részleges eredmény kivonatát –, így e kerületek ügye „sua via effective” került a hatáskörébe. A többi kerületet illetően tájékoztatja a címzetteket, hogy a tervezett összeg mindenünnen rendben befolyt; csatoltan megküldi a problémás kerületek helyhatóságainak a hátralékokat illető panaszait.

A Kölcsény-fogalmazványon alapuló levél helytartótanácsi érkeztetésének és ügyintézésének mindeztidáig nem sikerült nyomát találnom az Országos Levéltárban, ugyanígy a fenti iratokban hivatkozott – és az általunk tárgyalt fogalmazvány motívumát jelentő – rendelvényeknek sem.

A Helytartótanács szervezetére, feladat- és hatáskörére bővebben ld. FELHŐ Ibolya, VÖRÖS Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, (Bp., Akadémiai, 1961) (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, I, Levéltári leltárak, 3), 7–34. pp., 67–70. pp., valamint EMBER Győző, *A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*, (Bp., Magyar Királyi Országos Levéltár, 1940.)

Köszönet Acél Zsoltnak a nyelvi segítségért.

⁶ A kor legjelentősebb adóneme az ún. *hadiadó*, amelynek összegét esetről esetre az országgyűlés szabta meg, kirovása és beszedése pedig a törvényhatóságok útján történt, a Helytartótanács felügyeletével. A hadiadó alanyai – városok, jobbágyságok és armális nemesek – ezen túl az annak kb. egyötödét kitevő, a megyei városi önkormányzat költségének fedezésére szolgáló *háziadó* fizetésére is kötelesek voltak. Mindkét adónem beszedését maguk a törvényhatóságok látták el; előbbi azonban a vármegye *házipénztárába* folyt be, míg a hadiadó összegét az elkülönített *hadiadó pénztárba* kellett befizetni.

A hadiadóról részletesen ld. FELHŐ, VÖRÖS i. m., 240–242. pp.

A korabeli adórendszer hiányosságainak orvoslására több elképzelés is született: érdemes közülük kiemelni BALÁSHÁZY János 1831-ben kiadott *Az adó és még Valami c. művét* [szemelvényekben ld. *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, szerk. BEKKER Zsuzsa, (Bp., Aula, 2002) (Gazdaságtudományi tanulmányok, 2), 161–163. pp.].

⁷ Ld. a 6. sz. lábjegyzetnél mondottakat.

⁸ A dohány termesztése a korban egészen az 1850. november 29-i császári nyiltparancsig nem volt engedélyhez kötve (onnantól jövedéki termék), a törvényhatóságoknak azonban negyedévente jelenteniük kellett a Helytartótanács felé a leveles dohány vásárláson kialakult átlagos árát (Felhő, VÖRÖS i. m., 249. p.).

Összehasonlításképpen: 1830-ban egy pozsonyi mérő (54,3 l) búza 4 forintba került; 1825-ben 4 tál étel kenyér és bor nélkül 2 forint; az 1830-as években vidéki városokban a bál belépő 1 forint körül mozgott, és Szatmárnémetiben a 3 ezüst forintnyi büntetés megfizetése után a kifogásolható mesterremek készítőjét is felvették a céhtagok sorába [az adatok forrása: „Mi mennyibe került a XIX. században?” (www.majoshaza.com/html-ek/kepek/penz/mennyi), Numismatics Hungary honlapja (www.numismatics.hu/metrologia), Szatmári Friss Újság internetes kiadása (www.hhrf.org/frissujzag/00jul/fu00729)].

⁹ A XIX. század elején még számos máramarosi és erdélyi sóbánya állt művelés alatt, ún. Aknaszlatina, Aknasugatag, Rónaszék, valamint Désakna, Parajd, Vízakna, Marosújvár, Torda, Kolozs és Szék [DR. SCHMIDT ELIGIUS Róbert, *A magyar só geológiája, bányászata és nemzetgazdasági jelentősége*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942 (A Mémóri Továbbképző Intézet kiadványai, XIII. kötet, 11. füzet), 2.]. Az Erdélyből származó évi 50 ezer tonna só a Monarchia össztermelésének egyharmadát tette ki [Erdély története 1830-tól napjainkig, szerk. SZÁSZ Zoltán,

(Bp., Akadémiai, 1987² – Erdély története, III), 1254. p.].

A só termeléséről érdemes tudni, hogy a kősót sóvágással termelték (vágták), nem „bányászták”. A termelés felügyeletét a bányakamarától független sókamarák (erdélyi, máramarosi) látták el, mintegy érzékelte a kősóbányászat különállását, privilégiumát.

Ekkoriban a só kitermelése és kereskedelme egyaránt kincstári monopóliumnak számított. A sóigazgatás a kamara hatáskörébe tartozott ugyan, de a Helytartótanács is foglalkozott ilyen típusú ügyekkel, mivel a kamara nem utasíthatta a törvényhatóságokat. A sószállításhoz szükséges közmunkáról a vármegyéknek kellett gondoskodniuk. (Bővebben ld. FELHŐ, VÖRÖS i. m., 177. p.)

¹⁰ Bár a kérdés csak érintőlegesen hozható kapcsolatba a sóterhelő fogyasztási adóval, érdemes itt felidézni SZÉCHENYI István vonatkozó nézeteit az indirekt (vagyis a fogyasztás utáni) adózásról a jövedelmi-vagyoni alapon álló direkt adózással szemben: „Az indirect adó (...) általján véve nem látszik Magyarország mai körülményeihez még illőnek. Sokan azonban azon vélekedésben lehetnének, hogy csatlakozom, s honunk aránylag nincs olly keveset fogyasztó, azaz olly sányló állapotban, mint én teszem fel; mikép tán még is célszerű lehetne használni honunk felvirágzása végett az indirect adót. S igaz, ha például Boszniával hasonlítjuk össze constitutionális Hunniát, akkor meglehet igen virágzó állapotban fog ezen utolsó mutatkozni előttünk, s hogy felette sok kellemesérűeket fogyaszt. Ámde itt nem az forog kérdésben, magunkat a leghátulabb állókkal hasonlítgatnunk össze...” (Sz. I., *Adó és két garas*, Buda, Egyetemi Nyomda, 1844, 100–101. pp.).

¹¹ Hasonló gondolatmenetet találunk SZÉCHENYI *Stadiumában* is: a polgárosodás csak akkor mehet végbe, ha – többek között – a „Monopoliumok, czéhek, limitációk 's egyéb illyes a' köz szorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek eltöröltetnek” (BEKKER i. m., 270. p.).

¹² A deputációk kiküldését és munkájukról jelentéstételt előíró rendelvényekről ld. az 5. sz. lábjegyzetben mondottakat.

¹³ Az írásmód itt és a 72., 74., 84. sorokban is eltér a beszédben gyakrabban alkalmazott 'Máramaros' alaktól.

¹⁴ A sóhajósok számát és mentességeik körét illetően többször került sor vitára az országgyűlésben [Erdély története 1606-tól 1830-ig, szerk. MAKKA László, SZÁSZ Zoltán, (Bp., Akadémiai, 1987² – Erdély története, II), 986]. Kölcsénytől tudunk arról is, nem kizárt, hogy éppen a sószállító oroszok terjesztették el a megyében a kolerát azzal, hogy Tiszaújváron a vízbe dobált halottaikat (Kölcsény levele BARTFAY Lászlóhoz 1831. július 2-án, in K. F. *Összes művei*, kiad., jegyz. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, (Bp., Szépirodalmi, 1960, III, 392. p.). Az idegenek túlzott befolyásától való félelem nem új keletű; ld. az Aranybulla 1231-es megújításának 31. cikkelyét: „A pénzverde, a sókamarák és más állami hivatalok élére zsidókat és szaracénokat ne állítsanak.”

¹⁵ A sóigazgatás területi szerve (sóhivatal), amelynek illetékességi körébe tartozott Szatmár vármegye is.

¹⁶ BARTA István kutatási eredménye szerint: idézi SZAUDER József, in Sz. J., *Kölcsény beszéde a szatmári adózó nép állapotáról* = Sz. J., *A romantika útján*, (Bp., Szépirodalmi, 1961, 282. p.).

¹⁷ SZAUDER i. m., 284. p.

¹⁸ KÖLCSEY Ferenc, *A szatmári adózó nép állapotáról* = K. F. *Összes művei*, kiad., jegyz. SZAUDER József, SZAUDER Józsefné, (Bp., Szépirodalmi, 1960, II, 34. p.)

¹⁹ Uo., 30. p.

²⁰ Uo., 33. p.

²¹ Uo., 32. p.

²² Am. szállító. Korszakunkba vágó előfordulása JÓKAINÁL: „Dicsoúlt I. Ferenc császáruk arany szavai, úgy hiszem, minden liferáns emlékkönyvébe fel lesznek jegyezve, miket öfelsége egy szegényen maradt élelmelési biztosnak mondott: »az ökör a jászolhoz volt kötve, miért nem evett?»” (Az arany ember, Bp., Szépirodalmi, 1991, 151. p.)

²³ KÖLCSEY i. m., 34. p.

²⁴ TAKÁCS i. m., 19. p.

²⁵ KULIN Ferenc kifejezése, in: *Kölcsény Ferenc*, vál., bev., jegyz. K. F., (Bp., Új Mandátum, 1998 (Magyar Szabadelvűek), 18. p.)

Farkas Gyöngyi 2003. november 6-án védte meg PhD disszertációját az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A doktori munka címe „A katonai igazságszolgáltatás szerepe és eljárásjoga a dualizmus időszakában”, témavezetője Vargyai Gyula professzor volt.

A szerző dolgozatát két fő részre osztotta. Az elsőben elméleti áttekintést adott a témáról, illetve annak történelmi előzményeiről. Részletesen elemezte a dualizmus korában is érvényben tartott, 1855-ben kibocsátott Militár Strafgesetzbuchot, amelynek egyes rendelkezései az 1790-es törvényi szabályozásig vezethetők vissza. A katonai büntetőtörvénykönyv anyagi részénél ismertette annak rendszerét, a büntettekről és vétségekről, valamint ezek büntetéseiről szóló általános rendelkezéseket, a katonai és a közönséges, azaz nem katonai büntetteket és vétségeket, az egyes büntetés-nemeket. Az alaki rész tárgyalásánál a bírósági szervezetről, az eljárásjogról, valamint a rögtönítélő eljárásról olvashatunk.

A második nagy fejezetben a szerző rövid áttekintésben kitért a magyar országgyűlés katonai igazságszolgáltatással kapcsolatos vitáira, majd fejezetenként elemezte a bírósági eljárás menetét, a katonai bíraskodás illetékességét és hatáskörét, a képesítési és minősítési rendszert. Ezt követi a törvénykező nyelvének, a kegyelmezési jog kérdésének, a mozgósításra vonatkozó jogszabályoknak a bemutatása.

A kivételes hatalomról írt fejezet a következő nagy témakört, az I. világháború időszakát vezette be, amikor változott a hátszínházi szervezet, a hadrakelt seregnél alkalmazott bírósági eljárás és ez magával hozta a hadbírói tisztikar változását is. Az utolsó,

SZEMLE

A katonai igazságszolgáltatás szerepe és eljárásjoga

PhD védés az ELTE Bölcsészettudományi Karán

összefoglaló fejezet megállapításai közül a szerző talán legfontosabb kijelentése, hogy „a dualizmus korában a katonai igazságszolgáltatás pontosan tükrözte a Monarchia társadalmi-politikai berendezkedésének elmentmondását: a hatályban lévő katonai büntetőtörvénykönyv és perrendtartás nem felelt meg a magyar közjog szabályainak, ezt a magyar országgyűlés soha el nem fogadta, viszont ezt alkalmazták a gyakorlatban, mert ez szolgálta a kettős monarchia hadseregeinek egységét.”

Dr. Hermann Róbert és Dr. Szendy István opponensek felhívták a figyelmet a dolgozat néhány pontatlanságára, elírására, de összességében mindketten javasolták a nyilvános vitára bocsátását. A vitát követően – amelyen többen, köztük Dr. Szijj Jolán, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója, a dolgozat eredetiségét, új kutatási eredményeit emelték ki – a minősítő bizottság summa cum laude minősítéssel javasolta az ELTE Doktori Bizottságának, hogy Farkas Gyöngyinek ítélje meg a PhD címet.

Csapó Csaba

AVIII. Nyári Egyetem és az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara közös szervezésében, 2003. július 9-én megtartották a kar oktatói által írott és szerkesztett munkákat, köteteket. A minden évben nagy érdeklődéssel várt rendezvényt ezúttal is népes hallgatóság kísérte végig az ELTE Jogi Karának Kari Tanács-termében. A könyvbemutatót Takács Péter egyetemi docens, az ELTE ÁJK tudományos dékán-helyettese nyitotta meg.

1. Hamza Gábor, *Az európai magánjog fejlődése*¹ című munkáját Burián László egyetemi tanár, az ELTE ÁJK oktatója mutatta be. A modern magánjogi rendszerek kialakulását római jogi hagyományok alapján ismertető munka több éves kutatás eredménye, egyes részletei már korábban publikálásra kerültek. Előtanulmányait az 1996-ban megjelent *A római jog története és intézményei* című egyetemi tankönyv tartalmazta. Önálló munkaként *Az európai magánjog fejlődésének főbb útjai* című kismonográfiában jelent meg a mű első dolgozata. A munka az európai magánjog fejlődésének történetét a legfontosabb törvények, kodifikációk történetén keresztül mutatja be. Bevallottan a legnagyobb jelentőséget a római jog továbbélésének, hatása

Az európai magánjogtól Bihari Mihály köszöntéséig

Egy könyvbemutató az ELTE Jogi Karán

bemutatásának szenteli. Ez az elv egy egységes nézőpontként szolgál valamennyi jogterület bemutatásánál. Az európai jogi kultúra napjainkig történő bemutatását történelmi korok és földrajzi területek szerint végzi el a szerző. A mű szerkezete is ehhez a szemponthoz igazodik. Az első fejezet (*Az európai magánjog kezdetei*) a római jog közvetlen továbbélését mutatja be a birodalom felbomlása utáni századok során. A második fejezet (*Az európai magánjog fejlődése a középkorban*) a középkori Európa országain keresztül mutatja be a római jog hatását, intézményeinek továbbélését. A harmadik szerkezeti egység (*Az európai magánjog fejlődése és kodifikálása az újkorban*) adja az egyes országok legszélesebb körű bemutatását. A mű vizsgálódási

területe nem korlátozódik Európa földrajzi határaitra. A negyedik fejezet (*Az európai magánjogi hagyományok hatása az Európán kívüli államokban*) Észak- Közép-Amerika, Dél-Afrika és Ázsia országainak európai hatású jogi fejlődéséről ad vázlatos képet. A címnek ez a fejezet sem mond ellent, hiszen az Európán kívüli területek jogfejlődésének bemutatása az európai (római) joghatások figyelembe vételével történik.

Burián László szerint a munka olvasását lassítja a nehézkes szöveg, a talán túlzottan is leíró jelleg. A rendkívül sok adat és az átfogott földrajzi terület nagysága miatt a könyv használatát néhány ábra, térkép megkönnyíthette volna. *Az európai magánjog fejlődése* című munka rendkívül hasznos olvasmány a jogot hallgató és oktató számára egyaránt. Példátlannul tág kitekintést nyújt a világ főbb jogrendszereire, ugyanakkor a tudományos álláspontok, dogmatikai elemzések sem hiányoznak a munkából, amely így a gazdag tárgyi tudás mellett egy széles látókörű szemlélet kialakításához is alapul szolgál. A tankönyv, a monográfia és a jog-összehasonlító munka ismérveit rendkívül jól ötvöző könyv hasznos segítséget nyújt a jog-összehasonlító látásmód elsajátítására, igen széleskörű információs ismerettel gazdagítja az olvasót.

2. *Giannantonio Benacchio, Az Európai Közösség magánjoga*² című művét Fazekas Judit egyetemi tanár, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója mutatta be. A bemutatáson jelen volt a könyv szerzője és annak magyar nyelvű fordítását elkészítő Földi András egyetemi tanár az ELTE ÁJK Római Jogi Tanszékének oktatója és Csizmazia Norbert PhD hallgató. A könyv két nagy szerkesztési egységben, az Általános és a Különös Rész keretein belül mutatja be az Európai Közösség magánjogának legfontosabb területeit. Az Általános Rész fejezetein belül előbb ismertetésre kerül az egységes közösségi magánjog megteremtésének folyamata, annak legfőbb problémáival. Ezek közül is kiemelte a szerző az egyes jogi fogalmak átültetésének nehézségeit, és a belső jog nemzetközi joghoz való hozzáigazítását. A közösségi jog és szabályainak bemutatását is ebben a fejezetben végzi el a szerző. *Fazekas Judit* méltató szavaiban többször kiemelte a szerző és a téma egymásra találását. A közösségi magánjog egyes intézményeit bemutató Különös Rész kiemelt figyelmet – két fejezetet – szentel a társasági, továbbá a fogyasztóvédelmi és szerződési jog szabályainak. Ezt követően kerülnek bemutatásra a termékfelelősség, a biztosítási tevékenység, a hitelszerződések és a versenyjog intézményei. A Különös Részt az ipari és a szellemi tulajdon védelméről szóló fejezet zárja. A könyv bemutatása után a szerző külön is megköszönte a fordítók munkáját, majd rámutatott arra, hogy a jogösszehasonlítás során a jogász az egyes országok történelmét, kultúráját is megismeri. A jogharmonizációnak nem célja, hogy az egységesítéssel megszüntesse a nemzeti szokásokat, tradíciókat. Éppen ezeknek a hagyományoknak a megtartásával és a közös jogba való beépítésével kíván hozzájárulni az igényeket megfelelően kielégítő közösségi jog megteremtéséhez.

3. *Mezey Barna és Szente Zoltán Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*³ című művét Máthé Gábor főiskolai tanár, a BKÁE Államigazgatási Főiskolai Kar oktatója mutatta be. A munka az ELTE ÁJK Politikai Intézete hallgatói számára írott tankönyv, egy hasonló című és rendeltetésű munka átdolgozott, kibővített változata. Szerkezetileg a mű két nagy részre osztható. A *Mezey Barna* által írt első rész (*Alkotmány és képviselet a középkori Európában*) földrajzi régiók szerint veszi sorra a meghatározó szerepet játszó európai államok köztörténeti fejlődését, társadalm szerkezetét, igazgatási intézményeit. *Máthé Gábor* a köztörténeti és társadalmi fejlődés ismertetését terjedelmileg eltúlzottnak tartotta, még akkor is, ha a politológus hallgatók számára ezen területek terjedelmesebb tárgyalása indokolt. A részt lezáró két fejezet a középkori alkotmány elemeit és az újkor alkotmányokhoz elvezető középkori állammodelleket (rendiség, abszolutizmus) mutatja be.

A *Szente Zoltán* által írt második rész (*A polgári alkotmányosság kora Európában*) történelmi szempontok szerint meghatározott első három fejezete a „forradalmak korát” és a klasszikus parlamentarizmus korszakát tárgyalja. Az abszolutista állammodellek bemutatása mellett kap helyet Németalföld alkotmánytörténete és az angol parlamentarizmus működésének ismertetése. A forradalmak korának alkotmánytörténete a németalföldi, a francia és a német fejlődés bemutatására koncentrál, kiegészülve a skandináv és dél-amerikai államok fejlődésének vázlatos áttekintésével. A klasszikus parlamentarizmus korszakát bemutató és a két világháború közti alkotmányfejlődést ismertető fejezet a korábbi alkalmazott földrajzi szempontok alapján vázolja az európai fejlődés főbb irányait. A kötetet az Amerikai Egyesült Államok, Latin-Amerika és a Távol-Kelet alkotmányfejlődésének ismertetését tartalmazó fejezet zárja.

4. *Horváth Barna A génusz pere, Szókratész, Johanna*⁴ című munkáját Király Tibor egyetemi tanár, akadémikus mutatta be. A szerző munkájának újbóli kiadása lehetőséget ad az abban vázolt erkölcsi problémák ismételt átgondolására. Király Tibor többször idézett a műből, amely a mű középpontjában álló legfontosabb fogalmak – a belső készletés, a génusz – magyarázatához nyújtott segítséget. A szereplők bemutatásánál elsősorban azok közös tulajdonságait, sorsuk hasonlóságát próbálta megragadni. Mindketten önként, tudatosan vállalták a halált. Személyiségüket az teszi génusszá, hogy mindvégig egy belső erő, egy erkölcsi-emberi zsinórmérték irányította tetteiket, az mondta meg, hogy mit kell tenniük. Ez tette őket nagy egyéniségekké. Bukásukat az okozta, hogy rámutattak a mások tetteit irányító emberi hibákra, gyengeségekre.

5. *A Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila szerkesztésében megjelent Emberi Jogok*⁵ című egyetemi tankönyvet Kis János egyetemi tanár a Közép-Európai Egyetem (*Central European University*) oktatója mutatta be. A munka jelentőségét az adja, hogy az első emberi jogi tankönyv, amely több szempontból is nagyon színvonalas munka. Jól rendezve tárgyalja a témával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket, kiváló áttekintést

ad az azokkal kapcsolatos nemzetközi és magyar gyakorlatról. *Kis János* szerint annak ellenére, hogy a kötet megírásán tíz szerző dolgozott, egységes, szerkezetileg arányos munka született. A felépítést tekintve két nagy egységből álló kötet első része „Az emberi jogok általános kérdései” címet viseli. Egy általános alapvetést követően itt kerülnek bemutatásra az emberi jogokat védő nemzetközi egyezmények és azok érvényre jutását biztosító magyar intézmények. A második rész az egyes emberi jogokat tárgyalja jelentőségük és történelmi kialakulásuk sorrendjében. A munka a történelmileg legkorábban kialakult szabadságjogokat elemzi részletesen. A „harmadik generációs” jogokkal nem foglalkozik, a „második generációs” jogok közül pedig mindössze – utolsóként – a szociális jogokat tárgyalja.

Kis János kiemelte, hogy az emberi jogok a jogrend részei, nemcsak elméleti kíváncsiak a joggal szemben. A könyv kiemelkedő jelentőségét éppen az adja, hogy az emberi jogokon, mint elméleti konstrukciókon túl azok jogforrásokban való megtestesülését is bemutatja. Nagyszerűen vegyíti a tételes jogot és a dogmatikát, megfelelően mutat rá az emberi jogok tételes jogban elfoglalt kiemelt jelentőségére. A mértékadó tankönyv nemcsak az emberi jogoknak kiemelt figyelmet szentelő tantárgyak tanulmányozásához nyújthat segítséget, hanem általános alaplőként is szolgálhat a jogi tanulmányok folytatása során. A nagy terjedelmű kötetben való eligazodást az annak végén található eset- név- és tárgymutató segíti.

6. A Nagy Boldizsár és Jeney Petra által szerkesztett *Nemzetközi Jogi Olvasókönyv*⁶ Kovács Péter egyetemi tanár, a Miskolci Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója mutatta be. A nemzetközi jog oktatásának egyik legfontosabb kérdése, hogy hogyan lehet a jelenkor követelményei, az aktuális problémák és a múlt forrásaira épülő tananyag között kapcsolatot találni. Ehhez jelenthet segítséget az olyan tankönyvet kiegészítő segédanyag, mint a bemutatott munka. A kiadvány nagy előnye, hogy nemcsak forrásokat, dokumentumokat, illetve annak szemelvényeit, hanem gyakorlati példákat is tartalmaz a nemzetközi jog egyes problémáira. Ennek megfelelően a tantárgy oktatásához hagyományosan hozzátartozó szerződések, jogszabályok és egyéb dokumentumok mellett egyedi jogesetek, fontos problémákat bemutató tanulmányok is helyet kapnak a kötetben. A bemutató felhívta a figyelmet az egyes dokumentumok fordításainak nehézségére, az olvasókönyvi szöveg és a hivatalos – Igazságügyi Közlönyben megjelent – változat eltérésére.

Az olvasókönyv kiegészítő szerepéhez igazodik, hogy az abban szereplő dokumentumok, publikációk a tárgy didaktikai rendjének megfelelően vannak összegyűjtve, rendezve. A több mint ezer oldalas anyagban való eligazodást a bemutatott szervezetek áttekintését segítő ábrák, továbbá a kötetben közölt dokumentumok listája segíti.

7. A Pesti Sándor és Szabó Máté által szerkesztett „*Jöjj el szabadság*”⁷ című tanulmánykötetet Pesti Sán-

dor egyetemi adjunktus mutatta be. A könyv *Bihari Mihály* alkotmánybíró, egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepelő kötet. Az elmúlt években – öröndetes módon – újjáéledt az ünnepi kötetek szerkesztésének szokása. Jeles személyiségek, kiemelkedő tudományos tevékenységet végző tanáregyéniségek előtt tisztelegnek pályatársak, egykori tanítványok az itt közölt publikációk formájában. A kötetet bemutató társszerkesztő rámutatott *Bihari Mihály* személyének sokoldalúságára. Egy személyben tudós, alkotmánybíró, tudományszervező és intézményszervező. A szerkesztők az ünnepeltnek ezt a sokoldalúságát kívánták megmutatni. A könyvben publikáló mintegy 35 szerző igen széles tudományterületet képvisel. A tudományok sokszínűsége mellett a pártállás, a kor és a tudományos álláspontok különbözősége is változatossá teszi a kötetet. A szerzők együttes tisztelgése *Bihari Mihály* előtt is az ünnepelt integratív képességét tükrözi. Az igen sokoldalú kötet hét fejezetbe rendezi a publikált tanulmányokat. A kötet elején a két szerkesztő, továbbá *Kukorelli István* alkotmánybíró és *Lengyel László* köszönti az ünnepeltet. A kötetet *Bihari Mihály* publikációinak jegyzéke zárja.

A rendezvény végén – rendhagyó, de öröndetes módon – három folyóirat bemutatására is sor került. Az 1986 után újra induló *Jogtörténeti Szemle* első számát az alapító szerkesztő *Révész T. Mihály* egyetemi docens ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. Fontos előrelépés, hogy a budapesti jogi kar mellett a miskolci és a győri egyetem is társkiadóként vesz részt a lap megjelentetésében. A folyóirat két fő célja, hogy publikációs lehetőséget biztosítson az oktatókon túl kiemelkedő tudományos eredményeket elérő PhD. és egyetemi hallgatóknak, továbbá egy minél szélesebb látókörű és magas szakmai színvonalú, de mégis olvasmányos jogtörténeti folyóirattá váljon. Igen nagy jelentőségű a *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* első számának megjelenése. A folyóirat szerkesztője rámutatott, hogy Romániában a nagy létszámú magyar kisebbség ellenére nincsen magyar nyelvű jogi egyetem, néhány egyetemi tantárgy oktatása folyik csak magyar nyelven. Az ebből fakadó hiányosságokat próbálja enyhíteni az új folyóirat, amely egy tudományos színvonalú fórumot tud biztosítani a romániai magyar joghallgatóknak. A folyóirat bemutatásának külön aktualitást adott, hogy a hallgatóság között, a Nyári Egyetem résztvevőjeként, számos határon túli magyar hallgató is helyet foglalt. A Földi András egyetemi tanár szerkesztésében megújult *Kari Acta* a bemutatott folyóiratok közül mind hagyományaiban, mind tudományos színvonalában kiemelkedik. Az új főszerkesztő tisztelettel ajánlotta a hallgatóság figyelmébe az ELTE Jogi Karának legfontosabb magyar nyelvű tudományos kiadványát.

A rendezvény végén lehetőség nyílt a bemutatott művek megtekintésére, a szerzőkkel, szerkesztőkkel folytatott kötetlen szakmai beszélgetésekre. Az évről évre igen nagy érdeklődéssel várt és nagy figyelemmel kísért kari könyvbemutató öröndetes módon gazdagítja az egyetem kulturális rendezvényeinek sorát.

- ¹ HAMZA Gábor: Az európai magánjog fejlődése – A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. (Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002).
- ² Giannantonio, BENACCHIO, Az Európai Közösség magánjoga – Polgári Jog, Kereskedelmi Jog – [fordította: Földi András és Csizmazia Norbert] (Bp., Osiris kiadó, 2003. 377 p.).
- ³ MEZEY Barna–SZENTE Zoltán: Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet [közrem.: BODINÉ BELIZNAY Kinga–KÉPES György–VÖLGYESI Levente] (Bp., Osiris kiadó, 2003. 631 p.).

- ⁴ HORVÁTH Barna: A génusz pere. Szókratész – Johanna, (Utószó: Cs. Kiss Lajos) (Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2001. 264 p.).
- ⁵ Emberi Jogok, (szerk.: HALMAI Gábor–TÓTH Gábor Attila) (Bp., Osiris kiadó, 2003. 919 p.).
- ⁶ Nemzetközi Jogi Olvasókönyv, (szerk.: NAGY Boldizsár–JENEY Petra) (Bp., Osiris kiadó, 2002. 1069 p.).
- ⁷ „Jöjj el szabadság” – Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünnepi kötet, (szerk.: PESTI Sándor – SZABÓ Máté) (Bp., Rejtjel kiadó, 2003.).

Büntetőjog-történelmi kiállítás a kassai Miklós Börtönben

1 1618-tól 1909-ig funkcionált börtönként és a városi hóhér lakásaként az a két gótikus polgárház, amelyet az idők során összeépítettek, és nem túl messze a dómtól hirdette a városi magisztrátus büntető hatalmát. Az 1940-es években felújított és 1942-től múzeumi célokat szolgáló épületegyüttesben a középkori Kassa életére, a városi közigazgatás fejlődésére, az oktatásügy és kultúra, helyrajz és városfejlesztés emlékeire vonatkozó kiállítás mellett a vendégeket leginkább vonzó része a múzeumnak a középkori bíraskodást, illetve a hóhér életét és tevékenységét bemutató tárlat. A földszinti helyiségek egy részében némi tárgyi, de főképpen írásos dokumentumok kalauzsolják a látogatót a 13. századi bíraskodási jogtól a pallosjogig vezető, jogtörténetileg izgalmas századokon át. Ugyanitt két kis zárka látható, melyekbe átmenetileg helyezték el a foglyokat. Az épület emeletén található a hóhér lakása, amelyet egy sajátos vegyes felfogás szellemében rendeztek be a kiállít-

tás szervezői: bútorkiállítástól konyhafelszerelésig számos tárgy dokumentálja az egykori kassai életet. A börtönkonyha ad otthont többek között a hóhérok tevékenységét illusztráló instrumentumoknak, pl. a hóhérpallósoknak és a 18. századi kivégzőszéknek.

Az inquisitorius eljárás központi elemét jelentő tortúrának helyet biztosító kínzókamrák a középkori tömlöcök szerves részét képezték. A Miklós Börtönben a magánzárkák, a fogolycellák és a siralomház is föld alatti helyiségek voltak. Az ugyanezen pincszinten berendezett kínzókamra és a benne elhelyezett vallató eszközök

hiteles hangulatot kölcsönöznek a látogatáshoz. Szakmailag ugyan megkérdőjelezhető a büntetés végrehajtására szolgáló deres, a megszégyenítés eszközeként alkalmazott kaloda, a kivégzést követően a tetem nyilvánosságra való kihelyezését biztosító kerék és a kínzóeszköz

tüskés nyúl együttes kiállítása (mely arra utal, hogy a szervezők nem annyira a történelmi hitelességre, a szakmailag pontosan szétválasztott eljárásjogi és büntetés-végrehajtási mozzanatok tükrözésére, sokkal inkább a látogatók borzongatására törekedtek). Mindazonáltal nyugodtan állítható, hogy a kassai Miklós Börtön kiállítása, és maga a meglehetősen ép állapotban lévő múzeum belső atmoszférája hihető módon tolmácsolja a látogatóknak a középkori büntető hatalom módszereit. (Košice, Miklušova väznica /Pri Miklušove veznici 10/)

- m -

Két szerző, két szemlélet állítható párhuzamba, ha elolvassuk Litván György és Pelle János könyveit. A műfaj sem azonos. Litván György szabályos, rengeteg levéltári forrás feldolgozásával készült, nagy terjedelmű, kronologikus életrajzot írt Jásziról. Pelle János könyve inkább eszmetörténeti értekezés, ezért nehéz lenne a kettőt összehasonlítani. Ebből adódik, hogy külön-külön recenzióban ajánljuk a két művet az olvasóknak.

A LIBERÁLIS SZOCIALIZMUS ÍRÓJA

PELLE JÁNOS: JÁSZI OSZKÁR

Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé
XX. Század Intézet Kairosz Kiadó 2002

Pelle János tollából Jászi Oszkáról szóló művet jelentetett meg a Kairosz Kiadó. Mindezidáig nem született Jásziról teljes, önálló biográfia, az elmúlt évtizedekben munkásságának egyes részeit tárgyalta a szakirodalom, a két háború között az 1918–1919-es események kapcsán írtak róla itthon, általában érzelmileg túlfűtött kritikával.

Pelle János könyve sem pótolja teljesen a hiányt. Egy eszmetörténeti korrajzot tart a kezében az olvasó, amely elhelyezi Jászit és a XX. század eleji polgári radikálisokat korukban, méghozzá oly módon, hogy a szerző által kiemelt és a kortársak által is a legfontosabbnak ítélt kérdésekre adott válaszait ütközteti a más nézeteket valló kortársak álláspontjával, illetve az utóbb bekövetkezett eseményekkel, bőven idézve a kortársakat és az utókori történetírókat.

Ez a könyv legfőbb érdeme, liberális és konzervatív, agrárius és merkantilista, szélsőjobb és szélsőbaloldali szerzők nézeteit villantja fel, hogy legalább vázlatos képet kapjon az olvasó társadalmi kérdések különböző, vagy éppen azonos megítéléséről.

Ugyanakkor ez a könyv legfőbb gyengéje is. Nem tudja az olvasó kivonni magát – az egyébként 1918–1919-ről vagy az események szereplőiről szóló művek olvasásakor általában jelentkező – annak a benyomásnak a hatása alól, hogy a szerző állást foglal pro vagy kontra, és erre ösztönzi az olvasót is. Ez az állásfoglalás azonban nem az utókor tárgyilagos és távolságtartó ítélete, hanem úgy kell döntenie, hogy az ma is érvényes politikai állásfoglalást jelentsen. Talán még el kell tennie valamennyi időnek, el kell tűnnie azoknak az eszméknek és azoknak a problémáknak, amelyek a kortársakat foglalkoztatták. Szerényebben fogalmazva: egy többé kevésbé széles körben, több irányzatot felölelő paradigmát kell róluk kialakítani. Ennek első lépése több alternatív, de egymással vitaképes megközelítés kialakítása. Ennek a célnak kiálólóan megfelel Pelle János könyve.

Már utaltunk rá, hogy nem kronológikus rendet követő életrajzzal van dolgunk, hanem egy tematikus fe-

Párhuzamos életrajzok

KÉT SZERZŐ JÁSZI OSZKÁRRÓL

jezetekbe rendezett értékeléssel. Az előszó utáni bevezetőként szolgáló fejezet részletesen elemzi a Jászi ifjúságát és szellemi ébredését meghatározó eszméket, összefoglalja a ma már kevésbé ismert angol filozófus, Herbert Spencer tanításait, és a századelőn a szemléletet átható szociáldarwinizmust.

Jászi politikai meggyőződését, a liberális szocializmust élete végéig megtartotta. Ezzel a politikai krédóval soha nem tartozott a magyar baloldali politikai gondolkodás fő áramlatába. A magyar szocialisták (1918 előtt nem jelentek meg önálló tényezőként a kommunisták, ezért a munkásmozgalom valamennyi marxista és nem marxista irányzatát összefoglalóan illették ezzel a névvel) a német szociáldemokratákat követték szocializmus modelljük kialakításában. Szigorúan centralizált szocializmus kép, merev osztálystruktúra, megmerevedő dogmatika (ortodoxia).

Nagy Britanniában – ahol a politikai szabadságjogoknak régebbi és mélyebb hagyományai voltak mint Németországban, – a politikai filozófiában az empirizmus erősebb volt a teoretizáló hajlamoknál, a baloldalon jelentős szerephez juthatott egy nyitott gondolkodású értelmiségi elit, amelynek egyik fő gyűjtőhelye a Fabianus Társaság volt. (A társaság névadója a Krisztus előtti harmadik században élt római diktátor, Fabius Maximus, aki nem ütközött meg az Itáliát seregeivel előzőlő és végigpusztító Hannibállal, hanem megőrizte a római sereget a kedvezőbb helyzetre várva. Kortársai ezért a Cunctator (Halogató) gúnynévvel illették. Az angol baloldal egyes csoportjai tudatosan vállalták fel a „Cunctator” taktikáját, az előre eltervezett és véghezvitt hirtelen társadalmi átalakulások, a társadalmi mérnökösködés iránti kételyüket.)

Jászi – szemben főbb eszmetársával Károlyi Mihállyal – kezdettől fogva élete végéig elhatárolódott a kommunizmustól.

Mint politikus 1918–1919-ben aktívan nem tudott cselekedni a kommunista hatalomátvétel megakadályozásában. Abban, hogy meg sem kísérelte, döntő szerepe volt annak, hogy az őszirózsás forradalom vezetői rettegtek a reakciótól. Semmilyen formában nem kísérelték meg a régi elit, akár később ellenforradalmivá vált, változásra hajló, mérsékelt képviselőivel a kiegyezést a honvédelem megszervezése és a kommunista hatalomátvétel elhárítása érdekében. A forradalmat és a régi rendet – olvasottságukhoz képest érthetetlen módon – úgy tűnik sematikusan, monolit tömbként fogták fel.

A könyvben önálló fejezet foglalkozik Jászi konföderációs eszméivel és a földbirtokszerkezet társadalmi hatásairól, a lehetséges reformokról, hatásairól: röviden a földkérdésben kifejtett nézeteivel.

A Duna menti konföderáció az a momentuma Jászi munkásságának, ami a szélesebb közvélemény előtt is

ismert. Magyar részről Kossuth konföderációs terveze-
te megelőzte, és nemzetiségi, illetve osztrák politiku-
sok is fogalmaztak meg konföderációs terveket. A kon-
föderációs gondolat súlyos aktuálpolitikai tartalmat
hordozott, a Monarchia dualista szerkezetéről és a nem-
zetiségek magyarországi helyzetéről nem elválasztha-
tó. Talán szemére vethető a korabeli magyar elitnek,
hogy nem mondott le a dualista szerkezetben élvezett
helyzetéről egy föderáció kedvéért, és nem volt hajlan-
dó az „egy politikai nemzet van” tételt felülvizsgálni.
Erkölcsei ítéletet mondani és kedvezőbb példát felmu-
tatni természetesen lehet és szabad, de az összehason-
lításból nem maradhat ki a flamandok belgiumi, az írek
nagy-britanniai, a lengyelek németországi vagy a zsi-
dók romániai és oroszországi helyzete a századfordu-
lón. Történelmietlen századfordulós eszmék és elkép-
zelések megítélésakor az utólag történetekre hivatkozni,
mégis a föderációs eszmék realitására szomorú bizo-
nyítékként szolgál, hogy akár a román, akár a szerb po-
litikai elit, amikor ő került uralkodó helyzetbe a törté-
nelmi Magyarország korábbi területein, nem igyekezett
végrehajtani azt a típusú föderalizálást, amit Jászi el-
képzelte és nem siettek megadni a nemzetiségeknek azo-
kat a jogokat, amelyeket a szerb, román nemzetiségi
vezetők a dualista Magyarországtól követeltek. (Ettől a
modelltől még a nemzetiségeknek a legtöbb egyéni jo-
got biztosító masaryki Csehszlovákia, illetve a kollek-
tív entitásokat elismerő 1974 utáni titói Jugoszlávia is
messze volt. A román politikai elit 2003-ban sem en-
gedte megváltoztatni azt az alkotmányos alapvetet,
hogy Románia egységes nemzetállam.)

Jászi úgy látta, hogy a Monarchia anyagi, szellemi
erejénél fogva a balkáni államokat magához vonzza.
Ezt a racionalitást a történelem nem igazolta vissza ez
idáig és a maga korában is elutasításra talált, nemcsak
magyar, hanem nemzetiségi oldalon is.

Pelle nem értékeli túl sokra Jászinak a földkérdéssel
kapcsolatban kifejtett tevékenységét, egyoldalúnak és
doktrinernek tartja. Szerinte Jászi „ceterum censeo”-ja
a nagybirtok, a „morbus latifundi” elleni harc volt.
Szerzőnk szerint valamennyi politikai szereplő és köz-
író érzékelte a XX. század elejének ezt a nagyon súlyos
társadalmi problémáját, de a szegényparaszti földéhség
és a termelés adott szintje fenntartásának követelmé-
nye nagyon bonyolulttá teszi a problémát. Meg kellett
találni azt a vegyes gazdasági formát, ami az egymás-
nak ellentmondó szempontoknak megfelel.

Az 1945-ös földreform megmutatta, hogy a nagy-
birtok radikális megszüntetése önmagában nem oldja
meg az agrárium problémáját, hiszen életképtelen kis-
birtokokat hozott létre.

Mára ez e kérdés többet veszített aktualitásából, mint
mondjuk a nemzetiségi kérdés, mégis gond ma is az op-
timális üzemméret megtalálása a gazdaságosság és vi-
déki lakosság életszínvonalának fenntartása.

Pelle János, Jászi életműve legértékesebb részének
az amerikai emigrációban született – Magyarországon
először és utoljára 1986-ban megjelent – „A Habsburg
monarchia felbomlása” című művét tekinti. A kortár-

sak és a történészek is két alapvető koncepciót alakí-
tottak ki a Monarchia bukásáról. Az egyik koncepció
szerint a Monarchia egy életképes, gazdaságilag, kul-
turálisan virágzó és fejlődő államalakulat volt, amit az
első világháború után – a következményeket tekintve
katasztrofális módon – a győztesek szétverték. Ezt a
koncepciót fogalmazta meg markánsan a Párizsban élő
író-történész Fejtő Ferenc eredetileg franciául írt, de
magyarul is kétszer megjelent „Rekviem egy hajdan
volt birodalomért” című művében.

Jászi művében feltárja a birodalom összetartó és cent-
rifugális erőit és alapvetően a másik nézőpont mellett
teszi le a garast. A belső feszítő erők, a délszláv népek
azon törekvése, hogy egy államban egyesüljenek, lehe-
tetlenné tették a Monarchia fennmaradását, és az első
világháború csak az a katasztrófa volt, ami realizálta
ezeket a tendenciákat. Arnold Toynbee, világhírű brit
történész is úgy látta, hogy Szerbiában és Boszniában
egy olyan más, Közép-Európától eltérő, az oszmán po-
litikai kultúra örökségét hordozó minőséggel került
szembe a Monarchia, amit nem tudott kezelni és a ki-
bontakozó jugoszlavizmus okozta a Birodalom bukását.
Jászi könyve részletes, sokoldalú, olvasható és a Mo-
narchia bukásának egyik alapvető kézikönyve ma is.

Pelle János könyvének utolsó és talán legizgalma-
sabb fejezete, Jászinak a saját zsidó származásához va-
ló viszonyát, és ebből kiindulva – az önálló kötetet
igénylő témát – a XIX–XX. századi baloldali antisze-
mitizmust boncolgatja. Az asszimilált zsidó értelmiség
egy része az asszimilációt csak a zsidó identitás és tra-
díció teljes megtagadása által tudta elképzelni, az as-
szimiláció árának tekintette a hagyományok teljes fel-
adását. Marxon, Dühringen át XX. századi entellektüe-
lekig izzó dühvel fordultak a nem asszimilálódott vagy
asszimilálódott, de a tradíciókat megőrző zsidók felé.
Jászi életművének egyes fejezetei kapcsán is vizsgál-
ható ez az attitűd a XX. század eleji Magyarországon.
Pelle János könyve izgalmas olvasmány. Hozzájárul ah-
hoz, hogy a XXI. századra a politikai kliséktől elsza-
kadó, tartalmasabb történettudományi álláspontot tud-
junk kialakítani Jászi Oszkáról.

LITVÁN GYÖRGY:

JÁSZI OSZKÁR BIOGRÁFIÁJÁRÓL

Milleniumi Magyar Történelem – Életrajzok
Osiris Kiadó 2003

Litván György több évtizedes kutatás után megírta
Jászi Oszkár életrajzát, amelyet az Osiris kiadó je-
lentetett meg.

Jászi Oszkáról eddig nem jelent meg tudományos
igényű, forrásfeldolgozáson alapuló teljességre törekvő
életrajz. Ennek több oka van. Jászi 1919-től nem élt
Magyarországon, a trianoni Magyarország területén
csak egyszer járt 1947-ben, (az utódállamokhoz csatolt
Felvidéken, Erdélyben és Délvidéken többször megfor-
dult). Az 1919 és 1945 közötti Magyarországon nem
volt kíváncsi személy, és az 1918-as októberi forra-
dalom egyik vezetőjeként a történelmi Magyarország

sírásojának tekintették hivatalos körökben. Litván könyvében feltárja, hogy az emigránsok itthoni megítélésének csak egyik meghatározója volt 1918–19-ben vállalt szerepük, a másik tényező emigrációbeli tevékenységük és a kisantant államokhoz való viszonyuk volt. Ebben a második vonatkozásában Jászi az emigráció középmezőnyében foglalt helyet. Erkölcsileg nem tartotta elfogadhatónak, hogy bármilyen anyagi támogatást fogadjon el kisantant vezetőktől, megszakította a kapcsolatot pl. Lindner Bélával, amikor valószínűvé vált, hogy az a jugoszláv titkosszolgálat ügynöke. Kapcsolatban maradt viszont Benessel, ami még a magyarországi baloldali ellenzéknek is elfogadhatatlan volt. Litván idézi Bajcsy-Zsilinszky Endre II. világháború alatti megjegyzését „Károlyi és silány bandája Benessel paktál.” Jászi végig erkölcsi szorításban érezte magát és küzdött az elkötelezettség ellen. Visszaütasította Masaryk ajánlatát, hogy települjön Prágába, és a felajánlott egyetemi katedrát sem fogadta el. Amerikába román útlevelemmel utazott, igaz erre azért kényszerült, mert a magyar diplomácia mindent megtett, hogy megakadályozza amerikai beutazását. Jászi elutasított bármilyen együttműködést a Horthy Miklós nevével fémjelzett Magyarországgal, holott az emigráció egy része a 20-as évek közepén hazatért. Nagy Vince, a Károlyi kormány belügyminisztere hazatérése után, ellenzéki parlamenti képviselő lett, (igaz egy ciklus után kibukattak).

Jászi többször megfordult Prágában, Bukarestben, Erdélyben és a Felvidéken, ahol szembesült azzal, hogy a kisebbségbe került magyarság helyzete nem jobb, hanem helyenként rosszabb vagy sokkal rosszabb, mint a nemzetiségeké volt a régi Magyarországon.

Litván György korábban is felvetette a kérdést: „szabad-e a hazára árulkodni? „Jászi kíméletlen kritikusa volt a nemzetiségi elnyomás minden valós vagy vélt jelenségének a történelmi Magyarországon. Kétségkívül a jobbító szándék vezette, amikor azt akarta, hogy Magyarország mint demokratikus, kultúrállam vonzó alternatívát kínáljon a nemzetiségeknek, hogy ne legyen valós alternatíva, a balkáni kisállamokhoz való csatlakozás. Akik kihasználták Jászi tevékenységét, és Magyarországot mint a népek börtönét mutatták be a nyugati közvélemény előtt, nem magyar szempontból is elfogadható célokat követtek, hanem a román vagy a szerb irredentizmus szolgálatában állottak.

Jászi mindenképp felelős azért, hogy ezt nem vette kellő súllyal figyelembe, bár a történelmi magyar politikai osztály jelentős része sem számolt az ország feldarabolásával. A 20-as 30-as években azt vetették Jászi szemére, hogy az erdélyi magyarokat elnyomó román nemzetiségi politikát nem ítéli el olyan élesen, mint az 1918 előtti magyar politikát. Jászi válaszában arra hivatkozott, hogy időt kell hagyni a demokratikus viszonyok kialakulásának. Többször megpróbált közbenjárni a miniszterelnökké lett Octavian Gogánál és Juliu Maniunál, azonban keserűen csalódnia kellett. 1945–1946-ban jutott el oda, hogy egyértelműen, határozottan és nyíltan elítélte a felvidéki magyarok üldö-

zését.

Jászit 1945 után nem támadták és bírálták, hanem mellőzték. Ennek oka a kommunista mozgalomhoz fűződő, végig elutasító álláspontja és „liberális–szocialista” jogállami meggyőződése. Jászi már 1918–1919-ben elutasította a kommunizmust, bár az 1918 őszi összeomlásban elkerülhetetlennek vélte, és azt írta, hogy jobb a bolsevizmust kipróbálni. „A kommunista kísérletet egyszer meg kell valósítani. E nélkül az emberiség nyugvópontonra többé eljutni nem fog. Elméletek és dedukciók helyett tények kellenek a tömegnek. A kommunizmust ki kell próbálni.” (Huszadik Század 1919. április 3. 167. p.)

Mályusz Elemér ezért a mondatáért nagyon elítéli Jászit az 1930-ban írt tanulmányában: „a magyar közeposztálynak úgynevezett progresszív része olyan embert vallott vezérének, aki nem átalított egy nemzetet odavetni a laboratórium asztalára, hogy ott beoltassék a kommunizmus szérumával.” Úgy gondoljuk, hogy egyetlen megnyilvánulásáért, amely az eseményeket már nem befolyásolta, (12 nappal a kommün kikiáltása után) túlzás elítélni valakit, aki 40 éven át szembeszállt elméleti szinten is a sztálini szocializmussal.

Ez szorosan összefügg Jászi életének politikailag és eszmeileg legfontosabb kapcsolatával a Károlyi Mihályhoz fűződő viszonyal.

1918 előtt ez a kapcsolat felületes volt, a meglévő társadalmi különbség okán is, és csak a világháború alatt formálódott ki az októberi forradalom táborában. 1918-ban az események sodorták a szereplőket, tevékeny alakításuk nagy politikai tehetséggel és rutinnal rendelkező vezetőknek is nehéz lett volna. Károlyi és Jászi csak az emigrációban váltak politikai és eszmei barátokká. Ennek a kapcsolatnak az egyik legfontosabb, de Jászi számára mindenképpen legnyugtalanítóbb kérdése, Károlynak a kommunizmushoz való viszonya. 1919-től kezdve Károlyi egyre pozitívabban viszonyult a kommunizmushoz és kisebb visszalépésekkel és kiábrándulásokkal egyre elkötelezettebb hívévé vált. Jászi nemcsak a konkrétan soha meg nem határozott „reakciótól” akart elhatárolódni, hanem a kommunista mozgalomtól és gyakorlattól is. „Oly hatalmas egyéniség mint Te, tartósan nem imádkozhat két istenséget, s választanod kell a Demokrácia és Diktatúra között” írta Jászi már 1920-ban Károlynak. Jól látta, hogy Károlyi állásfoglalása visszahat 1918 megítélésére is. 1949-ben politikailag szakítanak, de Jászi emberileg soha nem tagadta meg Károlyit, mint barátot. Ez a kapcsolat és Károlyi emigrációbeli tevékenysége felveti a kérdést, mi maradandó a „vörös gróf” életművéből? 1918 előtt egy felelőtlen ellenzéki párt vezetője, akit nem vesznek igazán komolyan, 1919 után kriptokommunista, akit még saját eszmetársai sem vállaltak. 1918-ról pedig Károlyi hívei is elismerték, hogy habitusa és tapasztalatlansága okán alkalmatlan volt arra, hogy egy drámai helyzetben vezesse az országot.

Jászi 1918-ban főszereplő volt. „Magyar kálvária, magyar feltámadás,” című 1920-ban írt emlékiratában sajtószerepét mérsékeltként írja le, földreformot és a

földhöz juttatott parasztságból nemzeti hadsereg szervezését javasolta. A nemzetiségi vezetőkkel való tárgyalásait úgy látta, hogy megpróbálta menteni a menthetőt, mivel valós erő az ellenálláshoz nem állt rendelkezésére. Később vannak ellentétes megnyilvánulásai is, amikor kijelenti, hogy az októberi forradalom legnagyobb hibája volt, hogy az ország területi integritásának megőrzését tekintette legfontosabb feladatának.

Jászról, mint politikus, és Jászi mint gondolkodó, mellett maradandóbb a Jászi mint tudós kép is. Politikai gondolkodóként méltányolható, hogy egész életében kitartott eszméi mellett. A történelem nem igazolta vissza Jászi elképzelését a „keleti Svájcra”. Az Európai Unióba is nemzetállamokként lépnek be a közép-európai államok. A kelet-európaiak pedig ideiglenesen vagy véglegesen kimaradnak. Azt, hogy ez hogyan hat a nemzeti kisebbségek életkörülményeire, a jövő mutatja meg. Ha az anyaországba való bevándorlás és az asszimiláció „oldja meg” a határon kívüli magyarok problémáját, az tovább folytatja Jászinak, mint politikai gondolkodónak a leértékelődését.

1989 után sem vált népszerűvé Jászi Magyarországon. Álláspontom szerint megérne egy tanulmányt szentelni annak a kérdésnek, hogy a 80-as 90-es évek fordulóján a demokratikus (és népi) ellenzék miért Bibó István nevét írta zászlajára, és miért nem Jászi Oszkárét.

Litván György az adott korszakba ágyazva, irodalmi

hivatkozásokkal és idézetekkel alátámasztva színesen mutatja be Jászi mindhárom korszakát, minden szerepét és kapcsolatát. 1918 előtt Jászi része volt a magyar szellemi életnek, és bár egyetemi katedrát nem kapott, kirekeszteni sem akarták a magyar szellemi életből. A „XX. Század” című folyóiratban megjelent több szellemi irányzat, a konzervatív-liberális és radikális irány is. Ez Gratz Gusztáv és Jászi szakításával szűnt meg. Minden szempontból 1918 ősze a fordulópontra Jászi innentől elveit és a létező Magyarországot nem tudta közös nevezőre hozni, és a létező Magyarország is elutasító volt vele.

A könyv bemutatja Jászi magánéletét, Lesznai Annához és második feleségéhez való viharos viszonyát, bécsi és amerikai emigrációs életüknek színhelyeit, miliőjét.

A szerző több évtizedet töltött Jászi életművének tanulmányozásával, érződik az érzelmi közösség hőisével, de tart bizonyos távolságot is. Nem akarja mindenáron mentesíteni Jászi ballépéseit.

Romsics Ignác szövé teszi a *Rubicon* 2004/2 számában írt recenziójában, hogy 1918–1919-ről mindössze 50–60 oldal szól, értékelés nélkül.

Mindez igaz, de ezzel együtt összegzésül az kell megállapítanunk, hogy Litván György olvasmányos, tartalmas, magával ragadó, bizonyos szempontból már-már lírai életrajzt írt Jászi Oszkáról.

Bakonyi Péter

Alkotmány, tradíció, modernizáció

Kajtár István:

A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai (Európa – haladás – Magyarország) Institutiones Iuris

Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2003, 294 p.
ISBN 963 9310 52 2

A polgári átalakulás a magyar alkotmánytörténelemben hosszan elnyúló, évszázados folyamatban zajlott le. A jog és az alkotmányos tradíciók nehezen formálható, mély történelmi és társadalmi gyökérrel rendelkező konstrukciója nem forradalmi hirtelenséggel alakult modern polgári berendezkedéssé. Az íratlan, gyakorlatban érlelődött, rendi harcokban megerősödött alkotmányos képletet, de még inkább a honfoglaláskori ősi jogból kifejlődött, a Habsburgokkal szemben harci fegyverré alakult consuetudot nem lehetett izgatott politikai revolúcióval egy néhányhetes forradalmi politizálás során gyökeresen átfőrní. Mégis: az 1848-as korszakhatár ünnepi alkalom volt a modernizáció hívei számára a számvetésre. A polgárosodó és nemzetté izmosodó magyar társadalom átalakulásának ünnepe lett '48 tavasza. A magyar alkot-

mánytörténetnek az a pillanata, amikor a mérleg nyelve átbíllent és az akkor már évtizedek óta folyó reformtevékenység javára módosította a pontarányokat.

Az 1790-es országgyűléstől szakadatlanul tematizált reformok ügye a 19. század utolsó harmadára jutott nyugvópontra. A kiegyezés kompromisszuma alapján felépített magyar polgári (jog)állam lényegében száz esztendő útkeresésének, reformharcainak, pártcsatározásainak, politikai, gazdaságpolitikai és kulturális koncepcióinak kohójából kibontakozó modern európai szerkezet volt. A hatalommegosztás, a parlamentarizmus és a felelős kormányzás, a jogállamiság, az állampolgári garanciák együttesét magába olvasztó alakzat.

Erről a modern államról és a polgárosodó jogrendszeréről szól Kajtár István új könyve, *A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai*. Az alcím (Európa – haladás – Magyarország) dinamizmust sejtet, és valóban: a korszakot, és magát a képletet is dinamikus eszközökkel rajzolta meg a kiváló pécsi professzor. A reformmozgalmakat, a forradalmi erők törekvéseit nem is lehet másként, de hasonlóképpen ábrázolja a tradicionális értékek védelmezőit is. Nem a hagyományos ábrát vázolja föl, melyben a maradiság erői a megcsontosodott, mozgásképtelen, változtatásra alkalmatlan ellenállás hadállásai mögöl akadályozták a fejlődést. Kajtár felfogásában a konzervatív, a tradicionális is mozgásban van, a konfrontációk hol felerősödnek, hol pedig elenyésznek. Egyszer élessé válva a régi (rendi) Magyarország és a megújuló polgári nemzetállam konfliktusát szimbo-

lizálják, másszor meg párhuzamos vágányra kanyarodva az európai értékek modernizációs közvetítésében alternatívát kínáló politikai erők néha még egymást is erősítő mozgását tükrözik. A jogrendszer, az alkotmányos konstrukció tradicionális elemeinek aktív közrehatása tette lehetővé a kontinuitást forradalmi helyzetben is; a konzervatív érettsége pedig a reformerők győzelmeit a revolúciós apályok idején.

„A speciálisan polgárinak értelmezett modernizáció és a konzervatív jog történetileg rögzíthető legfontosabb aspektusai sokrétűek. A modernizáció földrajzi kiterjedése, a jogrendszer szerkezetéhez való viszony időbeli lefolyása, bázisa, stílusa, technikája, eredményessége, ütemezése, minősége különféle variánsokat mutat. A konzervatív gyűjtőfogalom is egész skálát foglalhat magában, a maradiságot, a fejlődés gátját, a restaurációt, az értékmegőrzést, de a meglévővel illeszkedő szerves fejlődést is „ – jelzi a szerző a munkájának műfaji nehézségeit. A magyar jogtörténet-tudományban hasonló mély értékelésre ebben a témában eddig nem is vállalkozott senki. Részterületek kutatói számos értékes részeredményt mutattak már föl, de ehhez fogható szintézisre még nem került sor.

Magyarország közép-kelet-európai regionális helyzete, sajátos, a kései csatlakozásból eredő (Hajnal István szavaival szélsőnemzeti, Kosáry Domokos szóhasználatában peremvidéki, Szűcs Jenőnél periférikus) történeti fejlődése nagy változások idején rendre felveti az európai és a saját értékek egyesítésének, összehangolásának követelményét. Kajtár István is az európai modelleket, értékcsoportokat, reformeszméket és a haladás politikai-jogi tényezőit veszi górcső alá, hogy összevethesse a magyar adaptációs hajlandóságokkal és

képességekkel. A befogadás csatornái, a politika, az alkotmányos és a jogi-kulturális lehetőségek felmérésekor vázolja azokat a művelődési tereumokat, melyek lehetővé tették az európai eszmék és képletek befogadását. Ennek során sort kerít az európai gondolatok magyar tolmácsolóinak, a reformeszmék képviselőinek, a konzervatív és liberális politikai irányzatok magyar zászlóvivőinek ismertetésére és tevékenységének elemzésére. Vázolja a magyar politikusok és jogászok európai kapcsolatait, a jogi szakirodalomban Magyarország megjelenését, az európaiság jelenlétét, elvégzi az európai polgári modellek és magyar alkotmányos lehetőségek összevetését.

A zaklatott magyar átalakulás (reformkor – forradalom – szabadságharc – diktatúra – provizórium – kiegyezés – dualista államépítés) főbb vonásainak értékelése adja meg az alaphangot a kialakult, 19. századi magyar alkotmány régi-új vonásainak ismertetéséhez. Mely szól az „alapokról” (az állami keretekről, az alkotmányos térszerkezetről, a polgári közszolgáltatásról, az információs alapokról) és a kor egyik legfontosabb vonásáról, az állam polgárának helyéről a jogi konstrukcióban: (jogokról és kötelezettségekről, az államhatalom kényszerítő megjelenéséről és az állampolgári nevelésről). Arról az évszázados folyamatról, amelynek során „a Monarchián belül a Magyar Királyság állami és jogi rendje Európa-konform lett. Ha anyagi és kulturális tekintetben elmondhatjuk, hogy a magyar társadalom soha ilyen közel nem került a hosszú békekorszak eredményeinek következtében Európához, úgy ez az állami és jogi szféra színvonalára és a felzárkózásban elért eredményeire is igaz”.

Mezey Barna

A kontinentális jogrendszerek magánjogi szabályozása a római jog hagyományain alapul, ezért az ókori Róma joga képezheti alapját a megalakításra kerülő, egységes európai magánjognak (*ius commune privatum Europaeum*). A római jog jelentősége nemcsak azokban az országokban döntő, ahol azt a középkor folyamán is alkalmazták, hanem ott is, ahol a római jog recepciójára *in complexu* nem került sor. A közös európai jog, történeti alapjainak feltárása nélkül elképzelhetetlen a majdani Európai Magánjogi Kódex megalkotása. Ennek a kihívásnak kíván eleget tenni Hamza Gábor német nyelvű monográfiája. A könyv középpontjában Közép-Európa magánjogának fejlődése áll, amelyben a szerző a római jogi hagyományok továbbélését, valamint a római jog alapján fejlődött német, osztrák, svájci és magyar jog hatását vizsgálja.

A modern európai jog fejlődésének kezdetei részben a barbár jogokhoz, részben pedig a Iustinianus császár uralkodása idején kodifikálásra került római joghoz kötődnek. A szerző könyve megírásakor ezt tartotta szem előtt, így a monográfia első részében részletesen ismerteti a barbár jogok kompilációit, valamint az első

A kontinentális jogrendszerek magánjogának fejlődése

Gábor Hamza:

Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn.

Andrássy Schriftenreihe Band 1.

Andrássy Gyula Deutschsprachige Universität Budapest, 2003. 282 p.

Ízben Dionysios Gothofredus (1549–1622) által *Corpus Iuris Civilis*-nek elnevezett iustinianusi törvénytű megalkotását és hatástörténetét.

A magánjog és a magánjogtudomány középkori fejlődését tárgyaló második részben szól az akkor egyetemes európai jogról, a háromféle módon – folyamatosan alkalmazott, recipiált illetőleg hatást gyakorló – továbbélő római jogból (*ius civile*), a Bibliára, a zsinati döntvényekre és a pápai dekrétumokra épülő kánonjogból (*ius canonicum*), valamint a különféle hűbéri jogokat is magában foglaló *ius commune*-ből.

A harmadik részben Hamza Gábor részletesen elemzi a római jog hatását az újkori német, osztrák, svájci és magyar jogfejlődés és jogtudomány terén. Vizsgálódásai középpontjában az említett országokban végbemenő magánjogi kodifikációk elemzése áll. Különös figyelmet fordít a jog kódexekbe foglalása és az organikus jogfejlődés szembenállására, és úgy tűnik, hogy – a szerves fejlődés koncepcióját képviselő Savignyval szemben – a kodifikáció szükségességét hangsúlyozó Thibaut mellett foglal állást. Bemutatja a 19. századi magánjogi dogmatika egyik legjelentősebb alkotását, az absztrakció magas fokát elérő, általános részt is tartalmazó pandektarendszert, amely alapjául szolgált számos európai polgári törvénykönyvnek, így mindenekelőtt a német *Bürgerliches Gesetzbuch*-nak is. A szerző bemutatja, hogy a korábbi osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* szerkezete nem a későbbi törvénytűvek pandektista eredetű szerkezetét, hanem a római jogi forrásokra (gajusi intézményrendszer) és a középkori jogfejlődésre támaszkodik. Az ABGB nem tartalmaz kötelmi jogi fejezetet, a relatív szerkezetű vagyoni jogokat (személyhez kötődő dologi jogok – *persönliche Sachenrechte*) a *Von dem Sachenrechte* címet viselő második részben, a dologi jogviszonyok tárgyalását követően szabályozza, és ezzel a *iura in re* – *iura ad rem* megkülönböztetést veszi át. A svájci magánjog fejlődésének elemzése során a szerző kiemelt jelentőséget tulajdonít a bírói és jogalkotói jogképződés között egyensúlyt teremtő kompromisszumnak. Akárcsak hazánkban, Svájcban is először a kötelmi és kereskedelmi jogot kodifikálták (*Schweizerisches Obligationenrecht* – 1881/83). Az 1907-ben megalkotott svájci polgári törvénykönyv (ZGB) 1912-ben lépett hatályba, s jelentős hatást gyakorolt a két világháború közötti időszak kelet- és dél-európai törvényalkotásaira.

Magyarországon kétségtelenül a jog szerves fejlődése állapítható meg. Ez tükröződik egyrészt abban, hogy – szemben a Szent Római Birodalomban 1495-ben végbement recepcióval – hazánkban sohasem került sor a római jog hazai jogba (*ius patrium*) történő befogadására, másrészt abban is, hogy bár számos tervezet készült, de a magyar polgári jog kodifikálására csupán 1959-ben került sor. A kodifikálatlan hazai jognak évszázadokon át a szerkezetében a római jogi intézményrendszert követő szokásjogi gyűjtemény, a *Tripartitum* képezte az alapját. A könyv egyik fő érdeme, hogy nemcsak a hazai jogfejlődést, hanem a jogtudomány és a jogi oktatás történetét is behatóan tárgyalja, első ízben méltatva a legújabb kori magyar romanisztikából Visky Károly, Brósz Róbert, Pólay Elemér és Diósi György világviszonylatban is kiemelkedő munkásságát.

A mű negyedik részében a szerző a német, az osztrák, a svájci és a magyar magánjogtudomány és magánjogi törvények hatástörténetét és befolyását vizsgálja a legtöbb közép- és kelet-európai állam magánjogi rendszerében. Hamza Gábor számos, eddig a magyar jogászok többsége számára ismeretlen európai ország magánjogfejlődését mutatja be, gazdagítva a hazai jogász kultúrát és szélesítve a jogtudomány iránt érdeklődők látókörét.

A mű negyedik részében a szerző a német, az osztrák, a svájci és a magyar magánjogtudomány és magánjogi törvények hatástörténetét és befolyását vizsgálja a legtöbb közép- és kelet-európai állam magánjogi rendszerében. Hamza Gábor számos, eddig a magyar jogászok többsége számára ismeretlen európai ország magánjogfejlődését mutatja be, gazdagítva a hazai jogász kultúrát és szélesítve a jogtudomány iránt érdeklődők látókörét.

Tisztelt Olvasóink!

A JOGTÖRTÉNETI SZEMLE korábban megjelent és még kapható példányai
egységes 250 Ft/db áron megrendelhető, amíg a készlet tart!

Kapható példányok: 1:1986; 2:1987; 4:1990; 5:1992 szám

(1987-ben és 1990-ben csak 1–1 szám jelent meg)

A vételárat a TÁR-40 Bt. címére (2000. Szentendre, Stéger köz 18.) kell befizetni,

ahonnan a megrendelt példányokat a befizetést igazoló számlával együtt, postafordultával megküldik a megrendelő címére.

- **Dr. Hamza Gábort**, az ELTE Római jogi tan-
székének tanszékvezető egyetemi tanárát 2004.
május 3-án a Magyar Tudományos Akadémia
levelező tagjává választotta.
- 2004. május 28-án került sor **Heka László** dok-
tori fokozatszerzés keretében sorra kerülő dok-
tori értekezés bírálati eljárásának nyilvános
vitájára. A disszertáció a horvát–magyar közjogi
viszony, különös tekintettel a horvátországi
1868:1. törvénycikkre és a magyarországi
1868:30. törvénycikkre címet viselte. Az oppo-
nensek voltak: **Pecze Ferenc**, az MTA doktora és
Révész T. Mihály tanszékvezető egyetemi docens,
(Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtu-
dományi Kara, Jogtörténeti Tanszék). A bíráló bi-
zottság (**Molnár Imre** egyetemi tanár, **Máthé Gá-
bor** egyetemi docens, **Rórh Károly** egyetemi do-
cens és **Blutman László** egyetemi docens) a dok-
tori fokozat odaítélésére tett javaslatot a Doktori
Tanácsnak.
- 2004. június 3-án mutatták be **Pölöskei Ferenc**
professor emeritus, az MTA doktora új könyvét
a Gellért Szállóban: **Deák Ferenc utolsó éveiről**.
- A Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti és Római
Jogi Szakosztálya 2004. június 23-án, az ELTE
Állam- és Jogtudományi Karán emlékülést tar-
tott a **Code Civil** születésének kettőszáz éves év-
fordulója alkalmából. Az emlékülésen elhangzott
előadások: **Dr. Nagyné dr. Szegvári Katalin** pro-
fessor emeritus: A francia kánon-jog és a Code
Civil házassági jogi szabályozása; **Dr. Földi And-
rás** egyetemi tanár: A jóhiszeműség elve a Code
Civilben; **Dr. Nótári Tamás** egyetemi tanársegéd:
A jogtörténeti iskola hatása a XIX. századi fran-
cia magánjogra; **Illés Géza** IV. éves joghallgató:
A Code Civil hatása a német jogterületen.
- A Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jog-
tudományi Doktori iskola Tanácsa 2003. június
24-ére tűzte ki **Dr. Erik Stenpien** (Pavol Jozef
Safarik Egyetem Jogi Kara, Kosice/Kassa) **PhD**
értekezésének nyilvános vitáját. Erik Stenpioen
témája az Abaúj és Torna vármegyék szer-
vezetének átalakítása 1848 és 1918 között. Op-
ponensek voltak.: **Mezey Barna** (CSc) tan-
székvezető egyetemi tanár és **Révész T. Mihály**
(CSc) tanszékvezető egyetemi docens. A bíráló
bizottság (**Dr. Kalas Tibor** egyetemi tanár, **dr.**
Nyitrai Péter egyetem docens, **dr. Balogh Elemér**
egyetemi tanár, **dr. Homoki Nagy Mária** egyete-
mi docens, **dr. Torma András** egyetemi tanár) a
dolgozatot a nyilvános vita után a doktori iskola
tanácsának summa cum laude minősítéssel java-
solta elfogadni.
- 2004. július 7-én újabb **könyvbemutatóra** került
sor az ELTE jogi karán. A kar oktatóinak 2003-
ban és 2004-ben megjelent munkái közül többek
között az alábbiak kerültek ismertetésre: **Földi**
András: A másért való felelősség a római jogban
c. munkáját Szilágyi Péter egy. tanár; **Nagyné**
Szegvári Katalin: Fejezetek az amerikai alkot-
mányfejlődés történetéből c. könyvét Rácz Lajos
egy. docens; a **Kántor Zoltán** szerkesztésében
megjelent Nacionalizmus-elméletek c. munkáját
Schweitzer Gábor egy. adjunktus; **Schlett István**:
A politikai gondolkodás története Magyarorszá-
gon c. könyvét Paczolay Péter egy. tanár; a **Mezey**
Barna által szerkesztett Degré Alajos: Válogatott
jogtörténeti tanulmányok c. munkáját Máthé Gá-
bor egy. docens ismertette a szép számú érdek-
lődő hallgatóság előtt.
- Idén negyedik alkalommal került sor a **Jénai**
Egyetem jogi kara és az **Eötvös Loránd Tu-
dományegyetem Állam- és Jogtudományi**
Karának közös német nyelvű blokk-szeminári-
umára. A szemináriumnak ebben az évben a **Pé-
csi Tudományegyetem Állam- és Jogtudo-
mányi Kara** adott otthont. A tanácskozás ez idei
témája: „Diktaturen in den europäischen Jahrhun-
derten – verfassungsrechtliche und strafrechtliche
Aspekte” volt. **Günter Jerouschek** és **Mezey Bar-
na** professzorok elnöklete mellett egyetemi ok-
tatók, tudományos kutatók, PhD-hallgatók és
egyetemi hallgatók tartottak előadásokat, referá-
tumokat és vettek részt a vitában. A téma körébe
emelték az előadók a „boszorkányper”-eket, mint
a politikai diktatúra eszközeit Németországban,
a jakobinus diktatúra németországi hatásait, a ná-
ci idők diktatórikus pereit, elsősorban a halálbü-
ntetés kérdését, és természetesen az NDK korszak-
át. (Figyelemre méltó előadásokkal készültek a
német partnerek a szovjet éra titkosszolgálati és
ügynöki rendszeréről.) A magyar előadók az
1919. évi bolsevik berendezkedés, az 1944-es
nyilas Munkaállam, a II. világháborút követő
szovjet típusú berendezkedés (a Rákosi és a
Kádár éra) mechanizmusait elemezték. Eközben
sort kerítettek néhány, a szocialista időszakot
meghatározó jellegzetes politikus életrajzának is-
mertetésére is. A résztvevők megállapodtak a
következő évi rendezvény témájában (A bü-
ntetőjog közjogiasulása és a bagatell büntetőjog
szankciórendszere) és helyében: Rothenburg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Babják Ildikó, egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Bakonyi Péter**, jogi előadó, PhD hallgató, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Durczi Zsuzsa**, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, jogi referens; **Gedeon Magdolna**, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Jány János**, PhD egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kar Jogtörténeti intézet és Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti és Orientalisztikai Intézet; **Kelemen Miklós**, ösztöndíjas PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Jogtörténeti Tanszék; **Madai Sándor**, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék; **Mezey Barna**, CSc tanszékvezető, egyetemi tanár, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Orosz P. Gábor**, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Polgár András**, okleveles történész, politológus; **Kurt, Seelman**, egyetemi tanár, Univesität, Basel; **Herbert Steininger**, az Oberster Gerichtshof volt elnöke; **Szabó Szilárd**, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar/Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Varga Norbert**, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6/95 formában.

Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni (a vezetéknév végig nagybetűvel), ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknév + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

DEÁK FERENC EMLÉKEZETE

Szerkesztette: **Szabó András**

A magyar történelem nagy személyiségei közül kevesen tudtak olyat alkotni, amely az adott korban világpolitikai jelentőséggel bírt. Deák az 1867-es kiegyezés létrehozatalával és az annak talaján megszületett Osztrák-Magyar Monarchia soknemzetiségű állama közjogi alapjainak kidolgozásával olyan tettet hajtott végre, amely európai jelentőségű politikussá avatta őt. A kötet a MTA 2003. tavaszán rendezett 2 napos tudományos konferencián elhangzott előadások anyagát foglalja egybe.

A kötet szerzői: *Király Tibor, Bárándy Péter, Szabó András, Mezey Barna, Rácz Lajos, P. Szabó Béla, Révész T. Mihály, Stipta István, Szabó István, Kajtár István jogtörténészek; Molnár András, Pajkossy Gábor, Takács Péter, Deák Ágnes, Katus László, Voigt Vilmos, Imre László, Kosáry Domokos történészek.*

Akadémiai Kiadó, ISBN 963 05 8087 X

FELEKEZETI EGYHÁZJOG

Szerkesztette: **Rácz Lajos**

A kötet egy többszerzős munka, ám hangsúlyozottan nem tanulmánykötet. A magyarországi történeti egyházak, ill. felekezetek történeti és főként hatályos joganyagának bemutatására vállalkoznak a szerzők: *Antalóczy Péter, Bajusz Ferenc, Beke Margit, Berki Feriz, Bolteratzky Loránd, Lőrincz Ernő, Rácz Lajos és Szathmáry Béla.*

A munka unikális jellegű, hiszen ilyen jellegű gyűjtemény a hazai felekezetekre vonatkozóan a 20. sz. eleje óta nem jelent meg.

HVG-ORAC Kiadó, ISBN 963 9404 87 X

Nagyné dr. Szegvári Katalin:

A NŐI VÁLASZTÓJOG KÜLFÖLDÖN ÉS HAZÁNKBAN

A külföldi emancipációs gondolatok a magyarországihoz hasonlóan a felvilágosodás eszméi köréhez fűződnek, amely a nők közéleti szereplését, így a választói jogosultságot is emberi jogként, természeti jogként fogta fel. A női választójog jogszabályi rendezése a 20. sz.-ban válik általános követelménnyé és valósággá. A könyv bemutatja, hogy az egyes korszakokban hogyan alakultak a női szerepek, s milyen jelentős eredményeket értek el a nők a vizsgált országokban, s mindez milyen hatással volt a magyar viszonyokra.

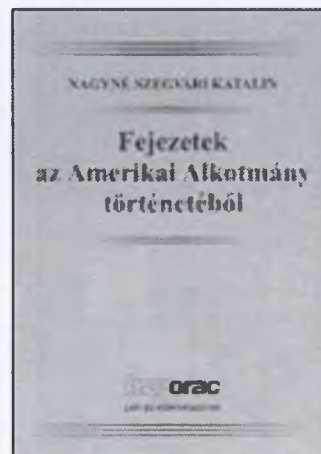
HVG-ORAC Kiadó, ISBN 963 9404 00 4

Nagyné dr. Szegvári Katalin:

FEJEZETEK AZ AMERIKAI ALKOTMÁNY TÖRTÉNETÉBŐL

Máig izgatja az alkotmányjogi szerzőket az amerikai kormányzati struktúra sajátos megoldása: egy erős elnöki hatalom és csak az elnöknek alárendelt kormányzati adminisztráció, ami merőben különbözik és szokatlan a hatalmi ágak Montesquieu-i klasszikus megosztásától. Ehhez kapcsolódóan számos tanulmányban olyanokról is olvashatunk a kiadványban, mint pl. – a gazdasági szabadság „versus” állami beavatkozás – problémaköre, az USA-ban zajló fejlődés, változás.

HVG-ORAC Kiadó ISBN 963 9404 41 1

Az Osztrák Legfelsőbb Bíróság lépcsőháza